

Ensin muut ja sitten minä

Työttömien naisten toimintamahdollisuuksien hahmottuminen
pienellä paikkakunnalla

Päivi Kivelä
Sosiologian pro gradu -tutkielma
lokakuu 2004
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto

Ensin muut ja sitten minä. Työttömien naisten toimintamahdollisuuksien hahmottuminen pienellä paikkakunnalla.

Sosiologian pro gradu -tutkielma

Tekijä: Päivi Kivelä

Ohjaajat: Kimmo Jokinen, Martti Siisiäinen ja Jani Kolehmainen

lokakuu 2004

Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

125 sivua ja 5 liitettä

Tämän tutkielman kohderyhmänä on 12 työtöntä ja vähän koulutettua, 40–50-vuotiasta naista. Tutkimusaineiston muodostavat näiden naisten haastattelut, joissa yhdistyvät elämänkulku- ja teemahaastattelujen piirteet. Lisäksi aineistona on käytetty naisten tekemiä elämänviivoja ja heidän sosiaalisia verkostojaan kuvaavia kaavioita sekä kvantitatiivista kyselyaineistoa. Haastattelut tehtiin vuoden 2003 tammi- ja helmikuussa kahdella Keski-Suomessa sijaitsevalla pienellä, noin 2000 asukkaan paikkakunnalla. Aineiston analyysissä on käytetty empaattista lukutapaa ja pyritty naisten subjektiivisten merkityksenantojen ymmärtämiseen.

Tutkimus kuvaa maaseudun naisten elämäntapaa, joka viimeaikaisessa naistutkimuksessa on postmoderneihin, yksilöllistyviin ja kaupunkimaisiin elämäntapoihin verrattuna ollut vähäisen mielenkiinnon kohteena. Tutkimus antaa äänen naisille, jotka kantavat identiteetissään perinteisiä talonpoikaisia, perhekeskeisyyteen ja äitikansalaisuuteen perustuvia naiskuvia. Heidän arvomaailmassaan ja elämänkulun valinnoissaan ovat korostuneet yhteisöllisyys ja muista huolehtimisen tärkeyttä korostavat arvot. Tutkimustuloksissa vahva kiinnittyminen perheeseen ja kotipaikkakuntaan asettuu ristiriitaan nykyisten työmarkkinoiden vaatimusten kanssa. Yksilöllistymistä, liikkuvuutta ja joustavuutta vaativat työmarkkinat toimivat perinteisiä elämäntapoja valinnoita yksilöitä syrjäyttävästi. Niukoilla tuloilla ja syrjäisillä seuduilla eläville, vähän koulutetuille ihmisille tarjoutuvat toimintamahdollisuudet muodostuvat subjektiivisissa merkityksenannoissa usein hyvin kapeiksi, omaan elämäntilanteeseen ja toimintavalmiuksiin soveltumattomiksi.

Tutkimustuloksissa käy ilmi, miten myös palkkatyön ulkopuolella voi tehdä aktiivisesti työtä yhteiskunnan, paikallisyhteisön ja oman sosiaalisen verkostonsa hyväksi. Palkkatyön yksinoikeus yhteiskunnalliseen inklusioon ei mahdollista epävirallisen työn areenoilla aktiivisille naisille tunnetta täysivaltaisesta kansalaisuudesta. Identiteettineuvotteiluissaan he kuitenkin pyrkivät määrittelemään kunnan kansalaisuuden ja työn käsitteitä kulttuurista määrittelyä laajemmin. Tämä turvaa omanarvontunnon ja hyväksyttävän minäkuvan säilymisen huolimatta asemasta palkkatyön marginaalissa.

Asiasanat: työttömyys, naiset, elämänpolitiikka, yhteisöllisyys, epävirallinen työ, pienet paikkakunnat

SISÄLLYS

1. JOHDANTO JA TUTKIMUSTEHTÄVÄN MÄÄRITTELY	2
2. TUTKIMUSKOhteena ELÄMÄNKULKU	6
2.1. ELÄMÄNKULKU JA ELÄMÄNKULKUTUTKIMUS	6
2.2. NORMAALIBIOGRAFIASTA AKTIIVISEEN MUOKKAUSPROSESSIIN	8
2.3. MAHDOLLISUUKSIEN RAJALLISUUS	10
2.4. SUKUPUOLI, PAIKKA JA IKÄ ELÄMÄNKULUN JÄSENTÄJINÄ.....	12
2.4.1. <i>Suomalainen sukupuolijärjestelmä .....</i>	<i>13</i>
2.4.2. <i>Naiskansalaisuus – yhteiskunnallinen äitiys ja palkkatyöäitiys.....</i>	<i>15</i>
2.4.3. <i>Ideaalimallina ehjä ydinperhe ja oman äidin hoiva .....</i>	<i>16</i>
2.4.4. <i>Naisen monet työt ja työttömyys.....</i>	<i>18</i>
2.4.5. <i>Maaseutu naisen paikkana.....</i>	<i>20</i>
2.4.6. <i>Keski-ikä naisen elämänvaiheena.....</i>	<i>23</i>
2.4.7. <i>Koulutussukupolvista .....</i>	<i>27</i>
2.5. HAURAS TYÖ JA ELÄMÄNPOLITIikka	30
3. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	33
3.1. KAKSI PIENTÄ PAIKKAKUNTA	33
3.2. KOHDEJOUKKO JA TUTKIMUSaineisto	35
3.3. ELÄMÄNTARINAN KERRONTA JA TULKINTA	37
3.3.1. <i>Haastattelija kentällä – aineiston tuotantoprosessi.....</i>	<i>37</i>
3.3.2. <i>Tutkija aineiston maailmassa – aineiston tulkintaprosessi.....</i>	<i>42</i>
3.3.3. <i>Tutkijan positio ja eettiset pohdinnat.....</i>	<i>45</i>
4. ENSIN MUUT – PERINTEINEN ELÄMÄNTAPA KOULUTTAA TYTÖN VAIMOKSI JA ÄIDIKSI.....	48
4.1. TYÖN ARVOSTUS JA SÄÄSTÄVÄISYYS LAPSUUDEN PERINTÖNÄ	48
4.2. ”SE KOULU SITTEN VAAN JÄI”	49
4.3. MITEN YHDISTÄÄ TYÖ JA PERHE?.....	53
4.4. MUISTA HUOLEHTIMINEN JA VASTUUNOTTO.....	56
5. SITTEN MINÄ? – ”JOTTAIN OMMAA RUPES HERRÄILEMÄÄN”.....	60
5.1. ”SIITÄ ON MULLA VASTA LÄHTENY NIINKU OMA ELÄMÄ”	62
5.2. ”NYT MÄÄ VOIN OLLA MUUTAKIN KUN ÄITI”	65
5.3. KOVA TYÖELÄMÄ – MIHIN MINÄ KELPAAN?	67
5.4. TÄSSÄ IÄSSÄ – ELÄMÄNKULKU SELVIYTYMISEN VOIMAVARANA.....	71
6. ILMAN PALKKATYÖTÄ VANHAN JA UUDEN VÄLISSÄ	75
6.1. PÄIVÄ KERRALLAAN – NIUKKUUDEN HALLINTAA	78
6.2. ”OTTAS KOVILLE JOS JOUTUS LÄHTEMÄÄN”	83
6.3. ”ETT VÄHÄN OIS SEMMOSTA ENEMMÄN YKSILÖLLISESTI RÄÄTÄLÖITYÄ”	88
6.4. ”MÄÄ NYT VAAN OOTAN JA KATON”	93
7. HYVÄN ELÄMÄN JA MINUUDEN RAKENTAMISTA TYÖN REUNOILLA...98	98
7.1. TYÖTÄ PALKKATA, TAITOJA ILMAN TUTKINTOA.....	99
7.2. MINÄ, KUNNON KANSALAINEN	102
7.3. OMA TIE, OMA AIKA	104
8. KOHTI VAIHTOEHTOISTA INKLUUSIOTA	111
8.1. NÄKYMÄTÖN NÄKYVÄKSI	111
8.2. KANSALAISTYÖN MAHDOLLISUUDET?	115
LÄHTEET	120
LIITTEET	126

1. Johdanto ja tutkimustehtävän määrittely

Kun elettiin nuoruutta 1960–70-lukujen maaseudulla työläis- ja pienviljelijäperheissä, olivat lapsikatraat suuria, sankariäidit ja -isät ahkeria mutta ankaria. Nuoret olivat silloinkin melko samanlaisia kuin he ovat nykyään – ei turhia murehdita, suunnitella tai reflektoida. On kiire elää elämää, sillä nelikymppisinä oltaisiin jo ikivanhoja. Kohtalo johti kaksi nuorta ihmistä yhteen, tyttö kohtasi pojan. Elämä vei mennessään, tapahtuma johti toiseen, ja sitten he vain alkoivat toteuttaa jotakin ylisukupolvista tarinaa elämässään, vai toteuttaako tarina itse itseään? Syntyi lapsi jos toinenkin, eikä arki aina ollut aurinkoinen, mutta sekin kuuluu tarinan juoneen. Tyttö ja poika kasvoivat naiseksi ja mieheksi yhdessä työtä tehden, lapsia kasvattaen. Yhtenä päivänä nainen heräsi huomaamaan, että hänen elämänsä ei enää etenekään tutun juonirakennelman mukaisesti. Olemme tulleet käännekohtaan – mitä sitten tapahtuukaan?

Pyrin tässä tutkimuksessa osaltani valottamaan näiden 1960–70-lukujen tyttöjen ja nuorten naisten elämää, heidän elämänkulkuaan lapsuudesta keski-ikään. Tutkimus lähesyy naisten elämää tilanteessa, jossa he ovat keski-ikäisiä, vähän koulutettuja, eronneita tai yhä avioliitossa eläviä, epävakaa työuralla ja työttömyyteen ajautuneita äitejä. Lisäksi he elävät pienissä maaseutupaikajissa, joissa naisten työllistyminen ei ole helppoa. Tarkoitukseni on välittää lukijalle kuva naisten elämästä, heidän elämäänsä vaikuttaneista yhteiskunnallisista rakenteista, kulttuurisista malleista ja siitä, miten he katselevat elämää tänä päivänä, ja mitä he ajattelevat tulevaisuudesta.

Ympäröivä yhteiskunta on muuttunut rajusti naisten elinaikana. Erityisesti muutoksessa korostuu kaksi suurta murrosta, jotka heijastuvat naisten asemaan yhteiskunnassa ja työmarkkinoilla. Ensimmäinen murrosjakso ajoittui 1960- ja 70-lukujen taitteeseen, kun teollisen yhteiskunnan sukupuolijärjestelmän ydin – mieselättäjyys ja naishoivaajuus – kyseenalaistettiin. Vaikka jo toisen maailmansodan ajoista lähtien naiset olivat tulleet voimakkaasti palkkatyöhön tehtaissa ja konttoreissa, antoivat sosiaalipoliittiset uudistukset, esimerkiksi vuoden 1973 päivähoitolaki, virallisen vahvistuksen naisen ja miehen tasavertaiselle velvoitteelle oman elantonsa ansaitsemiseen. (Julkunen 1999; 87–88; Kosonen 2003, 28.)

Toinen murros koettiin 1990-luvun laman myötä, jolloin astuttiin uuteen aikaan, jota leimaa jatkuva muutos ja epävarmuus työmarkkinoilla. Laman perintönä on muun muassa heikosti koulutettujen keski-ikäisten joukko, jonka työllistymisen todennäköisyys ei ole laman jälkeen juurikaan parantunut. Työttömyyden pitkittyessä monet ajautuivat pysy-

västi elämäntapaan, jota leimaavat ainainen rahapula, pätkä- ja työllistämistöiden kierre sekä elämä työmarkkinatuen varassa (Kosonen 2003, 31; Kiander 2001, 82). On siis käynyt kuten uumoiltiin 1990-luvun alussa – korkea työttömyys on jäänyt pysyväksi ilmiöksi ja työmarkkinat ovat jakautuneet kahtia, työvoimapolitiittiset toimenpiteet ovat osalle työvoimaan kuuluvista vakiintuneet lähes ainoaksi väyläksi työelämään (Storhammar 1992, 1). Perinteinen yhden uran malli ei enää toimi. Elämäkulun malli on muuttunut lineaarisesta limittäiseksi, oman elämän rakentamisesta on otettava vastuuta epävarmuuden keskellä, kun työelämään osallistuminen, työttömyys ja opiskelu vuorottelevat elämäkulussa.

Työmarkkinoiden vaatimukset ovat pysyvästi kiristyneet, enää ei suositukseksi riitä, että on ahkera tyttö tai kova työhminen, vaan muodollisten kvalifikaatioiden vaatimukset ovat tunkeutuneet jokaiselle työpaikalle, jokaiseen ammattiin. Työelämän nopeat muutokset pakottavat pitämään huolta työmarkkinakelpoisuudesta. Ammatillinen pätevyyskään ei yksin riitä, sillä vallalla on uusi itsensä työllistämisen ideologia, vaatimus itsensä markkinoinnista ja portfolion rakentaminen vakituisen työn sijaan. Työmarkkinoilla epävarmuus ja vaatimattomuus kostautuvat. (Kosonen 2003, 37.) Mutta yksi asia ei ole muuttunut: työ ja sen laatu määrittävät edelleen paitsi ihmisen asemaa suhteessa ympäröivään maailmaan, myös hänen minuuttaan. Työ tai palkkatyön puute määrittää olennaisesti sitä, mitä olemme ja mitä meistä voi tulla. Korvaavaa, yhtä yleisesti hyväksyttyä areenaa itsensä toteuttamiseen ja omanarvontunnon rakentamiseen ei yhteiskunnassamme keski-ikäiselle naiselle ole.

Rakennemuutos on kohdellut työpaikkarakenteiltaan ja työvoiman tarjonnaltaan erilaisia alueita eri tavoin, seurauksena on työmarkkinoiden yhä suurempi alueellinen eriytyminen. Työttömyyteen liittyvien keskustelujen sisään kirjoitettuna viestinä on yleisesti vaatimus oman työmarkkina-aseman aktiivisesta vaalimisesta ja parantamisesta sekä alueellisesta liikkuvuudesta työn perässä. Sisäasiainministeriön vuoden 2003 selvitys maasamuutosta kuitenkin kertoi, että valtaosa työttömistä aikoi jatkaa työn hakemista kotikunnassaan ja vain kolmasosa harkitsisi muuttamista toiseen kuntaan (Virtanen 2003, 115). Toisaalta erilaiset aluekehitysohjelmat ja maaseudun autioitumisesta huolestuneet keskustelut pyrkivät korostamaan yksilöiden alueellisen kiinnittymisen tärkeyttä ja osallistumista oman alueensa kehittämiseen. Erilaisten ohjelmien avulla pyritään vaikuttamaan erityisesti naisten alueelliseen kiinnittymiseen – useimmiten he ovat aktiivisempia muuttamaan kuin miehet (Salmi 2003, 66).

Kaikki eivät kuitenkaan ole lähteneet, sillä yli puolet välisuomalaisista asuu yhä samassa kunnassa, jossa ovat syntyneet (Vuorela 2003). Tutkimukseeni osallistui joukko

keskisuomalaisia naisia, jotka ovat vahvasti kiinnittyneitä omaan kotipaikkakuntaansa. He ovat aktiivisia, osaavia ja taitavia naisia, jotka ovat kartuttaneet taitojaan monien eri ammattialojen ja arkielämän töissä, osallistuen perheen elatukseen usein monista eri lähteistä hankkimallaan toimeentulolla. He tekevät paljon epävirallista työtä, josta ei makseta palkkaa ja joka ei mahdollista palkkatyöhön rinnastettavaa väylää täysivaltaiseen kansalaisuuteen.

Keskustelussa maaseudun naisyrityksistä naiset nostetaan usein esiin maaseudun ”käyttämättömänä voimavarana”. Sanomalehti *Keskisuomalaisen* artikkelissa 25.1.2004 maaseudun naisyrityksistä tutkiva Hanna-Mari Ikonen toteaa, että naisten rooli maaseudulla on nykyiselläänkin niin merkittävä, että jos naiset katoaisivat, romahtaisi koko systeemi. Kuitenkaan maaseudun naisyritys ei ole yleistynyt maaseutukehittäjien toivomalla tavalla, vaan päinvastoin vähentynyt tuki- ja koulutusohjelmista huolimatta. Tutkija Tarja Römer-Paakkanen totesi samassa artikkelissa, että pahin este yrityksille on, ettei käytännön toimenpiteitä naisyrityksien edistämiseksi ole uskallettu tehdä, esimerkkinä hän mainitsee perhevapaajärjestelmän ontumisen. Railoa palkkatyön ja yrityksen välillä ansionhankkimisen lähteenä tulisi hänen mukaansa kuroa umpeen ja päättäjien muuttaa asenteitaan naisten moninaista työtä ja osaamista arvostavammaksi. (Vuorela 2004.)

Kuten Riitta Högbäck (2003, 13) toteaa maaseudun naisten muuttuvia elämänmuotoja käsittelevässä väitöskirjassaan, on viimeaikainen maaseudun naisia sivuava tutkimus keskittynyt emäntiin, muista maaseudun naisista ei juuri ole tutkimuksia. Todellisuus kuitenkin on, että emännät alkavat maaseudulla käydä yhä harvinaisemmiksi – vain noin viidennes maaseudun työllisistä naisista saa elantonsa maataloudesta. Tutustuminen maaseudun työttömien naisten arkeen ja heidän omien näkemystensä kuunteleminen voi parantaa ymmärrystä siitä, miten näitä naisia voidaan entistä paremmin tukea käyttämään voimavaransa paitsi itsensä ja perheensä hyväksi, myös oman kotiseutunsa hyväksi, löytämään henkilökohtaisia ratkaisuja toimeentulon hankkimiseen. Naisten selviytyminen luo pohjaa myös koko maaseudun kehittämiselle ja elinvoimaisuudelle. Tässä tutkielmassa avaan yhden ikkunan maaseudun naisten maailmaan.

Tutkimuksessani tarkastelen 40–50-vuotiaiden naisten elämänsä haastatteluaineiston avulla. Naiset ovat työttömiä, he asuvat pienellä paikkakunnalla ja heidän on osin omien valintojensa sekä hyvin pitkälle paikallisten ja yhteiskunnallisten rakenteellisten tekijöiden vuoksi vaikea saada pysyväisluontoista työtä. He ovat kaikki äitejä, joiden lapsista osa on vielä kouluiässä, osa jo lähtenyt kotoa. He ovat toimineet ammattiryhmissä,

jotka luetaan työväenluokkaan tai alempaan keskiluokkaan kuuluviksi. Varsinkin viimeisten kymmenen vuoden ajan useimpien työurat ovat olleet hyvin katkonaisia, sisältäen työttömyysjaksoja ja pätkätöitä niin määräaikaisina työsuhteina kuin tukityöllistämiskausina. Työn epävarmuus ei siis ole naisten elämässä haastatteluajankohtana uusi ilmiö, vaan se on salakavalasti vakiintunut heidän elämäänsä määrittäväksi tekijäksi.

Tutkimuskysymyksetni ovat: (1) Millainen on naisten näkemys elämäntilanteestaan, (2) mikä merkitys työllä on naisten elämässä ja (3) millaisia tulevaisuuskuvia naisilla on ja millaisia toimintamahdollisuuksia he tilanteessaan hahmottavat. Valotan millaiselta näyttää työttömän, keski-ikäisen maaseudun naisen tilanne nykyisillä työmarkkinoilla. Tarkastelen naisten elämää kokonaisuutena ja pohdin, miten palkkatyöhön suhtautuminen ja työhön liittyvät merkitykset ovat yhteydessä muihin elämäntilanteisiin sekä naisten aikaisempiin elämäkokemuksiin. Haastateltavani ovat kasvaneet pienviljelijä- tai työläisperheissä ja ammentaneet naisen mallinsa pitkälle maaseudun traditionaalisesta elämäntavasta ja arvomaailmasta. Tuon esiin, miten naiset kantavat perinteitä omissa suhtautumistavoissaan ja toiminnassaan ja millaisia ristiriitoja heidän elämäntapansa ja -tilanteensa muodostaa suhteessa työmarkkinoiden vaatimuksiin ja odotuksiin.

Tutkimuskohteenani olevien naisten asemaa työmarkkinoilla määrittää monikerroksinen marginaalisuus. Tutkimusasetelma antaa myös mahdollisuuden tarkastella millaisia selviytymisstrategioita työmarkkinoiden marginaalissa elävillä naisilla on ja millaisia vaihtoehtoisia yksilöllistymisen ja identiteetin rakentamisen areenoita naiset ovat itselleen palkkatyön reunoilla löytäneet. Haluan antaa naisten äänen kuulua ja nostaa esiin näkymättömän arjen sosiaalisen ongelman, työttömyyden, takana. Pyrin osaltani hahmottamaan myös naisten tekemän epävirallisen työn tärkeyttä yhteiskunnan toimivuuden ja maaseudun pienten paikkakuntien nykyisyyden ja tulevaisuuden kehitysnäkymien kannalta.

2. Tutkimuskohteena elämänkulku

2.1. Elämänkulku ja elämänkulututkimus

Elämänkulututkimus on yksilön koko elämään tai sen merkittäviin osa-alueisiin kytkeytyvien sosiaalisten prosessien tutkimusta. Se kuvailee ja selittää elämänkulkua muovaavia prosesseja ja pyrkii liittämään niitä toisiinsa. (Komonen 2001, 28–29.) Elämänkulun näkökulmasta voidaan lähestyä yksilön kokemusten ja yhteiskunnallisten rakenteiden kohtaamista (Vilkko 2001a, 75). Yksilö nähdään aktiivisena toimijana, joka tuottaa toiminnallaan muutoksia olosuhteisiin ja omaan elämänkulkuunsa – elämä on käytettävissä olevien mahdollisuuksien ja valintojen vuorovaikutuksen prosessi. Yhteiskunta ja paikalliset ympäristöt rakenteineen vaikuttavat eri aikoina eri tavoin siihen, miten ihminen rakentaa ja arvioi elämäänsä. (Pohjola 1994; Kilpeläinen 2000, 22.)

Elder on määritellyt elämänkulkua yksilön kehitystä koskevana neljä periaatetta sisältävänä mallina ja teoriana. Ensinnäkin historiallinen aika ja aikaan liittyvät kokemukset muotoilevat yksilöiden elämänkulkua. Toiseksi eri tapahtumien vaikutukset yksilön elämänkulkuun riippuvat niiden ajoittumisesta hänen elämässään. Kolmanneksi eri yksilöiden elämänkulut kietoutuvat toisiinsa verkostoiksi, tekevät yksilöt riippuvaisiksi toisistaan. Neljänneksi toimijuuden periaatteen mukaisesti yksilö rakentaa elämänkulkunsa valinnoillaan ja toimillaan vallitsevilla historiallisilla ja yhteiskunnallisilla olosuhteilla. Elämänkulku on yksilön ja hänen elämäkokemustensa jatkuvan vuorovaikutuksen tulosta. (Elder 1997, Kilpeläisen 2000, 20 mukaan.)

Elämänkulku koostuu elämänvaiheista ja niitä jaksottavista siirtymistä. Henkilökohtaisen elämän siirtymät ovat elämänpolkuun muutoksia aiheuttavia elämäntapahtumia, käännekohtia. Tällaisia tapahtumia voivat olla esimerkiksi työelämään siirtyminen, avioituminen, lapsen syntymä, avioero, sairastuminen, läheisen kuolema tai työpaikan menetys. Siirtymäkohdissa jokin elämänvaihe päättyy ja samalla avautuu mahdollisuus elämän uudelleen suuntaamiselle ja uudelle elämänvaiheelle – mahdollisuus rakentaa elämä uudelleen. Siirtymäkohdissa yksilö tekee valintoja, jotka ohjaavat hänen elämäänsä suuntaan tai toiseen. Ihmisen sisäinen maailma, hänen identiteettinsä ja maailmankuvansa altistuvat muutokselle, kun hän siirtyy uuteen elämänvaiheeseen. (Levinson 1978, 18–39; Silkelä 1997, 5.) Eri elämänaalueet voidaan jakaa uriin ja polkuihin, joilla merkittävät elämäntapahtumat toimivat käännekohtina ja voivat käynnistää siirtymän positiosta tai roolista toiseen (Huotelin 1992).

Sosiaalitieteissä elämänculun käsite on vakiinnuttanut asemansa prosessuaalisuutta ja monimuotoisuutta korostavien sekä muutoksen ja jatkuvuuden yhteyttä ilmentävien ominaisuuksiensa vuoksi. Sen avulla on kyseenalaistettu kiinteiden ja toisistaan erottuvien elämäncvaiheiden ylisukupolvista toistuvuutta korostavan elämänckaaren käsitettä. Elämänckaaren metaforan mukaisesti elämänc aika on vahvasti ennalta rytmitetty, verrattavissa luonnon kiertokulkuun – eri elämäncvaiheet ja ikäryhmälle tyypilliset kehitystehtävät ja elämäncsisällöt seuraavat vääjäämättömästi kuin vuodenajat toisiaan. Elämänckulun käsite puolestaan painottaa yksilöllistä biografiaa, kokemuksellisuutta sekä oman elämäncn ohjaamista ja hallintaa. Elämänc näyttäytyy siinä polkujen ja risteysten verkostona, jolloin yksilöllisten valinnanmahdollisuuksien ja muuntelun tila on suurempi kuin elämänckaariajattelussa. (Vilkko 2001a, 78–79.)

Elämänckulkututkimusta leimaa teoreettinen ja metodologinen pluralismi. Elämänckulkututkimus yhdistelee usein kvantitatiivista ja kvalitatiivista aineistoa. Tutkimuksen analyysitasona voivat olla niin sosiaaliset rakenteet kuin yksilön elämäncmaailman. Rakenneskeinen tutkimus näkee elämänckulun sosiaalisesti organisoituna ja painottaa yhteiskunnan taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen tekijöiden merkitystä elämänckulun määrittäjinä. Elämäncmaailman analysointi puolestaan keskittyy siihen sosiaalisen todellisuuden ja sosiaalisen elämäncn symboliikkaan, joka rakentuu yksilöiden kokemuksista sekä elämäncelleen antamista merkityksistä. Elämänckulkututkimus ei ole minkään yhden tieteenalan yhtenäinen teoria, vaan pikemminkin tutkimusperspektiivi, joka asettaa yksilön elämäncn ajalliseksi kokonaisuudeksi. (Komonen 2001, 29–30.)

Tutkimuksellisesti henkilökohtainen elämänckulku on kaksiulotteinen, toisaalta puhutaan elämäncn historiasta ja toisaalta elämäncn tarinasta. Elämäncn historia kertoo mitä yksilölle todella on tapahtunut; se muodostuu konkreettisista faktoista, joita ovat esimerkiksi tiedot perhesuhteista, muutoista tai koulutus- ja työhistoriasta – puhutaan yksilön työ-, koulutus-, perhe- ja asumisurista. Elämäncn tarina puolestaan on yksilön kokemuksellinen elämänckulku, prosessi, jossa yksilö tulkitsee ja merkityksellistää elämäncnsä tapahtumia ja luo niistä yhtenäisen tarinan, pohjan minäkuvalleen.

Ihmisen elämäncä tulee tarkastella sitä yhteiskunnallista todellisuutta vasten, jossa se on eletty – elämäncn ratkaisut ja valinnat riippuvat siitä, milloin ja missä ihminen sattuu elämäncän. Yhteiskunnallisilla muutoksilla on vaikutusta elämäncän ja ihmisten valintoihin, lisäksi eri elämäncn vaiheissa, elämäncn tilanteissa ja asemissa olevat ihmiset kokevat saman yhteiskunnallisen muutoksen eri tavoin. (Elder 1994.) Oma tutkimukseni valottaa sekä elämäncn historiallisia faktoja että elämäncn tarinan kokemuksellisuutta – painopiste on silti

kokemuksellisessa elämäntarinassa. Lähestyn yksilöllisiä elämänkulkuja tarkastellen yksilöllisten kokemusten kohtaamia paikallisten ja yhteiskunnallisten rakenteiden kanssa. Keskeisinä tutkimieni naisten elämänkulkua jäsentävinä ja normittavina rakenteellisina tekijöinä näen sukupuolen, iän, vähäisen koulutuksen sekä elämisen pienellä paikkakunnalla. Lähestyn rakenteellisia tekijöitä tulkiten naisten itsensä niille antamia merkityksiä.

2.2. Normaalibiografiasta aktiiviseen muokkausprosessiin

Traditionaalisessa yhteiskunnassa työn ja arjen toiminnot kietoutuivat yhteen kokonaisuudeksi, johon kaikki eri ikävaiheissa olevat osallistuivat omien kykyjensä mukaan. Lapset oppivat tarvittavat tiedot ja taidot osallistumalla vanhempien mukana arjen askareisiin ja sosiaalistuivat siten myös työelämään. (Kilpeläinen 2000, 36–37.) Yhteiskunnallisesti tuotettuna rakenteena ja sosiaalisena instituutiona elämänkulku pyrkii määrittelemään tietyille ikävaiheille keskeisiä elämänsisältöjä sekä rakentamaan normatiivisuutta elämään. Modernisaation myötä, kun ihmiset rakensivat elämänsä palkkatyön varaan, elämänkulut yhdenmukaistuivat, institutionalisoituivat ja vaiheistuivat niin sanotuksi normaalibiografiaksi, jossa erilaiset ikä- ja sukupuolinormit suuntaavat yksilön toimintaa. (Vilko 2001a, 74–76.) Toisin sanoen sellaista elämää, joka etenee traditioiden ja institutionaalisten käytäntöjen tukena suunnitelmallisesti eteenpäin, pidettiin normaalina. Nuorten aikuisten tulee siirtyä työelämään ja perustaa perhe, jonka jälkeen nainen jää kotiin lapsia hoitamaan ja mies elättää perheen. Muunlaiset ratkaisut ja poikkeamat normaalibiografiasta aiheuttavat jännitteitä yksilön ja hänen sosiaalisen ympäristönsä välille. (Ilmonen & Jokinen 2002, 75.)

Refleksiivinen moderni, tai myöhäismoderni aika, tuottaa elämänkulkuun ja sen tarkasteluun uusia haasteita, kun ihmisten elämänvaiheet eivät sitoudu enää yhtä pakottavasti normaalibiografian instituutioihin. Siirtyminen refleksiiviseen moderniin merkitsee Scott Lashin mukaan (1995, 154) toimijoiden vallan kasvua suhteessa rakenteisiin; perinteiden sitovuus väistyy ja yksilöiden valinnat määrittävät entistä enemmän sosiaalista järjestystä. Refleksiivisyys ulottuu myös yksilön minuuteen: identiteetistä on tullut refleksiivinen projekti. Tarkkailemme itseämme ja ympäristöämme, neuvottelemme, haemme perusteita sekä muokkaamme kehoamme, ajattelutapaamme ja elämäntyyliämme persoonallisten elämänstrategioidemme mukaisesti. Yksilön tulee olla entistä vahvempi ja valmiimpi tekemään päätöksiä. Suurempi vapaus itsenäisten elämänvalintojen tekoon tarkoittaa myös epävarmuuden ja yksilön vastuun kasvua. (Giddens 1991, 5, 32.) Anthony Giddensin mukaan "we are, not what we are, but what we make of ourselves". Refleksiivinen minuus on siten jatkuvasti itseään pohtivaa itsensä toteutusta, jatkuvaa todellisen minän etsimistä.

Persoonallisuuden kasvu liittyy oman, 'aidon' minän tavoittelemiseen. (Giddens 1991, 75–80.)

Identiteetti-problematiikkaa voi toisaalta kuvata yksilöllistymisen käsitteellä, kuten Ulrich Beck. Hänen mukaansa yksilön totunnaisen elämänkerran muuttuminen valituksi, itse muokatuksi elämänkerraksi merkitsee traditionaalisen tai teollisen yhteiskunnan varmuuksien murenemistä, ja samalla pakkoa löytää uusia varmuuksia: yksilön tulee itse ohjata oma elämäkertansa, identiteettinsä, sosiaaliset verkostonsa, sitoumuksensa ja vakaumuksensa. (Beck 1995, 27–29.) Yksilöllistyminen ei kuitenkaan perustu yksilön vapaisiin päätöksiin tai sattumaan, vaan hänellä on rajoitetuissa olosuhteissa potentiaalisia valinnanmahdollisuuksia. Esimerkiksi koulutusjärjestelmän demokratisoituminen on teorias-
sa taannut valinnanmahdollisuuksien yhdenvertaisuuden, joka ei kuitenkaan käytännössä ole toteutunut. Beck myös painottaa, että yksilöllistyminen ei tarkoita eristäytymistä, yksinäisyyttä, juurettomuutta tai yhteiskunnan loppua eikä tyhjyyttä tai puutetta kollektiivisten elämäntapojen pakottavuuden murennuttua. Rakennusaineet, joista omaa elämäkerta luodaan, eli omaa identiteettiä prosessoidaan, noukitaan ympäröivästä todellisuudesta. (Beck 1995, 27.)

Omaa elämänkulkua, refleksiivistä elämäkerta, suunnataan entistä enemmän aktiivisen muokausprosessin tuloksena. Giddens (1991, 214) tarkoittaa elämänpolitiikalla valintojen politiikkaa – yksilön minää, identiteettiä, elämänkulkua ja elämäntyöliä koskevien päätöksiä, elämän muokkaamista eri tavoin. Se muodostuu ratkaisuista, jotka vaikuttavat ihmisten toimintamahdollisuuksiin, ihmissuhteisiin, itsensä toteuttamiseen ja hyvinvointiin (Roos & Hoikkala 1998, 11–12). Lineaarinen elämänkulku, yhteen ammattiin ja koulutukseen perustuva kolmivaiheinen malli, jossa lapsuus ja nuoruus olivat työhön valmistautumisen aikaa, aikuisuus työtä ja vanhuus lepoa, on muuttunut limittäiseksi. Ihmiset rakentavat yksilöllistä elämää, erilaiset urat ja elämänsisällöt risteilevät limittäin yksilön elämänkulussa. Esimerkiksi koulutuksen hankkiminen levittäytyy elinikäisen oppimisen ihanteiden mukaisesti jatkuvaksi veloitteeksi koko yksilön elämäkululle. Vaikka elämänkulku on muuttunut sirpalemaiseksi, on yksilöllä edelleen odotus lineaarisesti etenevästä elämästä, jatkuvuudesta esimerkiksi työuran suhteen. Työn epävarmuus, epäjatkuvuus ja satunnaisuus nakertaa pohjaa turvallisuuden tunteelta ja varmuudelta myös muilla elämänaalueilla.

Voimme siis entistä vapaammin valikoida läheiset ihmissuhteemme ja tärkeät yhteisömme omien tavoitteidemme mukaisesti. Kannamme silti edelleen perinteitä ja elämisen malleja mukanaamme, yksilön on niin halutessaan mahdollista elää perinteisen norma-

libiografian, perinteisen elämäntavan mukaisesti, valinnan vain sanotaan olevan entistä tiedostetumpi – yksilöllinen valinta. (Beck 1995, 27–30; Vilko 2001a, 75–76, 78, 83.) Yksilön refleksiivisyys lisääntyy usein kuitenkin vasta elämänsä kriisiytyessä, kun kaikki ei enää menekään niin kuin piti. Nuoruusiän valintojen arviointi ja tarkistus on mahdollista myöhemmissä elämänsä vaiheissa. Vilkon mukaan (emt., 82–84) reflektoinnin tihentymistä ovat erityisesti elämän ratkaisuvaiheet ja siirtymät. Siirtymät ovat mahdollisten identiteettikriisien paikkoja. Epäjatkuvuuden keskellä ihminen pyrkii luomaan jatkuvuutta identiteetilleen, kietomaan yhteen elämänsä vaiheita ja tapahtumia niin, että ne muodostavat yhtenäisen identiteettikertomuksen. Usein elämänsä kriisivaiheet, käännekohdat, ovat tilanteita, jotka laukaisevat oman arvomaailman ja elämäntyylin kyseenalaistamisen, ihminen alkaa nähdä toisin itsensä ja eletyn elämänsä.

Tutkimukseni naisten tarinoita tarkastelemalla piirtyy kuva heidän itselleen muokkaamistaan identiteeteistä. Elämänsä kulkuaan reflektoidessaan ja sen tapahtumia merkityksellistäessään he kertovat samalla minätarinaa. Myöhäismoderni identiteetti on elämänsä kulun myötä uudelleen muotoutuva käsitys siitä 'kuka minä olen'. Tämän lisäksi yksilö kysyy 'mistä minä tulen' sekä 'kuka minusta voi tulla'. Kun naiset pohtivat nykyisessä elämäntilanteessaan näitä kysymyksiä, ratkaisevaa heidän tulevaisuutensa kannalta on luonnollisesti millaisia vastauksia he löytävät viimeiseen kysymykseen. Menneisyytemme, elämänsä kulun tapahtumat ja kokemukset, työntyvät käsityksemme elämäntilanteestamme ja asemastamme nykyhetkestä, kuva itsestämme tässä hetkessä puolestaan suuntaa suhtautumistamme tulevaan.

2.3. Mahdollisuuksien rajallisuus

Ihmisten elämää voidaan siis tarkastella yhä enemmän yksilöllisten valintojen, elämänsä politiikan, kautta. Varsin usein käy niin, että jatkuva valitseminen ei tunnukaan vapaudelta, vaan pelottavalta pakolta, jonka joutuu tekemään yksin. Vapaus on usein varsin näennäistä – valinnoille on tietyt standardoidut kehykset, kun ajatellaan esimerkiksi palkkatyön tekemistä, kouluttautumista tai kuluttamista. Elämänsä politiikan käsitettä onkin kritisoitu paljon, sen on esimerkiksi sanottu olevan individualistinen ja elitistinen lähestymistapa (Heiskala 1998). Alain Tourainen (2000) mukaan yksilö ei koskaan ole täydellisen vapaa subjekti toimiessaan ja tehdessään valintoja, toisaalta yksilön toiminta ei myöskään ole deterministisesti pakkojen, normien tai toimintamallien määrittämää. Yksilö pyrkii tekemään itsensä autonomiseksi subjektiksi tasapainoilemalla erilaisten teknillis-taloudellisten pakkojen ja traditioiden sekä yksilöllisyyden ja vapauden välisellä ulottuvuudella.

Epävarmassa työmarkkinatilanteessa todelliset valinnanmahdollisuudet määrittävät toisaalta yksilöllisten mahdollisuuksien yhteiskunnallisissa sidoksissa ja toisaalta yhteiskunnallisten ehtojen paikallisissa puitteissa. Linnakangas, Pohjola ja Viinamäki (1994, 13) erottavat päätöksentekoon liittyvien reunaehtojen hahmottamisessa neljä toisiinsa liittyvää aluetta: (1) yksilön koulutus- ja työhistoria ja nykyinen työmarkkinatilanne, (2) yksilön sidokset perheeseen ja nykyinen elämäntilanne, (3) paikalliset koulutus- ja työmarkkinat sekä (4) koulutus- ja työvoimapolitiikka.

Tutkimukseni naiset olivat aineistonkeruuaikana mukana työelämään valmentavilla työvoimapolitiittisilla kursseilla, joiden keskeisenä tavoitteena oli kurssilaisten itsetuntemuksen, itsetunnon, aktiivisuuden ja elämänhallinnan parantaminen – omien vahvuuksien, heikkouksien ja mahdollisuuksien tiedostaminen työnhakijana ja -tekijänä. Kurssilaisia kannustettiin aktiiviseen urasuunnitteluun, työmarkkinavalmiuksien parantamiseen ja tavoitteellisuuteen, jopa yrittäjyyteen. Voidaan puhua elämänpoliittisista vaikutuksista ja vaatimuksista naisten elämässä. Odotettavissa ei ollut yhteiskunnallisten tai paikallisten olosuhteiden niin perustavanlaatuaista muutosta, että naiset saisivat töitä ilman omaa aktiivisuuttaan. Työmarkkinoiden pelisäännöt painottavat yksilöllistymistä; yksilöllisten koulutus- ja työllistymisurien luomista, yksilön joustavuutta ja liikkumisvalmiutta työn ehdoilla. Itseä on tuotettava kilpailukykyisenä työmarkkinoiden vaatimuksia mukaillen. Erilaisissa työvoimapolitiittisissa toimenpiteissä mukana oleville ei tarjota valmiita työllistymiseen liittyviä ratkaisuja, vaan siirretään työnhakijoille valtaa – ja samalla vastuuta – omasta elämästä ja omasta työllistymisestä. Onko naisilla siis käsissään oman työllistymisensä avaimet?

Sennetin (2003) mukaan ajassamme menestyvät ne, jotka ovat kyvykkäitä huolehtimaan itsestään, muokkaamaan identiteettiään ja sopeutumaan jatkuviin muutoksiin, luottavat omiin mahdollisuuksiinsa ja uskaltavat ottaa riskejä – heille lukuisat valinnanmahdollisuudet ovat todellisuutta. Mikäli yksilöllä on heikko yhteiskunnallinen asema ja heikko itseluottamus, hän saattaa päinvastoin lukkiutua identiteettineuvotteluissaan tiettyyn asemaan, jolloin valinnanmahdollisuudet näyttäytyvät äärimmäisen rajallisina. Ihmiset, joilla on vähän resursseja, kiinnittyvät usein entistä tiukemmin siihen, mitä heillä on – esimerkiksi tuttuun ympäristöön, totuttuihin rutiineihin ja perinteisiin toimintamalleihin.

Lashin käsitepari refleksiivisyshäviäjät ja -voittajat kuvaa aikaamme liittyvää eriarvoisuutta. Voimakas vastakkainasettelu yksilön valinnanvapauden ja rakenteiden sanelemien pakkojen välillä korostuu erityisesti refleksiivisyshäviäjillä. Lash (1995, 176–186) määrittelee refleksiivisyshäviäjät uudeksi alaluokaksi, jota uhkaa jääminen yhteiskunnan

ulkopuolelle. Hänen mukaansa refleksiivisyshäviäjiltä puuttuu aikamme edellyttämä reflektioiva orientaatio omaan elämäänsä, heillä ei ole uutta tietoyhteiskunnan edellyttämää tietotaitoa ja heiltä puuttuu kyky reagoida nopeasti muutokseen. Refleksiivisyshäviäjyyteen liittyy siis jääminen informaatio- ja kommunikaatiovirtojen ulkopuolelle. Perinteinen suorittava työväenluokka katoaa vähitellen ja tilalle tulee hyvin koulutettu refleksiivinen työväenluokka, koska useimmat teolliset rutiinityöt edellyttävät pitkää kouluttautumista tietotekniikan alalla, työn tekeminen on entistä enemmän informaation käsittelyä ja tuottamista. Uuden alaluokkaisen "McDonalds-proletariaatin" muodostavat matalapalkkaiset, vähän koulutusta vaativilla teollisuuden ja palvelun aloilla työskentelevät. Refleksiivisyysvoittajat ovat niitä, jotka sijoittuvat uuden informaatioteknologiaan perustuvan tuotannon rakenteisiin, ovat joustavia ja nopeita reagoimaan yhteiskunnan alituisiin muutoksiin. Suomalaisen syrjäytymiskeskustelun erityispiirteenä on maamme voimakas alueellinen uudelleenjakaantuminen kasvukeskuksiin ja taantuviin syrjäseutuihin.

2.4. Sukupuoli, paikka ja ikä elämänsä jäsentyneinä

Ihmisen elämän tarkastelu elämänsä näkökulmasta liittyy tarkasteluun ajallisen ulottuvuuden. Aika jakaantuu historialliseen aikaan, yksilön elämänsä ja päivittäiseen toiminnan ajallisuuteen. (Simonsen 1991, 426–227, Högbäckan 2003, 44 mukaan.) Paikan suhteen tärkeällä sijalla yksilön elämässä ovat erityisesti syntymä- ja kasvupaikka, muuttohistoria ja päivittäisen vuorovaikutuksen paikat (Simonsen 1996, 232 Högbäckan 2003, 44 mukaan).

Yleisesti ajatellaan, että naisten kouluttautumista ja työelämää koskevat päätökset ovat voimakkaasti sidoksissa perheeseen ja erilaisiin sosiaalisiin verkostoihin. Nummenmaan mukaan naisten elämänsä tutkiminen ja tulkitseminen vaatii lähestymistapaa, jossa elämänsä kuvataan kokonaisuutena. Produktiivisten tekijöiden (koulutus ja työ) lisäksi tähän kokonaisuuteen sisältyy myös reproduktiivisten tekijöiden analyysia ja kuvausta. (Puhakka 1998, 204–205; Nummenmaa 1996.) Myös Strandell (1984, 203) on todennut, että ihmisen tekemille elämän valinnoille on ominaista pikemminkin kokonaisuuden kuin elämän eri osa-alueiden pohtiminen ja järjestäminen. Strandell painottaa, että arkielämän ja todellisuuden eri osien tajuamiseksi kokonaisuutena tarvitaan käsitettä, joiden avulla voidaan tarttua yksilön kokemiin ristiriitaisuuksiin sekä perhe-elämässä että työelämässä. Elämänsäkokonaisuuden käsite on teoreettinen apuväline, jonka avulla voidaan ylittää eri elämänsäalueiden, yksityisen ja julkisen sfäärin välisiä rajoja. Käsitteen ydinajatus on, että yksilö ei jakaudu lohkoihin samoin kuin ne toiminnot, joihin hän osallistuu. Hän koko-

aa yhteen kaikki kokemukset, joita hankkii eri elämänalueilla ja työstää ne kokonaisuudeksi, minäkuvaksi. Hajanaisista ja ristiriitaisista aineksista yksilö pyrkii työstämään yhtenäisen käsityksen itsestään – kuka minä olen, mistä minä olen tullut ja mihin olen menossa, mikä minulle on tärkeää. (Emt., 204– 205.)

Tutkimuksessani tarkastelen, miten naisten elämän eri osa-alueet liittyvät yhteen ja muodostavat kokonaisuuden, joka on tausta heidän suhtautumistavoilleen, toiminnalleen ja valinnoilleen. Pysin luomaan käsityksen heidän elämäntilanteestaan, en vain tilanteesta työmarkkinoilla, sillä yhden elämänalueen tilanne vaikuttaa ratkaisuihin muilla elämänalueilla. Haastateltavat pohtivat menneisyyttään, toimintamahdollisuuksiensa reunaehtoja ja suuntautumistaan tulevaisuuteen kulttuuristen mallien, elämäkokemusten ja sosiaalisten siteiden muodostamassa monisäikeisessä kokonaisuudessa. Seuraavaksi tarkastelen, millaisia kulttuurisia malleja naiseuteen, naisen työhön tai tietyn ikäisenä olemiseen liittyy, sekä miten paikka sosiaalisine suhdeverkostoineen jäsentää elämäntulkua.

2.4.1. Suomalainen sukupuolijärjestelmä

Sukupuolijärjestelmän käsite selkeyttää sukupuolistavia käytäntöjä yhteiskunnan eri areenoilla. Yvonne Hirdmanin (1990) mukaan tämän sukupuolen järjestysrakenteen kaksi keskeistä ulottuvuutta ovat sukupuoliero ja hierarkia. Naisen ja miehen, naiseuden ja miehyyden, erottaminen ei ole pelkästään biologiseen sukupuoleen liittyvää erottelua tai sen ilmenemismuoto – naiseutta ja mieheyttä tuotetaan pitämällä yllä eroa sukupuolten välillä. Sukupuolieroon kuuluvat niin naisten ja miesten välinen työnjako kuin naisellisuuden ja miehyyden representaatiotkin, on olemassa kulttuurisia malleja ja kirjoittamattomia sääntöjä siitä, mikä sopii miehelle ja mikä naiselle. Esimerkiksi koulutuksessa ja työelämässä on edelleen tyypillisiä naisten ja tyypillisiä miesten aloja. (Rantalaiho 1994, 10–12.)

Sukupuolisopimuksella puolestaan viitataan äänettömiin ja julkilausuttuja sukupuolta koskeviin odotuksiin, sukupuoliin liittyviin velvollisuuksiin ja oikeuksiin, jotka määrittelevät naisten ja miesten välisiä suhteita, sukupolvien välisiä suhteita, ja loppujen lopuksi tuotannon ja uusintamisen välisiä suhteita (Rantalaiho 1994, 14). Sukupuolisopimuksesta voidaan puhua kolmella tasolla, jotka ovat yhteiskunnan käsitykset miehestä ja naisesta, sopimukset liittyen työhön, politiikkaan ja kulttuuriin sekä yksilötasolla heteroparin osapuolten väliset sopimukset. Yhdessä nämä monitasoiset sopimukset muodostavat mallin, jota kutsutaan sukupuolijärjestelmäksi. Sukupuolijärjestelmä on historiallisesti muuttuva ja uusinnettava, naiseuden ja miehyyden määrittelemiseksi muuttuvissa yhteiskunnallisissa tilanteissa ja murroksissa sukupuolten välinen ero on jatkuvasti neuvoteltava

uudelleen – siinä esiintyy siis ajallisia ja kansallisia eroja. (Rantalaiho 1994, 13; Julkunen 1999, 80.)

Suomalaiselle sukupuolijärjestelmälle leimaa-antavaa on ollut yhteiskuntamme säilyminen pitkään köyhänä ja agraarisena. Agraarinen köyhyys karuissa olosuhteissa merkitsi, että jokaisen oli tehtävä töitä selviytyäkseen, sukupuolesta tai iästä riippumatta. Huolimatta patriarkaalisesta miehen ylemmyydestä ja sukupuolten selkeästä työnjaosta tuotti tämä hengissä pysymisen kamppailu sukupuolten välille työetiikkaan perustuvaa kumppanuutta, molempien sukupuolten panosta tarvittiin arjessa selviytymiseen. Kumppanuus oli luonteeltaan yhteistä raatamista, ja sen tasapaino riippuvainen siitä, että kumpikin teki oman osuutensa eikä jättänyt kaikkea työtä toisen niskoille. Rantalaiho toteaa, että köyhyys ja selviytymisen pakko tuottivat aviopuolisoiden väliselle kumppanuudelle epäerotisoivan leiman, ankaran työetiikan mukainen naiseus oli työtä, hoivaa ja äitiyttä. Tämä heijastui myös naisten kodin ulkopuoliseen ammatilliseen työhön, kun naiset siirtyivät pientiloilta palveluihin ja hoiva-ammatteihin. (Rantalaiho 1994, 17–19, 21.)

Agraarisen ajan naiset antoivat ylemmän aseman miehille Raamatun mukaisesti, se ei kuitenkaan välttämättä merkinnyt heidän alistumistaan. Nainen sai omanarvontuntonsa täyttämällä sosiaalisen roolinsa vaatimukset, toisin sanoen tekemällä sekä tuottavaa työtä täysipäiväisesti kotitilalle tai sen ulkopuolella, että vastaamalla uusintavasta työstä eli lasten ja kodin hoidosta. Näissä töissä osoitettu ahkeruus ja taito muodostivat naisen itsetunnon perustan. (Apo 1999, 15–16.) Stereotyyppinen kuva maalaisnaisesta, nykysuomalaisen naisen esiäidistä, sisältää oletuksen hänen vahvuudestaan ja tasa-arvoisuudestaan suhteessa mieheen. Apo toteaa kuitenkin, että naisen valta oli riippuvainen hänen asemastaan perheessä ja nainen kiinnittyi perheeseen miehen (isänsä, veljensä tai aviomiehensä) kautta. Vaimon valta perheessä lisääntyi sitä mukaa kun hänelle syntyi lapsia, erityisesti poikalapsia. Asuminen aviomiehen perheessä ja poikia suosiva perinnönjako veivät naisilta taloudellisen vallan. Huolimatta naisten suuresta työpanoksesta tilan tuoton katsottiin kuuluvan isännälle. (Apo 1999, 17.)

Esiäitimme ovat jättäneet meille perinnöksi useita toiminta- ja ajattelumalleja, jotka näkyvät nykynaisen asenteissa työhön, mieheen, naiseuteen ja äitiyteen. Työ ja osaaminen on arvostettu osa naisen elämää, useimmat naiset haluavat elättää itsensä ja osallistua lastensa elättämiseen sekä kuulua aikuisten muodostamaan työyhteisöön. Useimmiten naiset mieltävät edelleen suhteensa mieheen ennen kaikkea kumppanuudeksi, arjen jakamiseksi ja jaksamiseksi, eivätkä koe itseään miehen elämän sulostuttajiksi. (Apo 1999, 23.)

2.4.2. *Naiskansalaisuus – yhteiskunnallinen äitiys ja palkkatyöäitiys*

Tavoitellessaan täysivaltaista poliittista kansalaisuutta suomalaiset naisliikkeet lähtivät ohjelmallisesti erityisen naiskansalaisuuden tielle. Vähitellen muokattiin moderni sukupuolisopimus naisten yhteiskunnallisesta äitiydestä, missä naiskansalaisuuden ydin oli aktiivinen äidillisyyden, ja joka siten piti yllä sukupuolieroa ja pyrki erottelemaan yhteiskuntaan erilliset naisten ja miesten toiminta-alueet. Äitiyden rinnalla erottuivat myös vaimona olon ja perheenemännyyden roolit. Agraarista työkumppanista tuli kehittyä ammattitaitoinen perheenemäntä, jonka velvollisuutena oli kodinhoidon ohella onnellisen avioliiton luominen, siveellisyyden ja miehen seksuaalisuuden kontrolli. Naiset saivat yhteiskunnalliseksi velvoitteeseen myös kotien sivistämisen, johon kuului muun muassa juopottelun kitkeminen miesten elämäntavoista. (Rantalaiho 1994, 21–23.) Yhteiskunnallisen äitiys ei rajautunut vain kotiin ja yksilölliseen äidin ja lapsen väliseen suhteeseen, vaan myös julkisen sfääriin, politiikkaan ja kansalaisyhteiskuntaan tuotettiin feminiinisen elämäntavon määrittämiä projekteja. Näiden määrittelyjen pohjalta luotiin myöhemmin naisystävällistä hyvinvointivaltiota. (Rantalaiho 1994, 22–23.)

Teollisen yhteiskunnan sukupuolijärjestyksen ydin – mieselättäjä ja naishoivaajuus – tuli entistä hauraammaksi 1960- ja 70-lukujen vaihteessa, kun palkkatyöäitiys alkoi institutionaalistua naiskansalaisuuden muodoksi hyvinvointivaltion rakentamisen myötä. Uuden arvomaailman mukaisesti nainen ja mies määriteltiin tasa-arvoisiksi oman elantonsa ansaitsemisessa. Virallisen moraalisen oikeutuksen naisten työssäkäynnille antoivat 1970-luvulla toteutetut sosiaalipoliittiset uudistukset, muun muassa vuoden 1973 päivähoidolaki. Yleinen koulutustaso nousi, samoin naisten koulutustaso, mikä vahvisti naisten yksilöllistymistä ja suuntautumista yhä vahvemmin kodin ulkopuoliseen toimintaan. Itsensä elättämisen lisäksi naiselle haluttiin antaa mahdollisuus yhdistää elämässään perhe, lapset ja ammattiura, eikä vain valitseminen niiden välillä. Tämän uuden sukupuolisopimuksen mukaisesti naisella on paitsi oikeus, myös velvollisuus, palkkatyöhön sekä sosiaaliseen ja taloudelliseen itsenäisyyteen. (Julkunen 1994, 191; Julkunen 1999, 87–88; Rantalaiho 1994, 24–25; ks. myös Kosonen 2003, 28.)

Nykyisin suomalainen hyvinvointivaltio ja sosiaalipolitiikka perustuu kahden työssäkäyvän elättäjän perhemalliin ja tunnustaa isän hoivaroolin. Kuitenkin edelleen ennen muuta nykyisten elämää leimaa kaksoistyö, palkallisen ja palkattoman työn yhdistäminen – siis palkkatyöäitiys – kotityö ja hoiva ovat naisille normatiivisesti lankeavia velvollisuuksia. Kahden elättäjän mallia nakertaa myös totuus, että suurin osa naisista ansait-

see edelleen vähemmän palkkaa kuin miehensä, näin ollen miestä voidaan edelleen pitää perheen pääasiallisena elättäjänä. (Julkunen 1999, 82, 91–92.)

Feministinen kritiikkisuuntaus arvostelee yksityinen–julkisen-jaottelua dikotomisen ja hierarkkisen sukupuolieron tuottamisesta samalla kun postmoderni eriytyminen ravistelee sen asettamia vakaita rajoja. Rajojen ja merkitysten liikkeestä huolimatta modernin ajatusmuodot ja instituutiot ovat kuitenkin edelleen olemassa ja uusintavat itseään. (Julkunen 1995, 15, 28.) Pitkä alamaisuuden traditio on jättänyt jälkensä erityisesti sukupuoliseen työnjakoon. Edelleenkin hoiva määräytyy ensisijaisesti naisille yhteiskunnallisessa työnjaoissa ja sulkee heidät täyden kansalaisuuden ulkopuolelle, muun muassa syrjäyttäen heidät ansiotyöstä ja sen mukana sosiaalisista oikeuksista. (Emt., 16–17.)

2.4.3. *Ideaalimallina ehjä ydinperhe ja oman äidin hoiva*

Julkisen ja yksityisen elämänsfäärin erottelu on sukupuolieroon liittyvä modernia yhteiskuntaa järjestävä ja yksinkertaistava dikotomia. Julkiset areenat (työelämä, politiikka ja markkinat) on perinteisesti nähty miehisyyden ja miesten hallitsemana toiminta-alueena, miesten paikat ja suhteet ovat julkisia. Yksityinen on puolestaan ollut naisten paikka ja nainen yksityinen olento; samalla kun mies liikkuu kahden statuksen välillä yksityisestä julkiseen. Näillä areenoilla vallitsevat erilaiset normit ja rationaliteetit, julkisella markkinoiden intressi ja yksilöiden autonomia, yksityisellä puolestaan emotionaalisuus, välittämisen moraalit ja muista huolehtiminen. (Julkunen 1995, 15, 19.)

Naisten yhtäläistä pääsyä julkiseen, itsemääräämisoikeuteen ja kansalaisuuteen säädeltiin pitkälle 1900-luvulle. 1920-luvulla vasta itsenäistyneessä Suomessa kotitalousvalistuksesta ja ”naisten paikka on kotona” -ideologiasta tuli kansakuntaa yhdistävä projekti. Nuoren kansakunnan poliittisessa retoriikassa isän keskeinen asema perheessä korvautui nopeasti äidin nousulla perheen keskeiseksi hahmoksi, vastuullisena tehtävänä lasten kasvattaminen siveellisiksi yksilöiksi, kunnan kansalaisiksi. (Pylkkänen 1999, 32–33, 47.) Porvarilliselle kansalaisyhteiskunnalle tyypillinen ajattelu, jossa naiset kiinnitettiin avioliittoinstituution kautta vahvasti kotipiiriin, jäi Suomessa kuitenkin suhteellisen heikoksi ja lyhytaikaiseksi, sillä naisen tuottava työ ja ansiot olivat perheen toimeentulon kannalta tärkeitä. Naisten poliittisia oikeuksia perusteltiin nimenomaan äitiydellä, ja suomalaiselle sukupuolijärjestelmälle tyypillistä oli, että äitiyttä ei täysin privatisoitu, vaan se sidottiin voimakkaasti valtioon. (Julkunen 1999, 86.)

Moderni ja postmoderni ovat ajattelutapoja tai asenteita, joilla voidaan kuvata asennoitumista erilaisiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin. Modernille ajattelutavalle on tyypil-

listä ”luonnollisuuteen” pohjautuva perustahakuisuus, yksilö tekee tiettyjä valintoja ja toimii tiettyjen toimintamallien mukaan, koska ne ovat ”luonnollisia”, tuntuvat oikeilta, kun taas postmodernille on tyypillistä tällaisen ajattelun jatkuva kyseenalaistaminen. Nätkinin (2003, 16) mukaan oikeaa ja luonnollista perhettä etsittäessä nousee keskeisesti esiin käsite ”ehjä ydinperhe”, joka nähdään myös lapsille parhaana perhemuotona.

Modernin ajattelutavan mukaiset näkemykset luonnollisina ja oikeina pidetyistä ydinperheen elementeistä ovat edellä käsitelty yksityisen ja julkisen erottelu, vanhempien heteroseksuaalinen parisuhde ja avioliitto sekä biologinen vanhemmuus ja vanhemmuuden kaksoisstandardi. Tällä kaksoisstandardilla tarkoitetaan isään ja äitiin kohdistuvia erilaisia odotuksia työn- ja vastuunjaossa. Modernin ajattelutavan mukaisesti nainen kytkeytyy kotiin, oman äidin lapsilleen antamaa hoivaa, äidin ”kotiin jäämistä”, kotiäitiyttä, pidetään luonnollisena ja oikeana. (Emt., 17.)

Vaikka kotiäiti-instituutio ei monien varhain teollistuneiden maiden tapaan suomalaisessa yhteiskunnassa ehtinyt vakiintua reaaliseksi käytännöksi – sodanjälkeisen Suomen kehittyvä talous tarvitsi naisten työpanosta – oli sillä kaikesta huolimatta ideologisesti vahva asema (Rantalaiho 1994, 21). Yksilöllistymiskehityksen, perheenjäsenten yksilöllistymisen myötä nainen on vapautunut miehen edusmiehisyydestä ja lapsi on nostettu yksilöksi ohi vanhempiensa, jolloin myös äidin yksilöityminen vahvistuu. Kun naiseus ja äitiys entistä enemmän erkaantuvat käsitteinä toisistaan, äitiys nähdään yhtenä vaiheena naisen elämässä, samalla kun avoliittojen ja avioerojen yleistymisen myötä avioliitto muuttaa muotoaan ja parisuhde ja vanhemmuus eroavat toisistaan. (Nätkin 2003, 18, 20–21.)

Mutta vaikka yksilöllistyminen luonnehtii nykyaikaa, monet modernin perheihanteen mukaiset rakenteet vallitsevat edelleen. Nätkin on todennut, että kyse on enemmän perheihannemallin perusrakenteista tietoisesti tulemisesta ja refleksiivisyydestä kuin niiden purkautumisesta tai hajoamisesta. Tietoisesti tulemisen ja refleksiivisyyden myötä perheeseen liittyvät prosessit eivät enää ole yhtä velvoittavia kuin ennen, vaan perhettä tehdään, se muotoillaan valinnoilla aina uudestaan. Naisen yksilöityminen on erilaista kuin miehen, tähän vaikuttaa yhtenä tekijänä naisten tekemä hoivatyö. Braidottiin (1993) viitaten Nätkin toteaa, että naisille tyypillinen individualismi on pikemminkin relationalisuutta, suhteissa elämistä. Naisen kehityksessä ei välttämättä ole jyrkkää vastakohtaa yhteisöllisyydestä tai perheestä eriytymisen ja siihen liittymisen välillä. (Nätkin 2003, 21–22.)

Familistisen perhekäsityksen mukaan naisen muihin elämänsäloihin liittyvät pyrkimykset ovat alisteisia perheen hyvinvoinnille. Tämä merkitsi ennen naisten ansiotyön yleistymistä sodan aikana ja jälkeen sitä, että jos nainen meni naimisiin ja perheeseen syn-

tyi lapsi, naisen tuli jättää ansiotyö. (Jallinoja 1985, 107–112). Riitta Jallinoja puhuu familistisen ja individualistisen perhekäsitysten vaihtelusta. Familistinen diskurssi korostaa perheen itseisarvoa sekä eräänlaista uhrautumista yhteisöllisen hyvinvoinnin, perheen vahvistamisen vuoksi. Individualistinen diskurssi puolestaan korostaa oikeutta omaan yksilölliseen elämään ja elämänhallintaan joskus silläkin uhalla, että se muodostuu uhkaksi perheen pysyvyydelle. (Jallinoja 1984, 39–40.) Naisen yksilöllistymiskehitys voidaankin nähdä toisiaan täydentävien ja toistensa kanssa kiistelevien diskurssien kamppailuna (Nätkin 2003, 21).

Familistisen perhekäsityksen mukaan naisten odotettiin jäävän kotiin perheen perustamisen jälkeen. Lisäksi esimerkiksi erilaiset työuran katkokset ovat luoneet poikkeamia normisidonnaiseen elämäntapaan. Kotona lapsia hoitaneiden äitien paluu työmarkkinoille lasten kasvaessa on ollut normi, mutta nykyisin keski-ikäisten naisten paluu työhön on muodostunut ongelmalliseksi, samoin kuin ikääntyvän työvoiman säilyminen työkykyisenä ja -haluisena eläkeikään saakka. (Kasvio 1994.)

2.4.4. *Naisen monet työt ja työttömyys*

Idealliset kansalaiset nähdään riippumattomina ja markkinoilla itseään elättävinä, samalla kun työn normina pidetään kokopäiväistä, säännöllistä, kodin ulkopuolella tehtävää ansiotulojen hankkimistarkoituksessa tehtyä työtä. Työn kokopäiväisyyttä ja säännöllisyyttä ovat viime vuosina horjuttaneet työn lisääntynyt epävarmuus ja työtapojen jouston vaatimus; työttömyys sekä määräaikaisten, tilapäisten ja osa-aikaisten työsuhteiden määrä on kasvanut. Pidän tällaista palkkatyöhön rajoittuvaa työn käsitettä liian kapeana, ihmiset tekevät paljon muutakin työtä – epävirallista työtä kotona, kotitarvetuotantoa, vapaaehtoistyötä erilaisissa yhteisöissä ja niin edelleen. Suuri osa tällaisesta epävirallisesta työstä on naisten tekemää, ja näin suuri osa naisten tekemästä työstä jää hegemonisessa työn määritelmässä näkymättömiin. Erityisesti maaseudulla tehdään monentyyppistä virallisen työn ulkopuolista toimintaa, josta saadaan vain vähän tai ei lainkaan rahallista korvausta. Tästä syystä myös raja työttömyyden ja työn tekemisen välinen raja on maaseudulla häilyvämpi kuin kaupungeissa. (Markkola 1998, 9.)

Riitta Högbacka käyttää maaseudun naisia käsittelevässä tutkimuksessaan hyväksi Pahlin kolmijakoa epävirallisesta työstä, ja tarkastelee maaseudun naisten työtä käyttämällä seuraavaa ryhmittelyä (Pahl 1989; ks. Högbacka 1995, 16–18):

- 1) virallinen työ, ansionhankkiminen (palkkatyö, yrittäjyys, emännän työ)
- 2) epävirallinen lisäansioden hankkiminen (satunnainen, tilapäinen työ, keikkailu)
- 3) omatarvetuotanto
- 4) yhteisöllinen työ, esimerkiksi naapuriapu

Edelleen Pahliin viitaten Högbacka arvioi, että epävirallisessa työssä on kyse tietyytyypistä elämäntavasta ja arkielämässä hankittujen taitojen käyttämisestä, joka on yleistä erityisesti työttömille ja omaa kotia hoitaville naisille. Kompensoiko epävirallinen työ siis virallisen työn vähyyttä? Högbackan tutkimuksessa epävirallisen työn muodot liittyvät maaseudun naisilla kumuloituvasti toisiinsa: jos osallistutaan yhteen epävirallisen työn lajiin, todennäköisyys sille, että tehdään muitakin epävirallisia töitä, kasvaa. Epävirallisella työllä luonnollisesti on vaikutuksensa myös kotitalouden hyvinvoinnille, se voi olla naisten keino osallistua perheen elatukseen, kompensoida omaa ja perheen riippuvuutta miehen palkkatuloista (Högbacka 1995, 20, 45.) Epävirallisen työn heijastukset naisten elämään ovat kahtalaiset, toisaalta heillä on ”työtä”, mielekästä tekemistä, mutta toisaalta työ ei ole ideaaliseen kansalaisuuteen oikeuttavaa ansiotyötä.

Epävirallisen työn muodoilla arvelen olevan merkittäviä vaikutuksia naisten omanarvontunnon ja selviytymiselle työttömyystilanteessa. Kortteinen ja Tuomikoski esittävät tutkimuksensa pohjalta, että kohtuullinen selviytyminen työttömyydestä edellyttää, että työtön toisaalta löytää elämälleen merkityksen ja sisällön ilman palkkatyötä ja toisaalta kykenee tavalla tai toisella suoriutumaan taloudellisesta elämänhallinnasta. Selviytymisen sisällöllisen ulottuvuuden kannalta sosiaaliset suhteet voivat auttaa työtöntä säilyttämään toimintakykyisyytensä ja omanarvontunteensa pitkäänkin, koska se voi tuottaa yhteenkuuluvuutta ryhmään, vahvistaa luottamusta muihin ihmisiin ja tarjota tarpeellisuuden kokemuksia. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 167–168.) Tämän lisäksi esimerkiksi kotitarvetuotanto ja vastavuoroisuuteen perustuva naapuriapu tai vastaava voi olla naisen tapa osallistua perheen elatukseen. Esimerkiksi yhteisöllinen työ ja vapaaehtoistoiminta ovat myös sopusoinnussa yhteiskunnallisen äitiyden määrittelemän naiskansalaisuuden ja perinteisten naisten velvollisuuksien kanssa.

Kortteinen ja Tuomikoski ovat pitkäaikaistyöttömien selviytymistä kuvaavassa tutkimuksessaan osoittaneet, miten perheellinen työtön kiinnittyy työttömyystilanteessa usein entistä vahvemmin vanhemman rooliinsa ja työhön kotona. Kun työttömyyteen liittyy häpeää ja hylätyksi tulemisen tunteita, perheen ja lasten tuoma elämän sisällöllinen merkitys korostuu entisestään; toimivat perhesuhteet antavat toivoa – kelpaan vielä johon-

kin, olen tarpeellinen. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 63–69.) Työttömän vahva yhteisöllinen ankkuroituminen perheeseen tai muuhun lähipiiriin, vaikkapa asuinpaikkakuntaan, ei kuitenkaan ole täysin ongelmaton, sillä työtön ihminen tulee korostuneen riippuvaiseksi yhteisöstään, hänen omanarvontuntonsa on ikään kuin yhden kortin varassa.

2.4.5. *Maaseutu naisen paikkana*

Sosiaalinen toiminta sijoittuu aina paitsi aikaan, myös paikkaan. Ihminen elää elämäänsä jossakin paikassa, toimii erilaisissa tiloissa. Paikka, tila ja ympäristö ovat käsitteitä, jotka saavat eri yhteyksissä erilaisia merkityksiä, joskin niitä käytetään usein myös toistensa vastineina. Sosiologiseen tutkimukseen tila on tullut käsitteenä erityisesti yhteiskuntasuunnittelun ja tilallis-sosiaalisten muutosten kautta. Esimerkiksi harveneva maaseutu ja asutuksen tihentyminen kaupungeissa asettaa haasteita tilan suunnittelijoille. Toisaalta tilan sosiologinen luonne on korostunut mikrotasolla ihmisten arjen ja toiminnan tutkimuksessa. Erilaisilla tilan sosiaalisilla tasoilla – esimerkiksi valtiolla, kotikaupungilla, naapurustolla tai perheellä – on ihmisille erilaisia merkityksiä, ihmisen identifioituminen niihin vaihtelee. (Marin 2003a, 22–23, 28.)

Maaseudulla ei näyttäisi olevan mitään yleistä ja yhtenäistä määritelmää, vaan määrittelyn tapa vaihtelee riippuen tarkasteltavasta ilmiöstä ja määrittelijästä itsestään. Maaseutu määrittyy tutkimuksissa usein traditionaaliseksi modernisaatioteorioiden näkökulmasta. (Jokiranta 2003, 17, 22.) Yleisimmin siihen liitettäviä ominaisuuksia ovatkin hajallaan oleva asutus, perustuotannon keskeinen rooli elinkeinoissa, palvelujen heikko saatavuus, arvomaailman konservatiivisuus ja yhteisöjen suuri merkitys (Alarinta 1998, 20–21). Maaseutu on ihmiselle tietynlainen maisema ja luonto, erilaisia mielikuvia puhtaudesta ja rauhasta. Elämisen ympäristönä maaseutu on ensinnäkin paikka asua ja elää, jokaisella maaseudulla asuvalla on siitä omat kokemuksen värittämät mielikuvansa. Toisaalta se määrittyy yhteydessä toimeentulon lähteeseen – maatalon emännän maaseutu on erilainen kuin palkkatyöläisen maaseutu. (Ks. Jokiranta 2003, 22–23.)

Maaseudun alueellisena määrittelynä voidaan käyttää kuntajakoa, kuten Jokiranta (emt.) tekee tarkastellessaan maaseudun miesten elämäntilanteita. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä on esittänyt kahdenlaista rajausta. Toisaalta on maaseudun suppean määrittelyn mukainen varsinainen maaseutu, joka käsittää haja-asutusalueet ja alle 500 asukkaan taajamat, jolloin kokonaisia kuntia ja pieniä kaupunkeja ei luokitella maaseuduksi. Avaran määrittelyn mukaan mukana on alle 30 000 asukkaan taajamat. (Toimiva maaseutu 1996, 22.) Oma linjanvetoni määrittellä tutkimukseni naisten elinympäristö maaseuduksi

noudattelee avaraa, kuntajakoon perustuvaa maaseudun määritelmää. Osa tutkimukseni naisista asuu kyllä haja-asutusalueella, mutta varsinaisen maaseudun määritelmä ei täyty kaikkien naisten asuinpaikan kohdalla.

Maantieteessä puhutaan paikan hengestä. Esimerkiksi paikkakunnalla katsotaan olevan oma henkensä, joka voidaan kokea ja joka antaa sille oman merkityksensä. Paikalla on oma historiansa ja identiteettinsä. Feministisessä tutkimuksessa puolestaan korostetaan, että sukupuolten väliset valtarakenteet ovat kytköksissä tilallisuuteen; naisten ja miesten tila konkretisoituu eri tavoin. (Marin 2003a, 25.) Nykyaika mielletään kaupunkimaisen maailman tilana, kun menneisyys sijoittuu maaseudulle. Erilaiset patriarkaaliset tai ”luonnollisuuteen” vetoavat ajattelumallit ja rakenteet yhdistetään moderniin ja maaseutuun, kaupunki puolestaan tasa-arvoistumiseen ja postmoderniin. On esitetty, että patriarkaaliset suhteet olisivat vahvimmillaan syrjäisimmillä maaseutualueilla. Näillä alueilla harveneva naisten joukko jää ikään kuin loukkuun vanhaan miesten hallitsemaan yhteisöllisyyteen, kun sukupuolten väliset suhteet muualla muuttuvat. Naisten palkkatyössä käynti ei välttämättä muuta patriarkaalisia suhteita, vaan ne säilyvät ikään kuin jäänteinä ja naisilla säilyy edelleen pääasiallinen vastuu kotitöistä ja lasten hoivasta. (Högbacka 1995, 10–12.) Tällaiset luonnollisuuteen vetoavat ajatusmallit kuitenkin joutuvat kyseenalaisiksi viimeistään elämänkulun kriisiytyessä, esimerkiksi avioerotilanteessa tai puolison sairastuessa ja tullessa työkyvyttömäksi.

Maarit Sireni (2003, 35) toteaa anglosaksiseen tutkimuskirjallisuuteen viitaten, että maaseudun naiseutta on tavallisesti pidetty urbaaniin naiseuteen verrattuna traditionaalisempana, koska maaseudun naiset omaksuvat usein työuran sijaan kotiin keskittymisen, äidin ja vaimon osan. Suomessa kuitenkin julkiset palvelut tukevat maaseudun naisten työssäkäyntiä niin, että tilastojen mukaan se on lähes yhtä yleistä kuin kaupunkilaisnaisten. Kotiäitiys voidaan myös maaseudulla nykyisin nähdä vakiintuneiden käytäntöjen vastaisena – valintana, joka on perusteltava – toisin kuin palkkatyöäitiys. Toisaalta Sireni toteaa maatalon emäntien tietyssä elämänvaiheessa valitseman perheeseen ja lasten hoivaan keskittymisen mahdollisuutena ikään kuin pidempään hoitovapaaseen ja sosiaalisesti hyväksytyyn palkkatyön ulkopuolella elämiseen. (Emt., 37.) Kuvittelisin emäntien valintojen heijastuvan yleisemminkin maaseudun naisten elämäntapaan.

Högbackan vuonna 1995 julkaistun kyselytutkimuksen (N=1281) tulokset osoittavat, että virallisilla työmarkkinoilla maaseudun naisten asema on huonompi kuin kaupunkien naisten tai maaseudun miesten, heidän työvoimaan osallistumisensa on vähäisempää ja työttömyys vaivaa heitä useammin. Naisten työmahdollisuudet ovat heikkommat, vaikka

naisilla on koulutusta enemmän kuin puolisoillaan. Naisten koulutustaso on sitä alhaisempi ja työmahdollisuudet ovat sitä kehnommat, mitä syrjäisempi on sijainti. Lähellä suurempia keskuksia ja kaupunkeja työttömyys on vähäisempää ja ammattien kirjo luonnollisesti laajempi. (Högbacka 1995, 85.)

Maaseudun naiset työllistyvät erityisesti julkisen sektorin palveluammatteihin. Tutkimuksessaan Högbacka kuvailee 1990-luvun laman vaikutuksia naisten työllisyyteen maaseudulla: julkisen sektorin leikkauksien vaikutukset näkyivät raskaimmin maaseutu-paikkakunnilla ja erityisesti naistyöpaikkojen menetyksenä. (Emt., 85). Noita työpaikkoja ei kymmenisen vuotta myöhemmin ole saatu takaisin, julkinen sektori työllistää pienillä muuttotappiollisissa ja talousvaikeuksissa kamppailevissa kunnissa lähinnä työllistämisva-roin.

Sosiaaliset verkostot – perhe, ystäväpiiri, naapurusto, työyhteisö ja niin edelleen – ovat osa ihmisen elinpiiriä. Sosiaaliset verkostot ovat myös paikkoja, joissa ihminen luo identiteettiään. Sosiaaliset yhteydet antavat ihmisille malleja, joihin hän voi samaistua ja joista hän voi erottautua. Esimerkiksi perheen, suvun tai asuinyhteisön toimintatavat voivat olla velvoittavia pakkoja tai normeja, joista poikkeaminen aiheuttaa jännitteitä yksilön ja yhteisön välille. Kuuluminen yhtä aikaa moneen eri sosiaaliseen verkkoon voi aiheuttaa ristiriitaisia vaatimuksia ja edellyttää kykyä identiteettityöhön. Uudet suhteet ja kulttuuriset muutokset vaativat sopeutumista ja joustavuutta, aktiivista identiteetin työstämistä. (Marin 2003b, 72, 84–85.)

Verkoston jäsenten väliset siteet voivat olla niin sanottuja vahvoja tai heikkoja siteitä. Vahvoja siteitä ovat vastavuoroisuutta edellyttävät, esimerkiksi lähisukulaisten tai hyvien ystävien väliset siteet. Ne perustuvat osapuolten samanlaisuuteen ja ovat yksilöitä tiettyyn yhteisöön sitovia. Tarvittaessa aktualisoituvat heikot siteet puolestaan eivät edellytä välitöntä vastavuoroisuutta. Ne toimivat välittäjinä kooten yhteen ihmisiä, jotka voivat olla keskenään hyvin heterogeenisiä, mutta joilla kuitenkin on jokin yhteinen nimittäjä. Erityinen heikkojen siteiden vahvuus on, että ne tarjoavat ihmiselle mahdollisuuksia joustavaan liikkuvuuteen eri ryhmien välillä ja näin ollen mahdollisuuksia olla yhteydessä suurempaan määrään ihmisiä kuin paljon voimavaroja sitovat vahvat, vastavuoroisuutta edellyttävät siteet. Laajan, heikkoihin siteisiin perustuvan verkoston voidaan katsoa edistävän mahdollisuuksia ja tietoisuutta erilaisista vaihtoehdoista tai tilaisuuksista esimerkiksi työllistymisen kannalta. Heikot siteet erilaisista taustoista ja sosiaalista piireistä olevien kesken toimivat kanavina saada uudenlaisia vaikutteita ja uutta tietoa myös sellaisista asioista ja

toimijoista, joihin ihminen itse ei ole missään henkilökohtaisessa yhteydessä. (Granovetter 1973.)

Putnam (2000, 22–23) on luonut Granovetterin teoretisointien pohjalta käsitteet siltoja rakentava pääoma ja sitova sosiaalinen pääoma. Eksklusiivinen eli sitova sosiaalinen pääoma on vahvoihin siteisiin perustuvaa, samanlaisia aineksia yhteen liittävää ja poikkeavia aineksia ulkopuolelle sulkevaa. Heikkoihin siteisiin perustuvaa inklusiivista pääomaa puolestaan syntyy eritaustaisten ihmisten toimiessa jonkin yhteisten asioiden eteen, ja se mahdollistaa myös ulkopuolisten integroitumisen verkostoon.

Toisaalta viime vuosien julkisessa keskustelussa on korostettu sosiaalisten verkostojen merkitystä ihmistä kannattelevana turvaverkkona esimerkiksi julkisen sektorin palvelujen supistuessa. (Marin 2003b, 72.) Toisaalta sosiaaliset verkostot muodostavat yksilölle sosiaalista pääomaa, resursseja, jotka saattavat vaikuttaa myönteisesti myös hänen taloudellisiin ja kulttuurisiin resursseihinsa. (Bourdieu 1986; Siisiäinen 1999.) Yleensä formaalit, niin sanotut pakolliset tai velvoittavuuteen perustuvat verkostot, ovat vähemmän haavoittuvia kuin vapaaehtoisuuteen perustuvat informaalit verkostot. Yksittäisen ihmisen sosiaalisen verkoston pitävyys turvaverkkona riippuu toisaalta siitä, miten monia ns. merkittäviä avainhenkilöitä siihen kuuluu, sekä toisaalta siitä millainen reservi tarvittaessa hyödynnettäviä heikkoja ja vahvoja siteitä verkostossa on. (Marin 2003b, 88.)

Jonkin paikan kokeminen perustuu siihen, että saamme siitä aistiemme välityksellä tuntemuksia – paikan kokemisessa on kyse tunteista. Erilaisille paikoille muodostuu elämänsä aikana merkityksiä ja paikkaan samaistutaan, identifioidutaan. Yksilöllisen identiteetin ohella syntyy myös paikallisidentiteetti, jolloin paikkaan liittyy emotionaalisia siteitä ja kiinnittymistä. Kotona olemisen tunne on paikallisidentiteetin olennainen piirre. Lisäksi siihen liittyvät kokemukset sosiaalisten suhteiden epämuodollisuudesta, esimerkiksi naapurisuhteiden läheisyydestä, sekä tunne yhteisöllisen historian ja yksilöllisen historian liittymisestä toisiinsa. (Marin 2003a, 30–31.) On huomattava, että paikkaan liittyvillä eri ulottuvuuksilla on sekä positiivinen että negatiivinen puoli. Yhtä hyvin kuin voi tuntea kuuluvansa johonkin paikkaan, voi yksilöllä olla tunne, että on kiinnisidottu johonkin paikkaan; paikkaan liittyvät sosiaaliset suhteet voivat herättää negatiivisia tunteita ja niin edelleen.

2.4.6. *Keski-ikä naisen elämänvaiheena*

Olemme nykyisin hyvin tietoisia iästämme ja ikääntymisestämme; tarkkailemme sekä omia että muiden ikääntymisen merkkejä, jaamme ikääntymisen kokemuksia ja taistelem-

me ikää ja sen vaikutuksia vastaan. Ikävaiheiden määrittelyksen yksiselitteisyys ja selkeärajaisuus on murentunut, tämä tarjoaa enemmän tilaa yksilöllisille ratkaisuille ja tavoille elää tiettyä ikää, muokata itselle sopivia elämänvaiheistuksia. (Korhonen 2003, 7.) Ikääntyminen tapahtuu kaikille vääjäämättömästi, ja sukupuoli jäsentää ikääntymisen yksilöllistä kokemista. (Kangas & Nikander 1999, 7). Aikamme ihanoi nuoruutta ja nuorekkuuden ylläpidosta on tullut ikääntyvien – erityisesti naisten – velvoite. Raija Julkusen mukaan nuoruutta ihannoivassa kulttuurissa keski-ikäisten tehtävä on tuottaa itsensä riittävän nuorena dynaamiseen työelämään, jossa työntekijän ruumis voi olla organisaation kulttuurin ja imagon materiaallinen ilmentymä. Vanhaan tai vanhalla näyttävään ruumiiseen liitetään aivan muita mielikuvia kuin vaikkapa eteenpäinmenon ja uudistumisen mielikuvat, joita tunnutaan tavoiteltavan. (Julkunen 2003, 29, 38.)

Aikuisuus ja keski-ikäisyys – siis nuoruuden ja vanhuuden välinen aika – ovat ikävaihe- ja elämänkulkunäkökulmasta suhteellisen vähän tutkittu kohde. Marin arvelee tämän ainakin osittain selittyvän sillä, että ikävaihe on itsessään se perspektiivi, josta muita vaiheita tarkastellaan; se muodostaa normin, johon muut ikävaiheet suhteutetaan. (Marin 2001, 225.) Keski-ikäisten voidaan yleistäen sanoa olevan täysivaltaisia kansalaisia, jotka ovat yhteiskunnallisen tuotannon kannalta aktiivisimmassa vaiheessa. Heillä on muita ikäryhmiä enemmän suhteita, valtaa ja rahaa – ylipäätään resursseja osallistua yhteiskunnan toimintaan. (Rantamaa 2001, 76.)

Marin (2001) erittelee artikkelissaan *Aikuisuus ja keski-ikäisyys* erilaisia, pääosin kehityspsykologisia keski-ikäisen sijoittumista kuvaavia teorioita. Hänen mukaansa tutkijat eivät käytä keski-ikäisyyden käsitettä yhdenmukaisesti, joten keski-ikäisen sijoittumista on arvioitava sen kautta, miten he eri ikävaiheita kuvaavat (emt., 234). Robert Havighurst on esittänyt aikuisuuden kolmivaiheisuuden perustuvan teorian, jossa hän erottaa toisistaan varhaisaikuisuuden (18–35 -vuotiaat), keskiaikuisuuden (35–60 -vuotiaat) ja myöhäsaikuisuuden (yli 60–vuotiaat); näistä keskimäinen siis vastaa keski-ikäisyyttä. Marin tulkitsee niin ikään David Bromleyn 40 ja 60 ikävuoden välillä sijoittuvan myöhäsaikuisuuden jakson merkitsevän keski-ikä. Daniel J. Levinsonin luoman elämänkaaren transiioajattelun keski-ikäisyyttä määrittelevä ydin puolestaan on, että noin puolet varsinaisesta aikuisvaiheesta kuuluu muutosvaiheisiin – siis transiioihin – joista kukin kestää neljästä viiteen vuotta; keski-ikäisen transiiovaihe koetaan 40–45-vuotiaana siirryttäessä varhaisaikuisuudesta keskiaikuisuuteen. Keski-ikäisyys sijoittuu Levinsonin mukaan 40–65 ikävuoteen. (Emt., 236–237.)

Ikä on paitsi yksilön elämää, myös kulttuurinen käsite. Keski-ikä erillisenä ikävaihekattegoriana vakiintuikin Nikanderin mukaan vasta perheiden lapsiluvun pienennyttä ja keskimääräisen eliniän pidennyttä – se alkoi määrittää lasten itsenäistymisen jälkeistä uutta ajanjaksoa aikuisten elämässä. (Nikander 1999, 30–31.) Keski-ikäisyys voidaan paikantaa myös perhesukupolvinäkökulman avulla; perhesukupolvethan tarkoittavat alenevaan sukulaisuuteen perustuvaa jaottelua isovanhempiin, vanhempiin, lapsiin ja lastenlapsiin. Keskiäikuisuus mielletään ennen muuta vanhemmuuden positioon sijoittumisena, mutta eliniän pidentymisen seurauksena elossa on entistä enemmän perhesukupolvia yhtä aikaa, jolloin yksilöltä vaaditaan joustavaa sukupolviroolien yhteensovittamista. Tarkasteltaessa keski-ikää vanhemmuuspositiosta mahdollisina kriisiytymistekijänä siihen liittyvät tyhjän pesän kausi ja kahden suuntaisten perhevastuiden vaihe. Väestön ikääntyessä keski-sukupolvien moraaliseksi velvollisuudeksi katsotaan entistä vahvemmin tasoittaa sitä hoivatyön tarvetta, jota yhteiskunnan palvelut eivät enää kykene täyttämään. Lasten kotoa lähtö voidaan kokea myös ajankäytön ja taloudellisen vastuun kannalta vapauttavina, mutta käytännössä vanhemmat tukevat lapsiaan varsin paljon esimerkiksi opiskelua rahoittamalla. Tyhjän pesän vaiheeseen saattaa sananmukaisesti liittyä tyhjyyden ja ontouden tunteita, haasteena ovat uudenlaisen aikuissuhteen luominen omaan lapseen ja toisaalta puolisoien välisten suhteiden uudelleen neuvottelu. (Marin 2001, 253–254, 257.)

Kun keski-ikäisyyttä tarkastellaan ikämuutosmallien avulla, voidaan se niin sanottujen pysyvyysmallien näkökulmasta määrittää vakaaksi elämänvaiheeksi. Ihminen on ikään kuin tullut ”omaksi itsekseen”, jolloin tietyt kyvyt pysyvät eikä uusi tieto muuta ihmistä peruskokonaisuutena. Pysyvyysmallien kritiikkinä voidaan esittää, että muutos on biologisten ja sosiaalisten olosuhteiden kautta yhtä lailla osa keski-ikäisen ihmisen elämää kuin minkä tahansa muunkin ikäryhmän elämää. Rappeutumismallin mukaan ihminen yleensä viimeistään keski-ikäisenä ymmärtää todella vanhenevansa biologisesti, osittain myös siksi, että omien vanhempien kunto heikkenee ja keski-ikäinen joutuu kohtaamaan yhä enemmän kuolemia lähipiirissään. (Emt., 239–240, 242.)

Kompensaatiomallin mukaan keski-ikä on puolestaan suuren henkilökohtaisen vastuunoton vaihe, jolloin on alettava ennakoimaan tulevia muutoksia, hoidettava terveyttä ja huolehdittava omasta hyvinvoinnista. Eri tutkimukset ovat raportoineet tämän vastuun muun muassa tuovan tullessaan riittämättömyyden tunteita esimerkiksi koulutukseen liittyen, lapsiin liittyvien toiveiden ja tavoitteiden lisääntymistä tai kokemusta omien tulevaisuuteen liittyvien vaikutusmahdollisuuksien heikkenemistä. (Emt., 241.)

Keski-ikäisyyteen liitetään useissa määrittelyissä elämän kriisiytymisen leima, joka on noussut esiin erityisesti keskustellussa keski-ikäisen ruumiillisuudesta; havahtuminen biologisen vanhenemisen väistämättömyyteen sekä oman elämän kriittisenä arviointina (Marin 2001, 226; ks. myös Julkunen 2003). Toisaalta kriisiytyminen voi liittyä kykeneväisyyteen suoriutua jostakin elämänvaiheeseen olennaisesti kuuluvasta kehitystehtävästä, jolloin tuloksena on seuraavan elämänvaiheen epäonnistuminen tavalla tai toisella. Tämä näkemys kytkeytyy käsitykseen normaalibiografiasta, sisäistetyistä pakoista elää muiden kanssa samalla tavalla. (Marin 2001, 248.)

Työelämä ja siinä selviytymisen paineet ovat merkittäviä elämänselviytymisen riskitekijöitä; Poutanen (2000) onkin tutkimuksessaan todennut, että juuri keski-ikäiset ovat työttömyystilanteessa erityisen turhautuneita. Tätä on selitetty sillä, että juuri keski-ikäisiin kohdistuu merkittäviä sosiaalisia ja kulttuurisia paineita palkkatyöyhteiskuntaan sopeutumisesta ja kiinnittymisestä, kuten myös taloudellista itsestä ja muista huolehtimisen vastuuta. Vastuu on yhteiskunnallista vastuunkantoa ja nuoremmille esimerkkinä olemista yleisemminkin. (Marin 2001, 241.)

Työelämässä ikääntyvällä työvoimalla tarkoitetaan yli 45-vuotiaita ja ikääntyneillä 55 vuotta täyttäneitä. 1990-luvulla laman jälkeen talouden käännyttyä jälleen nousuun, työllisyys kasvoi eniten teollisuudessa ja ventialoilla, lähinnä miesten keskuudessa ja selkeästi enemmän nuorimmissa ikäryhmissä. Naisten työllisyydessä tapahtui kaiken kaikkiaan vain lievää nousua ja kasvu suuntautui nimenomaan nuoriin ja koulutettuihin naisiin. Ikääntyvien suhteellinen työttömyys ei silti ollut keskimääräistä suurempaa muihin ikäryhmiin verrattuna, lukuun ottamatta 55–59-vuotiaita. Ikääntyvien keskeisen työttömyysongelman muodostaakin heidän työttömyytensä pitkittyminen. Vaikeudet työmarkkinoilla alkavat yleensä siinä vaiheessa, kun keski-ikäinen menettää pitkäaikaisen työpaikkansa. Kerran työttömäksi jouduttuaan ikääntyvän työntekijän on vaikeaa päästä takaisin työelämään. Syynä on usein puutteellinen koulutus. (Ikääntyvät työelämässä 1996, 1, 5, 7.)

Ikääntyviin työntekijöihin liitetyt keskeisimmät ongelmat ovat koulutuspuutteet, terveysongelmat sekä työelämän näkymättömät pelisäännöt. Ikääntyvien edellä mainituista johtuva alentunut työhön osallistuminen ruokkii ikääntyvien työpanosta väheksyvien asenteiden voimistumista ja leviämistä. Ikääntyvien työttömien vaikeudet päästä takaisin työelämään laskevat vähitellen heidän työnhaku- ja kouluttautumismotivaatiotaan. Tilastot osoittavatkin, että ikääntyvien työhön sijoittuminen koulutuksen jälkeen onkin vähäisempää kuin nuorilla. (Ikääntyvät työelämässä 1996, 29, 51.) Kuten Kosonen (2003, 7) on todennut suuriin ikäluokkiin kuuluvia keski-ikäisiä naisia ja ikäsiyrjintää koskevassa

tutkimuksessaan, ei myytti hyvin toimeentulevasta suuresta ikäluokasta pidä yleistäen paikkaansa.

Keski-ikä on siis kaikkien näiden teorioiden valossa tarkasteltuna varsin venyvä käsite, se kattaa eri tavoin ymmärrettynä jopa 25 vuoden jakson ihmisen elämästä. Keski-ikäisiksi voidaan luokitella hyvin eri-ikäisiä, eri sukupolviin kuuluvia ja eri elämänvaiheissa olevia ihmisiä. Kuten Marinkin toteaa, teoriat tai tutkijan määrittelyt keski-ikäisyydestä eivät läheskään aina vastaa ihmisten omaa kokemusta omasta elämänvaiheestaan. Esimerkiksi Perho ja Korhonen (1993) ovat tutkimuksessaan haastatelleet 41–42-vuotiaita, joista 62 prosenttia miehistä ja vain 23 prosenttia naisista koki itse olevansa keski-ikässä; tulos kertoo iän kokemuksellisuudesta. Keski-ikänsä yksilöllistymiskehitys antaa Levinsonin (1978) mukaan mahdollisuuden eri ikävaiheiden kohtaamiseen itsessä ja niiden optimaaliseen yhdistämiseen; elämäkokemuksen tuoma kypsyyttä, itsetiedostusta ja perspektiivien taju voidaan yhdistää nuoruuden energisyyteen, ihmettelyyn ja hullutteluun (Marin 2001, 250.)

Hoikkalan (1993, 252) mukaan olemassa olevien aikuisuuksien rinnalle on kehkeytnyt nuorekas ja iätön, yksilöllisyyteen ankkuroitunut aikuisuuden ihanne, eräänlainen velvoite näyttää nuorelta ja ”ei-jämähtäneeltä”. Nikander (1999) puolestaan puhuu yhdenikäisyyden kulttuurista, johon jälkimodernissa yhteiskunnassa ollaan siirtymässä. Kronologisen iän merkitys vähenee ja identiteetti määrittäyty vahvemmin valitun elämäntyylin, kulutustottumusten ja harrastusten kautta. Iästä tulee enemmänkin tyylliseikka, jolloin ikään ei enää liity yhtä sitovia käyttäytymis- tai sopivuusnormeja kuin ennen. Uusi keski-ikä muotoutuu uusia mahdollisuuksia tarjoavaksi ajanjaksoksi, uusiksi mahdollisuuksiksi kulluttaa, harrastaa ja kouluttautua. Kuten Nikander (emt., 29, 34–34) huomauttaa, nämä laajat mahdollisuudet avautuvat erityisesti keskiluokkaiselle, hyvin toimeentulevalle väestön osalle. Iästä riippumatta työmarkkinakansalaisen tulee tänä päivänä olla aktiivinen, joustava, itseään ja osaamistaan jatkuvasti kehittävä. Ikääntyvien kannalta tällaisten nuoriin ja nuorekkuuteen liitettävien ominaisuuksien korostaminen saattaa merkitä hankaluuksia; nopeasti muuttuva yhteiskunta ja sen työmarkkinat eivät välttämättä pane paljoakaan painoa yksilön elämäkokemukselle. (Rantamaa 2001, 77).

2.4.7. *Koulutussukupolvista*

1960-luvulta lähtien yhteiskunnan rakennemuutos on tyhjentänyt Suomen maaseutua ja sittemmin tietotekniikan tultua myös savupiipputeollisuutta siirtäen työvoiman tarvetta joukoittain uusien palvelu- ja informaatioammattien piiriin tai paremmin tuottaviin ja uutta

teknologiaa hyödyntäviin yksiköihin, myös maan rajojen ulkopuolelle. Matalasti koulutetuilla, usein ikääntyvillä irtisanotuilla työläisillä tai maatalouselinkeinosta luopuneilla viljelijöillä ei juurikaan ole mahdollisuuksia siirtyä suorittavasta työstä kasvualueille tai -alueille, joilla tarvitaan koulutettua työvoimaa. (Ks. esim. Kortteinen 1987; Kivinen & Rinne 1994.) Suomalaisessa koulutusyhteiskunnassa koulutus läpäisee nykykansalaisen elämänhistorian ja ohjaa koulutusammatteihin sijoittumisen myötä hänen elämänuraansa ratkaisevasti. Koulutuksen laajentuminen on tuottanut jatkuvasti kovenevaa kilpailua koulutus- ja työpaikoista, koulutuksen kasaantumista yksilöille ja ihmisryhmille, yksilöiden ura- ja asematoiveiden kapenemista sekä alemman tason koulutuksen inflaatiota. (Kivinen & Rinne 1994, 64–67.)

Kuitenkin vielä ennen 1990-luvun lamaa Suomi oli korkean työhön osallistumisen ja matalan työttömyyden yhteiskunta. Periaatteessa ihmisten elämä rakentui siihen saakka yhden työsuhteen, yhden ammatin ja yhden ammatillisen koulutuksen varaan. Laman jälkeisessä Suomessa työttömyys ja kouluttamattomuus kietoutuvat tiukasti toisiinsa. Nykyisen ”aikuiskoulutusstrategian” (emt.) mukaan ajatellaan, että työttömyys on mahdollista eliminoida lisäkoulutuksella, koulutustasoa kohottamalla ja tarjoamalla valmiuksia sijoittua uuteen ammattiin. Koulutuksesta on tullut paitsi työttömyyden kätevä hoitokeino, myös työttömien väliaikainen varastointi- ja työkykyisyyden ylläpidon keino. Tähän ajattelumalliin liittyy myös joustavan alueellisen ja ammatillisen liikkuvuuden periaate. Tällainen strategia heijastelee nyky-yhteiskunnan tapaa henkilökohtaistaa yhteiskunnalliset riskit, kuten työttömyys. Silvennoisen (2002, 131) mukaan yksilöille, muun muassa työttömille, tarjotaan minäinventariota, yksilöllistymistä ja itsensä kehittämistä esimerkiksi koulutuksen avulla eräänlaisena ”Tartu tähän ja pelastu” -ideologiana, jonka mukaan menestyminen tai menestymättömyys on kiinni omasta itsestä.

Antikainen (1996) tutkimusryhmineen on todennut ihmisten käyttävän koulutusta eri tavoin erilaisissa historiallis-yhteiskunnallisissa tilanteissa tai henkilökohtaisissa elämäntilanteissa. Silvennoinen (2002, 130) puolestaan toteaa, että vaikka Suomi onkin hyvin vahvasti koulutusyhteiskunta, ei tule unohtaa koulutuskentän historiallisia realiteetteja. Suomalainen yhteiskunta on käynyt läpi kansainvälisesti katsoen hyvin nopean siirtymän maatalousyhteiskunnasta teollisen yhteiskunnan kautta jälkiteolliseen yhteiskuntaan. Kauppila (1996) toteaa, että suurten muutosten kontekstissa myös koulutuksen merkitys on muuttunut sukupolvien tasolla ihanteesta itsestäänselvyydeksi. Vanhimmat ikäluokat, sodan ja niukan koulutuksen sukupolvi, kunnioittivat oppiarvoja ja kokivat koulutuksen olevan itselle tavoittamaton ihanne. Rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksi-

en sukupolvi arvosti ennen muuta työtä elämän sisältönä – koulutus oli väline työpaikan saamiseksi ja uralla etenemiseksi. Hyvinvoinnin ja monien koulutusvalintojen sukupolvella on ollut valinnanvaraa koulutuksen suhteen. Koulutuksesta tulee hyödyke, omaa alaa ja itselle sopivaa koulutusta etsitään samalla kun etsitään omaa minää. Koulut on käytävä läpi, jotta voisi jatkaa opintietä säädetyn suunnitelman mukaisesti, löytää oman paikkansa. Harrastusten ja vapaa-ajan merkitys elämän sisältönä on nuorimmilla merkittävä. Erilaisilla koulutussukupolvilla on siis erilaiset tavat merkityksellistää koulutusta, he orientoituvat ja motivoituvat eri tavoin ja heillä on erilaiset valmiudet hankkia koulutusta.

Suuren murroksen sukupolven määrittävinä tekijöinä on pidetty maaltamuuttoa, aikaisempia sukupolvia suurempaa kouluttautumista ja toimihenkilöistymistä. Kuten Virtanen (1999) on todennut, että mikään ilmiöstä ei läpäissyt koko sukupolvea, kaikki eivät hankkineet koulutusta, suuri osa jäi asumaan maalle – tai palasi sinne. Monet ponnistivat edelleen eteenpäin työelämäänsä kansakoulupohjalta. Erilaisista asemista ja taustoista tulevat kokevat samat ilmiöt eri tavalla; samaa sukupolvea edustavat ihmiset voivat omaksua hyvinkin erilaisia elämäntapoja ja -toimintoja (Kosonen 2003, 22, 28).

Vaikka suuren murroksen ajan nuoriso oli aikanaan huomattavasti koulutetumpaa kuin sitä aiemmat sukupolvet, ovat sen jälkeen tulleet sukupolvet edelleen paljon koulutetumpia. Omaleimaisessa historiallisessa tilanteessa kasvaneista suurista ikäluokista tuli yhteiskunnassa selvästi erottuva sekä itsestään tietoinen sukupolvi (Karisto 1998b, 147). Oman tutkimukseni naisista yhtä tai kahta poikkeusta lukuun ottamatta ei voida kronologisen ikänsä puolesta laskea suuriin ikäluokkiin. Kuitenkin heidän elämänsä historiaansa määrittävät samat rakenteelliset ilmiöt; maalta ja maastamuutto, koulutustason nousu sekä maaseudun elinkeinorakenteen ja sukupuolijärjestelmän muutokset ovat olleet heidän lapsuuttaan ja nuoruusaikaansa leimaavia tekijöitä. Nämä naiset ovat kuitenkin niitä, jotka jäivät maaseudulle tai palasivat sinne kokeiltuaan elämistä kaupungeissa tai Ruotsissa. Kaikki heistä lähtivät työelämäänsä pelkältä kansakoulupohjalta tai muuten matalalla koulutuspohjalta. Lisäksi he omaksuivat mallin naiseuteensa melko perinteisistä vaihtoehdoista.

Vuosituhannevaihteessa lähes puolet yli 45-vuotiaista toimi työmarkkinoilla vailla ammatillista peruskoulutusta (ks. Kilpeläinen 2000). Aiemmin yksi ammatillinen koulutus riitti kohtalaisen varmana työllisyyden takeena koko työuran ajan, nyt yhden uran malli on kokonaan romuttunut. Yksilö joutuu riskien ja epävarmojen valintojen yhteiskunnassa ottamaan suurimman vastuun oman elämänsä – ja työuransa – rakentumisesta. Koulutusyhteiskunnassa koulutukseen osallistuminen ei ole enää pelkästään oikeus, vaan myös velvollisuus. Elämäkulun malli on muuttunut limittäiseksi: työelämäänsä osallistuminen,

työttömyys ja opiskelu vuorottelevat ihmisen elämäkulussa, elinikäisen oppimisen jalo ajatus on yleisesti hyväksytty koulutusyhteiskunnan kulmakivi. (Kilpeläinen 2000, 11.)

2.5. Hauras työ ja elämäpolitiikka

Ulrich Beck on todennut, että ensimmäisessä modernissa, teollisessa yhteiskunnassa, palkkatyö ja ammatti muodostivat ihmisen elämää ja elämäntyyliä perustavanlaatuisesti määrittävän kehyksen. Teollinen yhteiskunta on siis palkkatyön yhteiskunta – palkkatyö vaikutti olennaisesti koko yhteiskuntajärjestykseen ja sen kaikkiin instituutioihin, esimerkiksi hyvinvointivaltio ja sen sosiaaliuudet rakennettiin perustanaan palkkatyö. (Beck 1992, 139–141.) Työ on teema, jota Giddens ei itse ole elämäpoliittisissa tarkasteluissaan nostanut esiin. Raija Julkunen (2000, 218–219) pohtii, sisältyykö Giddensin teorioihin piilotettu viesti, että työ ei ole myöhäismoderni elämäpoliittinen kysymys. Julkunen haluaa artikkelissaan osoittaa, että työ on edelleen 2000-luvulla elämäpoliittisesti tärkeä tekijä, erityisesti naiselle, ja ihmiset joutuvat ottamaan refleksiivisen suhteen työn merkitykseen omassa elämässään, myös työ olisi siirtynyt kohtalosta tai pakosta valinnan ja elämäntyylin maailmaan.

Beckin mukaan yksilöllistymiskehitys ei merkitse työn merkityksen vähenemistä vaan entistäkin suurempaa riippuvuutta palkkatyöstä. Naisille palkkatyöstä on traditioista irtautumisen myötä tullut vahvuuden ja riippumattomuuden symboli (Julkunen 2000, 223). Suomessa vallitsee vahvasti työkeskeinen kulttuuri, ja 1990-luvun laman voidaan katsoa vahvistaneen erityisesti naisten työkeskeisyyttä. Oma työ ja oma raha ovat naisten keskeinen tavoite. Taloudellisen itsenäisyyden ohessa katsotaan saavutettavan myös muu itsenäisyys. (Julkunen 1999, 94–95.) Itsensä toteuttaminen vaatii taloudellista turvallisuutta, ja taloudellinen turvallisuus on vahvasti kiinni palkkatyössä. Julkunen mukaan on kysymys enemmästä kuin rahasta – nimittäin osallisuudesta yhteiskunnallisessa elämässä. Työn merkityksissä korostuvat myös itseilmaisuus ja itsensä kehittäminen. (Julkunen 2000, 222–223.)

Vähämäki (1998) on esittänyt, että elämäpolitiikka on vain identiteetin muokkaamista työmarkkinoilla kelpaavaksi tuotteeksi. Julkunen puolestaan on todennut, että refleksiivisyyttä voidaan samoin pitää itsen korjailemisena ja asettamisena työnantajien vaatimusten mukaiseksi. Hänen mukaansa ansiotyö näyttää edelleen korvaamattomalta yhteiskunnallisen osallisuuden väylältä; palkkatyöyhteiskunnan ja itsensä elättämisen ideaa ei uskalleta kiistää. Samalla vaikuttaa siltä, ettei inhimillinen toimijuus pysty muokkaamaan työn jakautumista oikeudenmukaisemmin. (Julkunen 2000, 234–235.) Tiivistäen

näistä näkemyksistä voisi siis todeta, että refleksiivisyyden tärkeys ja välttämättömyys nykyihmiselle piilee työelämän asettamissa vaatimuksissa. Meille ei siis näyttäisi jäävän muita vaihtoehtoja kuin muokata itseämme noiden vaatimusten mukaiseksi. Tai sitten kieltäytyä tekemästä niin ja astua palkkatyön marginaaliin.

Samalla kun työn merkitys omalle elämälle, itsensä toteuttamiselle ja osallisuudelle on säilynyt, siitä on tullut entistä epävarmempi identiteetin rakentamisen kenttä; palkkatyöhön liittyy aina riski työsuhteen päättymisestä (Julkunen 2000, 223). Beck on *Työyhteiskunnan tuolle puolen* -artikkelissaan (1999) esittänyt, että on tapahtunut siirtymä täystyöllisyydestä joustavaan ja riskialttiiseen alityöllisyyteen. Niin sanottu ”normaali työ” vähenee sitä mukaa kun ihmisiä korvataan älykkäällä teknologialla, eikä lisääntyvää työttömyyttä enää selitetä talouden suhdannevaihteluilla, talouskasvu ei enää tarkoita uusia työpaikkoja. Täystyöllisyyden normi on kuitenkin jäänyt ”kummittelemaan” eurooppalaiseen politiikkaan – sen palauttamista pidetään välttämättömänä keinona hyvinvointivaltion olemassaolon turvaamiseksi. (Beck 1999, 257–260.)

Beck näkee ponnistelut täystyöllisyyden palauttamiseksi turhina; työttömyys on normaalin työyhteiskunnan pysyvä ilmiö. Palkkatyö ei hänen mukaansa voi enää yksin pysyä elämän keskiössä eikä olla pääasiallinen toimintamuoto kaikille ihmisille. Toisaalta työllisyys ei työn osa-aikaistumisen, satunnaistumisen ja väliaikaistumisen myötä merkitse aina hyvää tulotasoa ja turvattua asemaa. Sen sijaan alhaisetkin sosiaalietuudet merkitsevät ainakin turvattua toimeentuloa. (Emt. 260, 263.) Haurastuvan työn yhteiskunnassa palkkatyön ulkopuolella oleminen ei Beckin mielestä enää saa olla eksklusioon johtava tekijä. Hänen mukaansa on aika tunnustaa, että epävirallista ja epätyypillistä työtä tehdään kaikissa sosiaaliryhmissä. Hän peräänkuuluttaa työn käsitteen pluralisointia, moninaisen työn yhteiskuntaa ja hauraan työn riskien sosialisointia. Myös epäjatkuvat ja epätyypilliset työurat tulisi tunnustaa laillisesti. Beck puhuu kansalaistyöstä ja kansalaispalkasta, joiden avulla itseorganisoidusta kansalaistyöstä muodostuisi palkkatyön rinnalle uusi inklusion keskus, toiminnan ja identiteetin rakentamisen vaihtoehtoinen perusta. (Emt., 263–265.)

Beckin visiot ovat kaukana nykytodellisuudesta, kuten hän itsekin toteaa artikkelissaan – ”elämme aikaa, jona toivomme kumpuaa epätoivosta”. Euroopassa käytetään hirtittäviä määriä rahaa jottei työtä tehtäisi, joten Beck ihmettelee, miksei iskulause ”rahaa kansalaispalkkaan ei työttömyyteen” saisi kannatusta. Hän kuitenkin painottaa, ettei kansalaispalkan tule johtaa uuteen luokkajakoon palkkatyössä ja palkattomassa työssä olevien välillä tai naisen työntämiseen palkkatyöstä koteihinsa. Hänen teesinsä ovat: (1) kaikkien kokopäiväistä palkkatyötä tekevien työaikaa tulee lyhentää, (2) jokaiselle sitä toivovalle

tulee taata mahdollisuus osallistua palkkatyöhön ja (3) kodeissa tehtävän hoivatyön, taiteellisen ja kulttuurisen työn sekä kansalaistyön merkitys tulee tunnustaa sisällyttämällä ne eläketurvan ja sairausvakuutuksen piiriin. (Beck 1999, 266.) Nähdäkseni haurastuvan työn lisäksi työn käsitteen pluralisointia ja epävirallisen työn sisällyttämistä entistä paremmin eläketurvan ja muiden sosiaalietuuksien piiriin tukee tosiseikka, että myös myöhäismodernissa yhteiskunnassa naiset tekevät elämänpoliittisia, enemmän tai vähemmän tietoisia, valintoja rakentaa elämäntyyliään perinteisiä malleja kunnioittaen enemmän äitikansalaisena kuin työmarkkinakansalaisena.

3. Tutkimuksen toteutus

Aloittaessani tämän opinnäytetyön tekemistä, taisin aluksi suhtautua siihen varsin välineellisesti. Halusin tehdä tutkielmani aiheesta ja kontekstissa, josta on minulle mahdollisimman paljon hyötyä, ja hyötyä nimenomaan tulevaa työllistymistäni ja omaa työelämään päteväytymistäni ajatellen. Työllistymiseen ja syrjäytymisen ehkäisyyn suuntautuvat Euroopan sosiaalirahaston (ESR) rahoittamat projektit tuntuivat kiinnostavalta alueelta. Minulle oli myös selvää, että halusin aiheen liittyvän jotenkin ongelmaan tai aiheeseen, josta puhumisen ja tutkimisen koin jollain tapaa merkitykselliseksi. Loppujen lopuksi itse ESR-projekti ei ole tutkimustehtävässäni lainkaan. Opinnäytetyö onkin muotoutunut matkaksi keski-ikäisten, työttömien ja vähän koulutettujen naisten maailmaan, johon haastatteluajankohtana kuului myös ESR-projektin toteuttama työvoimapolitiittinen ohjaavan koulutuksen jakso. Valottaakseni lukijalle hieman tutkimuskontekstia, esittelen seuraavaksi kaksi paikkakuntaa, joilla tutkimusta varten haastattelemani naiset asuivat. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos on yksi näillä kahdella tutkimuspaikkakunnalla toteutetun Operation Work -nimisen ESR-hankkeen kehittämiskumppaneista vastaten hankkeen tutkimuksesta ja arvioinnista. Itse toimin tutkimusryhmän tutkimussihteerinä lähes koko pro gradu -prosessini ajan.

3.1. Kaksi pientä paikkakuntaa

Kinnula on noin 2000 asukkaan kunta pohjoisessa Keski-Suomessa. Lähin kaupunki on Viitasaari (65 km), maakunnan pääkaupunkiin Jyväskylään on matkaa 162 km ja Kokkolaaan 120 km. Syrjäisyys ja pitkät etäisyydet kuvastavat Kinnulan tilannetta. Kunta on elinkeinorakenteeltaan maatalouspitäjä, sillä maa- ja metsätaloudesta elantonsa saa 33 prosenttia asukkaista. Palvelujen osuus on 47 prosenttia – suurimpana työllistäjänä Kinnulan kunta – ja teollisuuden 15 prosenttia. Teollisuus on pääasiassa puu-, kenkä- ja betonteollisuutta. (Kinnulan kunnan internetsivut.) Kunnan työttömyysaste on vuosia pysytellyt noin 18 prosentissa. Kunnan toiseksi suurin työnantaja oli haastattelujen aikaan paikallinen työttömien yhdistys. Yksityisellä sektorilla vapaita työpaikkoja naisille on satunnaisesti ja julkisen sektorin tarjoamat työpaikat ovat pääasiassa määräaikaaisia, lähinnä tukityöllistämipaikkoja.

Tilastokeskuksen mukaan Kinnula on Keski-Suomen, ja koko Väli-Suomen paljasjalkaisin kunta – peräti 78 prosenttia sen asukkaista on syntyperäisiä kuntalaisia (Vuorela 2003). Väkiluku on ollut tasaisesti laskussa, Kinnulasta on lähdetty työn perässä niin

Ruotsiin kuin muualle kotimaahan, lähtömuutto on korkealla ja tulomuutto matalalla. Kinnulassa kuten muissakin muuttotappiokunnissa, lähtijät ovat pääosin nuoria ja koulutettuja työkäisiä.

Lievestuore on kylä Laukaan kunnassa. Laukaan kunnassa asukkaita on noin 17 000, joista lievestuorelaisia on noin 2600. Lievestuoreella on menneinä vuosikymmeninä kampanjoitu itsenäisen kunnan perustamisen puolesta, mutta kylä on pysynyt osana Laukaata. Kylän asukkaat pyrkivät kuitenkin edelleen selkeästi erottautumaan muista laukaalaisista ja pitämään yllä omaa kyläidentiteettiä. Kylän pääelinkeinoina ovat palvelut ja teollisuus, suurin osa kylän työpaikoista on miesvaltaisia teollisuustöitä. Naiset työllistyvät enimmäkseen pieniin palvelu- ja kaupanalan yrityksiin tai kunnallisten palvelujen pariin, erityisesti vanhustenhuoltoon. Lievestuoreelta käydään myös yleisesti töissä Jyväskylässä, jonne matkaa on vain noin 30 km. Myös Lievestuoreen väestörakenne on vinoutunut, nuoria on vähän ja eläkeläisiä paljon, ja pääosa talouksista on työläis- tai eläkeläistalouksia. Kylän arvioitu työttömyysaste on lähes 20 prosenttia.

Lievestuoreen sosiaaliseen ja taloudelliseen kehitykseen on 1920-luvulta eteenpäin vaikuttanut vahvasti Rafael Haarlan perustaman selluloosatehtaan toiminta, kylä kehittyi tehtaan ympärille. Tehdas suljettiin lopullisesti vuonna 1985, jolloin noin 300 työntekijää menetti työpaikkansa. Muutama vuosi tehtaan lopettamisen jälkeen 1990-luvun lama heikensi entisestään alueen työllisyyttä ja asukkaiden toimeentuloedellytyksiä.

Näiden kahden keskisuomalaisen pienen paikkakunnan väliltä löytyy sekä eroja että yhtäläisyyksiä. Kinnula on perinteinen maatalouspitäjä, jonka elinkeinossa maa- ja metsätaloudella edelleen on merkittävä osuus; Lievestuore puolestaan on tehtaan ympärille rakentunut kylä, työläispaikkakunta. Molemmissa pääosa asukkaista on pelkän peruskoulutuksen saaneita tai ammatillisen tutkinnon suorittaneita, akateemisesti koulutettuja on vähän, samoin kuin korkeakoulutusta vaativia työpaikkoja. Lievestuore sijaitsee hyvien liikenneyhteyksien ulottuvissa ja valtakunnan yhden merkittävimmän kasvukeskuksen tarjoamien työllistymis- ja kouluttautumismahdollisuuksien vaikutuspiirissä, kun Kinnulasta etäisyydet ja kulkuyhteydet suurempiin keskuksiin ovat pitkiä ja hankalia. Ne ovat molemmat parintuhannen asukkaan yhteisöjä, joiden nykytilanne voidaan yleisten yhteiskunnallisten murrosten myötä nähdä taantuman ja parhaat vuotensa ohittaneina alueina. Omien huomioideni ja paikkakuntalaisten kanssa käymieni keskustelujen pohjalta minulle on syntynyt näkemys, että ainakin osittain yhteisöissä eletään kulttuurisessa umpiossa, vanhoja hyviä aikoja muistellen ja haikaillen. Kylällä kaikki tuntevat toisensa, elo kulkee tuttuja ja turvallisia latujaan, eikä varttuneempi väki sieltä mielellään lähde minnekään. Yhteisöihin

tulee vähän uutta väkeä, joka toisi mukanaan uudenlaisia vaikutteita, uudistaisi vanhoja ajattelumalleja ja olisi tarpeeksi kiinnostunut alueen kehittämistä.

3.2. Kohdejoukko ja tutkimusaineisto

Kinnulassa haastateltavani olivat lähinnä sosiaali-, terveys-, koti- ja laitostaloudesta kiinnostuneille suunnatussa työvoimapolitiisessa kyläavustajakoulutuksessa. Lievestuoreella haastattelemani naiset puolestaan olivat 25–45-vuotiaille naisille suunnatulla työelämään valmentavalla kurssilla. Koulutusjaksot, joille naiset osallistuivat luokitellaan ohjaavaksi koulutukseksi. Kurssien ohjauskäytännöt painottivat yksilöllisesti räätälöityjen koulutus- ja työllistymispolkujen luomista ja pyrkivät kannustamaan kurssilaisia tiedostamaan omat vahvuutensa ja heikkoutensa työnhakijoina. Kurssilaisia pyrittiin aktivoimaan ja motivoimaan jatko-opintoihin, parantamaan asemiaan työnhakijoina tai työllistämään itsensä yrittäjinä. Vapaita naistyöpaikkoja on Kinnulassa ja Lievestuoreella tarjolla hyvin vähän, tästä johtuen naisia yritetään innostaa työllistämään itse itsensä ja laajentamaan työnhakua kotikunnan ulkopuolelle.

Kinnulan ja Lievestuoreen kursseille osallistui kaikkiaan 23 naista, jotka olivat iältään 28–53-vuotiaita. Heistä 21:lla oli lapsia. Haastattelin kursseilta 16 naista, mutta tutkimusaineistoni muodostui 12 naisen haastatteluista, joiden valinnassa käytin kriteereinäni aineiston keruun aikana tarkentunutta tutkimusasetelmaa. Ensinnäkin valitsin kohderyhmäkseni äidit, jolloin pudotin aineistosta pois kaksi haastateltua. Toiseksi rajasin haastateltavien iän keski-ikäisiksi luokiteltaviin neljä–viisikymmentävuotiaisiin, tämä karsi aineistosta yhden alle 30-vuotiaan äidin haastattelun. Koska aineistoni edelleen oli varsin suuri, pudotin pois vielä yhden haastattelun, jonka litteroinnin olin jättänyt viimeiseksi. Käytyäni haastattelun kuunnellen läpi, varmistuin, että se ei tuonut mitään merkittävästi uutta, tutkimustehtäväni kannalta relevanttia tietoa. Aineisto oli nähdäkseni saavuttanut saturaatiopisteen, jolloin lisäaineisto ei enää tuottanut tutkimuskysymysten kannalta oleellista uutta tietoa (Roos 1987).

Kun jatkossa puhun haastatelluista tai tutkimukseen osallistuneista naisista, tarkoitan näitä 12 naista, jotka muodostavat tutkimukseni kohdejoukon. Tutkimuksessani olen hyödyntänyt sekä kvantitatiivista ja kvalitatiivista aineistoa, mutta pääasiallinen tutkimusaineistoni on tekemäni elämäntilannehaastattelut. Tutkimusaineistoni on melko suuri, 275 sivua haastatteluja litteroituna 1-rivivälillä, 11 naisen tekemät haastatteluihin orientoivat ennakkotehtävät sekä tausta-aineistona kaikkien naisten täyttämät elämäntilannetta ja taustoja kartoittavat kyselylomakkeet. Haastatteluaineistoa ei ole mahdollista käsitellä koko-

naisvaltaisesti tässä pro gradu -tutkielmassa, joten keskityn vain tutkimustehtäväni kannalta keskeisiksi katsomiini teemoihin.

Kvantitatiivisena aineistona olen käyttänyt alkukartoituskyselyä, jonka kaikki Operation Work -hankkeen koulutusjaksoilla aloittavat täyttävät. Kyselyllä on selvitetty henkilöiden taustaa, perhesuhteita, koulutus- ja työhistoriaa, työttömyyteen ja toimeentuloon liittyviä tekijöitä, vanhempien ja puolison työmarkkinastatusta ja koulutusta, sosiaalisia suhteita ja verkostoja, yhteiskunnallista aktiivisuutta ja harrastustoimintaa, henkilön elämänkulun käännekohtia sekä tulevaisuuden odotuksia lähinnä Operation Work -koulutusjaksoon, työllistymiseen ja kouluttautumiseen liittyen. Tästä kyselystä saatavaa tietoa käytin lähinnä laadullisen haastatteluaineiston tausta-aineistona. Kvantitatiivinen aineisto oli käytössäni haastattelurunkoa suunnitellessani ja yksittäisiin haastatteluihin valmistautuessani. Lomakkeen tarjoamat tiedot auttoivat minua haastateltavan elämäntarinnan seuraamisessa ja nostin toisinaan niiden pohjalta keskusteluun asioita, joita haastateltava ei itse omatoimisesti tullut maininneeksi. Lisäksi esimerkiksi tässä luvussa 3.2. jatkossa esittelemäni haastateltavien taustatiedot pohjautuivat tähän kyselyaineistoon.

Aineistoni muodostuu kuuden yksinhuoltajan ja kuuden perheenäidin haastatteluista. Viisi naisista on lievestuorelaisia ja seitsemän kinnulalaisia. Puolet naisista asuu alkuperäisessä syntymäkunnassaan, yksi on lapsena muuttanut vanhempiensa mukana näiden kotikuntaan ja loput ovat kotoisin jostakin lähikunnasta. Naisten kotitaustat ovat varsin homogeeniset, heidän vanhempansa ovat olleet joko maanviljelijöitä tai työläisiä. Vain yhtä poikkeusta lukuun ottamatta äiti on ollut maatalon emäntä tai kotiäiti. Useimpien naisten vanhempien koulutus on noin nelivuotinen kiertokoulu. Lähes kaikkien naisten nykyisten tai entisten puolisoitten kotipaikkakunta on Kinnula tai Lievestuore. Koko ikänsä kotipaikkakunnallaan eläneitä on naisista kaksi, yksi kinnulalainen ja yksi lievestuorelainen. Ruotsinkävijöitä on neljä, he ovat viipyneet Ruotsissa 4–13 vuotta 1970- ja 80-lukujen aikana. Lisäksi kolme naista on ollut työssä muualla Suomessa. Naiset ovat muuttaneet työn tai miehen perässä ja lisäksi heillä on ollut lyhyitä opiskelujaksoja toisella paikkakunnalla. Paluu omalle tai miehen kotipaikkakunnalle on tapahtunut viimeistään siinä vaiheessa kun perheen perustaminen ja lasten kouluunmeno on tullut ajankohtaiseksi. Kaipuu omille juurille ja halu turvata lapsille rauhallinen kasvuympäristö ovat olleet pääasialliset motiivit paluumuuttoon.

Tutkimukseni naisista puolet oli käynyt kansa- tai kansalaiskoulun ja puolet keskikoulun tai peruskoulun. Puolella heistä ei ollut mitään ammatillista tutkintoa, mutta useimmat ovat kuitenkin suorittaneet ainakin jonkin ammattikurssin. Kolmella naisella oli

tutkinto ammattikoulusta, yhdellä oppisopimuskoulutuksella hankittu ammattitutkinto ja kahdella ammatillinen opistotutkinto. Naiset ovat työskennelleet perinteisillä naisvaltaisilla matalapalkka-aloilla esimerkiksi erilaisissa asiakaspalvelutehtävissä myyjinä, toimistosih-teereinä ja hinnoittelijoina; hoiva-alalla perhepäivähoitajina, kotiavustajina ja lastenhoitaji-na; tehdastyössä vaiheompelijoina ja muovisaumajina; siivoojina ja maatalouslomittajina. Naisille vähemmän tyypillisinä ammatteina voidaan pitää ainoastaan toimimista lasinpu-haltajana tai konepuuseppänä. Joukossa oli myös yksi entinen maatalon emäntä ja yksi joitakin vuosia yksityisyrittäjänä toiminut nainen. Huomionarvoista on, että naisten määrä-aikaiset työt ovat 1990-luvulta lähtien pääasiallisesti olleet julkisen sektorin tehtävissä, useimmiten vanhustenhuollossa ja kotipalvelussa sekä kouluavustajina. Pääosa näistä työ-suhteista on ollut lyhyitä lomituksia tai tukityöjaksoja. Yksityinen sektori on viime vuosina työllistänyt naisia lähinnä satunnaisesti määräaikaisiin sijaisuuksiin tai osa-aikatyöhön.

Vaikkakin naisten elämän kokemuksissa, valinnoissa, nykyisessä taloudellisessa tilanteessa ja perheen elämäntilanteessa on eroja, heitä yhdistäviä tekijöitä on useita. Nais-ten kasvuolot ja kodin arvomaailma vaikuttivat haastattelujen perusteella varsin yhtenäisil-tä, kenenkään koulutus ei tuntunut vastaavan vaatimuksia nykyisille työmarkkinoille, mut-ta he ovat keski-ikäisiä työkykyisiä ja -haluisia naisia, joilla on työkäätä vielä runsaasti jäl-jellä. Työttömyys, työn katkoksellisuus ja epävarmuus oli kuitenkin jo muodostunut varsin vakiintuneeksi määreeksi heidän elämässään.

3.3. Elämäntarinan kerronta ja tulkinta

3.3.1. Haastattelija kentällä – aineiston tuotantoprosessi

Kaikkiaan 16 kurssilaista ilmoittautui vapaaehtoisesti haastateltaviksi 23 kurssilaisen jou-kosta. Uskoisin, että kurssien ohjaajien, siis paikallisten ESR-projektien työntekijöiden positiivisella suhtautumisella tutkimukseen on ollut oma varsin merkittävä osuutensa kurs-silaisten luottamuksen saavuttamisessa. Ohjaajat sopivat kurssilaisten kanssa haastattelu-ajankohdista ja järjestivät koulutuksen aikataulut niin, että haastateltavat eivät jääneet pait-si mistään tärkeäksi kokemastaan ohjelmasta haastattelun vuoksi. Ensimmäinen vierailuni tutkimuspaikkakunnille ajoittui joulukuulle. Seuraava teksti on ote tutkimuspäiväkirjasta 12.12.2002.

Olen bussissa matkalla ensimmäiselle kenttätyökeikalle Kinnulaan. Heräsin klo 4.30, lyhyiden ja le-vottomien yönien jälkeen. Kinnulaan on Jyväskylästä vain yksi bussiyhteys päivässä. Jouduin siis turvautumaan klo 6.15 lähteneeseen bussiin, joka on Pihtiputaalla klo 8.05. Saan hyvän käsityksen sii-tä miten hankalat yhteydet ilman omaa autoa Kinnulaan todellakin ovat. Pihtiputaalta pääsen jatka-maan Kyläluudan projektipäällikön kyydillä Kinnulaan, jossa olemme hiukan ennen yhdeksää. Ensi-tapaaminen tulevien haastateltavien kanssa jännittää. Millaisen vaikutelman itsestäni heille annan, mi-

ten he minuun suhtautuvat, suostuvatko he enää ollenkaan haastatteluun, kun kerron heille enemmän tutkimuksestani?

(Jatkuu paluumatkalla) Kurssin ohjaaja ja kurssilaiset toivottivat minut tervetulleiksi, esittäytymiset suoritettiin. Juteltiin niitä näitä kurssista ja elämästä Kinnulassa. Kahvitaun jälkeen muovailimme muovailuvahasta mielessä päällimmäisenä olevia asioita, ajatuksia, toiveita ja haaveita. Luovan prosessin jälkeen kerroimme toisillemme mitä tuotoksemme symboloi. Joulun alla syntyy paljon jouluun liittyviä juttuja: joulukinkkua, joulukuusta ja yhteiseen joulunviettoon kokoontuvaa perhettä ("omat siipien suojaan maailmalta"). Joidenkin haaveet olivat arkisempia: rahaa ja työtä. Joku symboloi tilannettaan palloilla, jotka hänen mukaansa voivat olla joko lottopalloja tai kompastuskiviä. Puhetta lapsista, lapsista luopumisesta, työstä, toimeentulosta, käsillä tekemisestä ja joulun tunnelmasta. Naiset juttelivat siitä miltä tuntuu, kun lapset lähtevät kotoa, miltä tuntuu kun on aina tiukkaa, kun on yksinhuoltaja eikä voi koskaan ostaa lapsille mitään uutena, vaikkapa luistimia tai polkupyörää. Ruokakaupastakin joku ostaa vain punaisilla hintalapuilla merkattuja tuotteita (parasta ennen päivän jälkeen).

Olen otettu naisten avoimuudesta. Tuntuu, että minua ei laisinkaan vierasteta, juttu kulkee vapautuneesti. Minua kohtaan ollaan ystävällisen uteliaita. Naiset ihmettelivät tosin, että mahtaakohan heistä mitään kunnan tutkimusta saada aikaiseksi. Kehottivat kuitenkin, että kertoisin heille jälkepäin tutkimustuloksia, "että ollaanko myö ihan toivottomia tapauksia". Vaikuttaa kuitenkin siltä, että he suhtautuvat ihan myötämielisesti haastatteluihin. Kukaan vapaaehtoiseksi ilmoittautuneista ei ainakaan perunut. Oikein ihmetyttääkin, että mistä johtuu naisten tarve kertoa minulle, ventovieraalle, kaikesta. Ajattelevatko he kenties, että minun kauttani saisivat äänensä kuuluville?

Molemmilla paikkakunnilla kurssien ohjaajat olivat huomioineet ensimmäisen tapaamiseni kurssilaisten kanssa siten, että pääsin paljastamaan jotakin omasta henkilökohtaisesta elämästäni, osoittamaan, että minäkin olen valmis kertomaan jotakin itsestäni. Luottamuksen synnyttäminen edellyttää mielestäni tutkijalta jonkinlaista vastavuoroisuutta, itsensä likoon laittamista. Sain vierailuillani samalla myös käsityksen kurssien ohjauskäytännöistä, samantapaisia menetelmiä ohjaajat muutenkin käyttävät esimerkiksi kurssin alussa ryhmäntymisen edesauttamiseksi ja jatkossa erilaisten keskustelujen virikkeenä. Naisten valmiutta kertoa minulle, tutkijalle, elämästään saattoi edesauttaa myös se, että he tekivät sitä muutenkin koulutusjaksolla niin paljon, arvioivat omaa elämäänsä ja peilasivat sitä toistensa kokemuksiin. Toisaalta saattaa olla, että osa kurssilaisista oli jo saanut tarpeekseen elämänsä liittyvästä tilittämisestä ja utelemisesta alkukartoituskyselyn, monien ohjauskeskustelujen ja muun runsaan omaan elämään liittyvän pohdinnan jälkeen, eikä tämän vuoksi ilmoittautunut halukkaaksi haastateltavaksi. Syynä haluttomuuteen tulla haastatelluksi saattaa olla myös epäily tutkimuksen annista itselle. Se nähtiin ehkä yksipuolisesti tutkijaa hyödyttävänä, henkilökohtaisia asioita ei välttämättä tuolloin haluta lähteä kertomaan ventovieraalle ihmiselle.

Kun naiset kyselivät heidän elämäntarinoidensa keräämisen tarkoitusta, kerroin heille haluavani antaa kuvan siitä, millaista on elää naisena epävarmassa työllisyystilanteessa pienellä paikkakunnalla sekä tarjota hankkeen toimijoille tietoa, jonka avulla voidaan arvioida, miten niiden toiminta vastaa kohderyhmäläisten elämäntilannetta. Lisäksi sanoin haluavani antaa naisille tilaisuuden puhua tärkeitä asioita tutkijalle, joka on kiinnos-

tunut heidän tilanteestaan ja haluaa välittää haastateltavien ääntä myös yleisempään tietoisuuteen.

Haastateltavat valmistautuivat haastatteluun kahden ennakkotehtävän (liitteet 1–3) avulla, jotka toimitin heille noin kaksi viikkoa ennen haastatteluajankohtaa. Kävin jakamassa tehtävät henkilökohtaisesti, joten minulla oli mahdollisuus selvittää niiden tarkoitus ja vastata naisten mieltä askarruttaviin kysymyksiin. Samassa tilanteessa selvensin myös tietojen luottamuksellisuuteen, tutkimusraportointiin ja henkilötietojen salassapitoon liittyviä eettisiä kysymyksiä. Ennakkotehtävät antoivat haastateltaville käsityksen siitä, mitä tuleman pitää. Ennakkotehtävien ideoinnissa hyödynsin Liisa Hokkasen (2003) vapaaehtoistyön merkityksiä elämäkulussa kartoittavassa tutkimuksessaan käyttämiä ennakkotehtäviä, joita muokkasin omaan tutkimusasetelmaani sopiviksi. Ensimmäisessä tehtävässä (liite 2) pyysin naisia piirtämään elämäkulkuaan, sen merkittäviä käännekohtia ja elämänvaiheita kuvaavan elämänviivan. Toisella ennakkotehtävällä (liite 3) kartoitin naisten sosiaalisia verkostoja.

Mielestäni ennakkoon valmistautuminen turvasi minulle mielenkiintoisemman ja rikkaamman haastatteluaineiston, sillä elämänviivapiirroksot toimivat haastattelutilanteessa runkona elämäntarinan kerronnalle ja mahdollistivat käsiteltyjen teemojen syvällisemmän pohdinnan. Toisaalta tietenkin ennakkotehtävät ohjeistuksineen ovat johdatelleet enemmän tai vähemmän puhumaan tietyistä asioista, piirtämään tietyn tyyppisen (suoraan aikajanaan perustuvan) elämänviivan ja nostamaan esille tiettyjä puolia elämästä. Näin on siitakin huolimatta, että tehtävänannossa korostin omien vapauksien ottamisen tehtävien suorittamisessa olevan sallittua, jopa suotavaa. Toisaalta suhteellisen pitkälle ohjeistetut tehtävät auttoivat myös minua kokemattomana haastattelijana ja tutkijana orientoitumaan haastattelutilanteeseen ja -tilanteeseen. Lisäksi niistä oli apua myöhemmin haastattelujen analyysin ja naisten elämäntarinan erojen ja yhtäläisyyksien hahmottamisen yhteydessä.

Suoritin kaikki haastattelut lyhyen ajan sisällä, enkä ennättänyt purkamaan haastatteluja ennen kuin ne oli kaikki tehty, siksi en voinut kehittää haastattelurunkoa kovinkaan paljon. Vaikka kokemattomuus haastattelijana kuuluu varsinkin ensimmäisissä haastatteluissa, mielestäni ne onnistuivat kuitenkin kokonaisuudessaan varsin hyvin. Haastattelukokemuksen karttuessa heittäydyin rohkeammin haastateltavan maailmaan, annoin hänen esille nostamiensa teemojen viedä haastattelua eteenpäin. Pyrin aina mahdollisimman avoimen ja vapaamuotoisen haastattelutilanteen syntymiseen. Suuri etu oli, että olin tavannut kaikki haastateltavani jo aiemmin ilman mikrofonia ja nauhuria.

Usein haastattelutilanteissa nousi esiin hyvin luottamuksellisia, kipeitä asioita, joista haastateltavat itse tuntuivat haluavan puhua perusteellisestikin. Huolimatta yrityksistä johdattaa keskustelua seuraavaan teemaan huomasin monesti, että haastateltava oli palannut takaisin ”mielialheeseensa”. Tällöin tulivat vastaan tutkimuseettiset pohdinnat. Koin velvollisuudekseni kuunnella ja antaa haastateltavalle mahdollisuus tuoda esille ne asiat, jotka olivat hänelle tärkeitä. Tässä puhutaan mielestäni vastavuoroisuudesta, myös haastateltavan tulee kokea, että hän saa haastattelusta jotakin, varsinkin kun hän paljastaa minulle hyvin henkilökohtaisia asioitaan. Kortteinen (1992) on todennut, että juuri sellaiset tilanteet, joissa haastateltava alkaa itse johtaa puhetta – avautuu ja tilittää – ovat itse asiassa kaikkein merkityksellisimpiä. Haastattelijalle tarjoutuu tilaisuus todella ymmärtää jotakin haastateltavan tilanteesta, ajattelusta tai arvomaailmasta. Haastateltavan innostus voidaan tulkita luottamuksen osoitukseksi. Kortteinen katsoo, että tällaisessa tilanteessa haastattelu saavuttaa tarkoituksensa: ”haastatteliija ei oikeastaan haastattele vaan kuuntelee ja yrittää ymmärtää (ja ellei ymmärrä, kertoo avoimesti sen, mitä ei ymmärrä, kysyäksensä siitä lisää). Tätä kautta onnistunut, vilpittömän haastattelukontakti on kaikkein vähiten altis haastattelijan oman persoonan vinouttavalle vaikutukselle. Samalla se on haastateltavan näkökulmasta antoisin (’löytää jonkun joka jaksaa kuunnella’).” (Emt., 374.)

Olin suunnitellut haastattelurungon (liite 4) siten, että haastateltavat kertoivat aluksi lyhyesti elämäntarinansa käyttäen apuna ennakkoon täyttämänsä elämänviivatehtävää. Yksi haastateltavista oli unohtanut tehdä ennakkotehtävät, mutta hän hyödynsi haastattelussa ohjaavalla koulutusjaksolla aiemmin kouluttajan aloitteesta piirrettyä elämänviivaa, joka sisälsi tärkeimmät elämänvaiheet, siirtymät ja käännekohtat. Alussa kerrottua elämäntarinaa tarkennettiin tämän jälkeen siten, että esitin eri ikävaiheita, elämän osaluokkia ja -vaiheita koskevia kysymyksiä. Keskeiset teemat haastattelussa olivat perhe, äitiys ja naiseus, työelämä- ja työttömyyskokemukset, nykyinen elämäntilanne sekä tulevaisuudensuunnitelmat ja -näkökulmat. Haastattelurunko oli järjestelty osittain kronologisesti lapsuudesta nykyhetkeen ja tulevaisuuteen eteneväksi ja osittain eri teemoja tai elämäntilanteita tarkemmin hahmottavaksi. En pyrkinyt pakonomaisesti käymään jokaisen haastateltavan kohdalla läpi koko haastattelurunkoa tai kaikkia teemoja yhtä perusteellisesti. Haastattelurungon teemoista esimerkiksi viranomais-suhteet eivät osoittautuneet kovin hedelmälliseksi, sillä haastattelemani naisilla oli yllättävän vähän asiakkuuksia ja muita suhteita viranomaisiin.

Tosiasiassa keskustelu polveili haastattelujen kuluessa suhteellisen vapaasti ja monet teemat tulivat käsiteltyä haastateltavien aloitteesta ilman, että minun haastattelijana

tarvitsi keskustelua niihin johdattaa. Itse haastattelu elämäntarinan kerrontaa lukuun ottamatta ei siis edennyt kronologisessa tapahtumajärjestyksessä. Usein elämänviivan avulla kerrottu elämäntarina oli ikään kuin haastateltavan institutionalisoitunut elämänkulku nostaten esiin hänen koulutus- ja työhistoriaansa, avioitumista ja lapsien syntymää. Elämäntarinaaan liittyvät kokemukselliset tekijät tulivatkin perusteellisemmin esiin siinä vaiheessa kun siirryttiin haastattelun keskustelevampaan vaiheeseen. Keskittyminen elämänviivalla esitetyissä tapahtumissa lähinnä työ- ja koulutushistoriaan, on ymmärrettävissä toisaalta tehtävänannon, toisaalta haastattelukontekstin kautta.

Saarenheimo on todennut, että muistot ja menneisyyden tapahtumat aktivoituvat nykyhetken tilanteesta käsin ja niiden kerrontaa ohjaavat monet kulttuuriset, sosiaaliset ja yksilölliset konventiot ja tarkoitusperät (Saarenheimo 1997, 58). Työvoimapoliittinen ohjaava koulutus aktivoi ajattelemaan itseään työmarkkinakansalaisena työ- ja koulutushistorian kautta ehkä aktiivisemmin kuin muuten. Erilaiset kulttuuriset tarinat vaikuttavat elämäämme ja sen kerrontaan sääntöjärjestelmänä, jonka avulla tulkitsemme erilaisia tilanteita ja tapahtumia. Ne ohjaavat meitä siihen, mikä kulttuurissamme on tavallista ja normaalia. Persoonallinen minätarina rakentuu kulttuuristen mallitarinoiden pohjalta. (Hänninen 1999.) Elämänkulkua, sen tapahtumia tai kokemuksia ei koskaan voida tavoittaa juuri sellaisina kuin ne tapahtumahetkellä näyttäytyivät. Yksilö poimii muististaan eri asioita, tulkitsee menneisyyden tapahtumia nykytilanteessa uusien elämäkokemusten myötä, eri tavalla kuin tapahtumahetkellä. Elämästä kertominen on siis valintoja ja tulkintoja. Yksilön valikointia ohjaavat hänen omat tärkeyskriteerinsä, kulttuuriset elämänjäsenyydet ja kerronnalliset konventiot.

Vilkon mukaan elämäntapahtumat voidaan nähdä kirjavana massana, joka on koottava yhteen, reflektoitava ja järjestettävä, jotta yksilöllinen elämänkulku olisi ymmärrettävä ja mielekäs. Elämä on ikään kuin loimet kangaspuilla, joihin kutoja valitsee kuteet. Elämään tuotetaan ”jatkuvuutta ja elämänvaihereflektiota jälkikäteen elämänaikaa palasista koottaessa sekä elämänkulun vaiheisiin ja siirtymiin liittyviä merkityksiä puntaroidessa”. Tämä näkökulma kuvastaa menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden lomittumista toisiinsa. Yksilö toisin sanoen kertoo nykyhetkestä käsin käsityksensä itsestään ja luo samalla jännitteisen suhteen nykyisen, menneen ja tulevaisuuden minän välille. Voidaan sanoa, että ihminen kuvaa, tulkitsee ja elää elämäänsä tarinana, jonka päähenkilö hän itse on rakentaen samalla identiteettiään ja minuuttaan. (Vilko 2001, 74, 79–80.)

Jokainen haastattelu on aina yhdessä tuottamisen tilanne (Julkunen 2003, 54). Oma persoonani, asemani tutkimusryhmän edustajana – ennakkotehtävistä puhumattakaan

– johdatteli haastattelihoita orientoitumaan haastatteluun tietyllä tavalla, korostamaan tiettyjä asioita ja jättämään tietyt asiat vähemmälle huomiolle. Se, että haastattelin heitä nimenomaan työvoimapolitiittisen ohjaavan koulutusjakson aikana samalla myös jollain tavalla identifioituen projektin toimijoihin, on hyvin merkittävä seikka haastattelutilanteen ja -puheen muotoutumisessa. Haastattelutilanteessa sekä haastateltavalla että haastattelijalla on olettamuksia siitä mitä on tarkoituksenmukaista kertoa tai kysyä. Kuten Hänninen on todennut, sosiaalinen kerrontatilanne siis vaikuttaa siihen millaisen muodon ihminen tarinalleen antaa, haastateltava ottaa tarinaansa kertoessaan siihen etäisyyttä ja muokkaa sitä yhdessä kuulijan kanssa (Hänninen 1999, 55).

Haastattelut kestivät puolestatoista tunnista kahteen ja puoleen tuntiin. Haastateltavan keskittyminen häiriintyi vain parissa tapauksessa kun haastateltava itse oli sairas, tai hänen oli heti haastattelun jälkeen lähdettävä hoitamaan sairasta lasta. Jotakin haastateltavien motivaatiosta kertoo sekin, että he tuollaisissa tilanteissa ylipäättään tulivat paikalle. Nauhurin sulkemisen jälkeen en pitänyt kiirettä, vaan kyselin tuntemuksia kysymyksistä ja haastattelusta ylipäättään. Ennen muuta halusin antaa hänelle tunteen, että olin kiinnostunut hänestä myös ihmisenä, en vain informanttina.

3.3.2. *Tutkija aineiston maailmassa – aineiston tulkintaprosessi*

Haastattelut tehtiin siis dialogissa kahden naisen kesken, joiden taustoissa oli sekä yhdistäviä että erottavia tekijöitä. Nykyinen elämäntilanteeni on hyvin erilainen kuin haastatteleminen naisten, mutta elämänhistoriastani löytyy myös tekijöitä, jotka auttavat minua ymmärtämään naisten elämää. Tutkimukseeni valitsemistani naisista nuorin (38-vuotias) on minua vain noin viisi vuotta vanhempi ja vanhin haastateltava (53-vuotias) kuusi vuotta omaa äitiäni nuorempi. Osa naisista on kotitauustaltaan ja kasvuoloiltaan varsin lähellä omia lähtökohtiani, olenhan kotoisin pienviljelijäperheestä pohjoisesta Keski-Suomesta. Minuaakaan ei koulunkäynti peruskoulun jälkeen innostanut, mutta minulle oli kuitenkin aina itsestään selvää, että jonkinlainen koulutus oli hankittava. Ammatinvalintaa tehdessäni elettiin vielä 1980- ja 90-lukujen vaihdetta, jolloin työttömyys oli lähes olematonta, työtä oli tarjolla kouluttamattomallekin ja merkonomien koulutuksella saattoi päästä hyvin palkattuun työhön.

1990-luvun alussa tapahtui kuitenkin nopea muutos. Käytyäni lukion jälkeen kauppaopiston koin elämäni ensimmäisen työttömyysjakson syvimpänä lamavuotena 1993. Viiden kuukauden työttömyys päättyi, kun lähdin työn perässä pääkaupunkiin. Myös monet tutkimukseni naisista olivat nuorena tyttönä lähteneet töihin aina Ruotsiin asti; töitä oli

haettava sieltä missä niitä oli tarjolla, vanhempien elätettäväksi ei sopinut jäädä. Toinen lyhyt työttömyysjaksoni ajoittui vuoteen 1997, jolloin en halunnut ottaa vastaan minulle äitiyslomasijaisuuden jälkeen tarjottua jatkoa työsuhteeseen. En kokenut työtä enää mielekkääksi, halusin rauhassa miettiä tulevaisuutta ja etsiä paikkaa, joka tuntuisi paremmin sopivan minulle. Sellainen paikka löytyikin, mutta viihdyin siinäkin vain kolmisen vuotta. Minäkin päätin palata Keski-Suomeen jättäen vakituisen työpaikkani Helsingissä aloittaakseni kolmekymppisenä, lapsettomana ja ansiosidonnaista aikuisopintotukea nauttivana naisena yliopisto-opinnot. Olen taloudellisesti omillani ja vastuussa vain itsestäni. Olen kaupunkilaistunut, opiskelusta on tullut minulle elämäntapa, työ merkitsee minulle ennen muuta kehittymismahdollisuuksia ja itsensä toteuttamista, riippumattomuutta ja itsenäisyyttä. Tutkimusryhmäni naiset suhtautuvat koulutukseen enemmän välineellisesti, välttämättömyytenä, jos aikoo työllistyä muutoinkin kuin pätkätöihin. Edustamme siis selvästi eri koulutussukupolvia (Antikainen ym. 1996).

Kuuntelemalla ihmisen elämäntarinaa tutkijalla on mahdollisuus päästä sisään haastateltavan kokemusmaailmaan. Samalla kuitenkin elämäntarina sellaisena kuin me sitä voimme tutkia, kirjoitettuna tai puheesta litteroituna tekstinä, on aina myös kielellinen yksikkö. Tutkijan tulee määrittää suhteensa kieleen, tutkimusaineistona olevaan tekstiin. Kun kielen ajattelee konstruoivan ja säätelevän todellisuutta pikemminkin kuin vain kuvaavan sitä, täytyy elämäntarinan tulkinta suhteuttaa kulttuurisiin kielenkäytön konventioihin ja kerrontakontekstiin. (Saarenheimo 1997, 15.) Tutkimusotteen ääripäinä Eskolan mukaan ovat, että kieli nähdään toisaalta totuuden paljastamisen välineenä tai toisaalta oletetaan, että mitään paljastettavissa olevaa totuutta ei ole olemassakaan. Jälkimmäisen näkökulman omaksujien tapa lähestyä tekstiä on selvittää, miten ihmiset käyttävät kieltä eri tilanteissa. (Eskola 2001, 140.) Oma näkemykseni paikantuu johonkin äärimmäisyyksien välille. Olen selvittänyt, miten naiset kertovat omasta elämästään ja kulttuurisesti tulkitusta todellisuudesta. Pääpaino ei ole siinä, miten merkitykset rakentuvat, vaan tutkin naisten kertomuksia kuvauksina heidän kohtaamastaan todellisuudesta. Lisäksi lähtökohtana on, että tutkija haastattelijana ja tulkintojen tekijänä vaikuttaa taustoineen ja tulkintarepertuaareineen tutkimusprosessin kautta muodostuvaan kertomukseen. Omien taustojeni vaikuttavuutta ja omia tulkintarepertuaarejani olen pyrkinyt tutkielman tulososiossa tuomaan lukijan arvioitaviksi myös melko laajoilla haastatteluotteilla. Näin tuon esiin naisten ”ääntä” – onhan keskeisenä tavoitteenani ollut nimenomaan kohdejoukon omien kokemusten ja tulkintojen esiintuominen.

Tulkintaprosessi lähti liikkeelle jo haastattelujen aikana. Pian haastattelujen jälkeen kävin kaikki haastattelut kertaalleen läpi kuunnellen ne ja pohdin, miten lähteä tarkentamaan tutkimusasetelmaa. Litteroin haastattelut sanatarkasti, pyrkien siirtämään haastateltavien murre ja puhetapa maneereineen kaikkineen mahdollisimman alkuperäisenä kirjalliseen muotoon. En kuitenkaan nähnyt tarpeelliseksi mennä litteroinnin tarkkuudessa taukojen, huokausten ja painotusten tasolle. Joitakin tulkinnan kannalta merkittäviä seikkoja, jotka eivät pelkän tekstin kautta aukenisi (esimerkiksi naurahdus, liikuttuminen tai poikkeuksellisen pitkä miettimistauko) merkitsin kuitenkin haastattelupuheen lomaan.

Aineiston analysointi oli kvalitatiivista tekstin lähilukua tutkimuksen teoriakehikko ja tutkimustehtävä mielessä. Aluksi luin haastattelut yksitellen läpi koodaten niistä kohdat, jotka niissä tuntuivat erityisen puhuttelevilta tai merkittäviltä. Tämän jälkeen etsin haastatteluista yhteisiä piirteitä ja toistuvia rakenteita, aineiston punaista lankaa. Seuraavaksi tarkensin tutkimuskysymyksiä edelleen ja kävin läpi tutkimukseni teoreettisen viitekehyksen. Koska se tuntui sellaisenaan toimivalta, lähdin syventämään aineiston analyysia teoriakehykseni läpi. Teemoittelin aineistoa ja rakentelin mielessäni tarinaa. Rinnan oman aineistoni lähiluvun kanssa kävin läpi aiempia tutkimuksia ja etsin niistä apua tulkintaani. Tutkimukseni tulokset esitänkin tässä raportissa vuoropuhelussa aiempien tutkimusteorioiden kanssa. Analyysin tulosten alkaessa hahmottua lopullisempaan muotoonsa täydensin vielä tutkimuksen teoreettista viitekehystä niiltä osin, missä oli huomattavissa aukkoja.

Tutkimusraporttini rakentuu haastateltavieni subjektiivisille suhtautumistavoille ja toimintastrategioille. Olen ensisijaisesti pyrkinyt kuuntelemaan, mitä haastateltavat kertovat elämästään, mitä he nostavat elämänsä tärkeiksi teemoiksi. Samanaikaisesti kun he kertovat elämän tositapahtumista, he kertovat kokemuksistaan, pohtivat, arvioivat ja antavat merkityksiä kokemalleen. Kun haastateltavien subjektiiviset toimintastrategiat ovat tulkinnan raportoinnin lähtökohtana, haastateltavat nähdään aktiivisina toimijoina, jotka tekevät valintansa suhteissa ulkoisiin ehtoihin ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin (Strandell 1984, 211). Haastateltavan arviota nykytilanteesta, hänen tulevaisuuskuvaansa ja käsitystään omista toiminta- ja valinnanmahdollisuuksistaan ei voida ymmärtää, ellei niitä tarkastella suhteessa menneisyyteen ja elämänkulun vaiheisiin.

Haastateltavien yksityisyyden suojeleminen ei anna minulle mahdollisuutta kuvata yksityiskohtaisesti yksittäisten naisten elämänkulkuja. Tästä johtuen tein päätöksen esittää tutkimusraporttissani eri naisten tarinoiden tiivistämiseen perustuvan yhteenvedonomainen kuvauksen naisten elämäntilanteesta. Luennassa ja tulkinnoissa olen pyrkinyt seuraamaan Vilkon (1995, 163) viitoittamaa empaattisen luennan periaatetta. Tavoitteena on täl-

löin tekstin ymmärtäminen ulkokohtaisen jäsentelyn tai luokittelun sijasta. Tutkijan mahdollisuudet ymmärtää kertomuksia perustuvat toistuvaan luentaan ja sen erottamiseen, mikä niissä on oleellista. Tekstistä tehtävistä välittömistä huomioista on edetty systemaattisempaan lähilukuun. Luin tekstistä, miten naiset muodostavat elämäntapansa ja toimintamallinsa, miten hahmottavat toimintamahdollisuuksia tai miten työn merkitys muuttuu elämänsä aikana. Tekemäni tulkinnat ovat eräänlainen verkko tai kehikko, joka kokoaa yleistäen yhteen naisten elämäntarinoiden moninaisuuden ja tiivistää niiden sisällön eräänlaiseksi ydintarinaksi, tai ehkä hieman vaatimattomammin ilmaisten teemakartaksi (ks. Jokiranta 2003, 87). Tämän ydintarinan tai juonen rakensin näiden naisten tarinoiden tarjoamien vihjeiden, keskeisten teemojen, johtolankojen ja sivujuonteiden avulla. Tarinani väliotsikot olen tuottanut naisten kertomuksissaan tuottamien sisältöjen ja elämäntilanteiden ja -vaiheiden avulla. Tuloksena on tutkimuskohteena olleiden naisten ja tutkijan yhteinen kuvaus naisten kertomusten teemoista. (Vrt. Jokiranta 2003, 96.)

3.3.3. *Tutkijan positio ja eettiset pohdinnat*

Juhila mainitsee diskurssianalyysiä tekeväälle tutkijalle mahdollisina positioina analyytikon, asianajajan, tulkitsijan ja keskustelijan positiot. Etnometodologista tutkimusperinnettä lähellä oleva analyytikon rooli edellyttää tutkijan omien kulttuuristen tulkintaresurssien ”täydellistä” sulkemista analyysistä. Asianajaja puolestaan on aina jonkin vallitsevan käytännön kriitikko. (Juhila 1999, 203–208.) Tulkitsijan lähtökohtana oleva aineiston ja tutkijan välinen vuorovaikutus – tutkijan kokemukset, elämänsä historia ja kulttuurinen esiymmärrys vaikuttavat hänen tulkintoihinsa ja saavat hänet näkemään aineistossa tiettyjä asioita. Keskustelijan positio puolestaan voi liittyä mihin tahansa edellä mainituista kolmesta positioista, sillä se ei ole aineiston analyysiin liittyvä positio vaan osallistumista julkiseen mielipiteenvaihtoon analyysin tulosten pohjalta. (Emt., 212–214, 218–219.) Tutkija voi samassa tutkimuksessa myös liikkua eri positioiden välillä. Itse koen tutkimusprosessin aikana ja tässä raportissa ottaneeni vaihdellen niin tulkitsijan, keskustelijan kuin asianajajankin positioita. Toivon, että tutkimuksestani on hyötyä pohdittaessa naisten asemaa maaseudulla, vaikkein lähtökohtaisesti haluakaan sitoutua muihin arvoihin kuin aiemmin mainitsemieni empaattiseen luentaan ja haastateltavan asemaan eläytymisen ohjesääntöön (Vilkko 1995).

Ennen haastatteluja ja haastattelujen aikana kerroin moneen otteeseen naisille, että haastatteluaineisto ja ennakkotehtävät tulevat vain tutkimusryhmämme käyttöön. Kerroin siitä, miten meitä tutkijoina sitoo ehdoton vaitiolovelvollisuus ja tietoja ei tutkimusraportointia lukuun ottamatta toimiteta ulkopuolisten, esimerkiksi projektin työntekijöiden tie-

toon. Koska kyseessä on näin tarkkaan tunnettu ja haavoittuvainen ryhmä, on haastateltavien henkilöllisyyden tunnistamisen estäminen lainausten pohjalta tietenkin suhteellisen haastava tehtävä, varsinkin kun tiedetään, että tutkimusraporttia tulevat lukemaan muun muassa työllistämiprojektin työntekijät, jotka tietävät kurssilaisista hyvin paljon asioita.

Tämä asettaa tutkimusraportoinnille omat eettiset ongelmansa. En voisi kuvailla jokaista haastateltua ja hänen taustojaan tarkasti ja esittää sitten lainauksia puheesta siten, että lainattu kohta identifioidaan henkilökuvaukseen (esim. Liisa, Lievestuore, 42 v., yksinhuoltaja), kertomalla ”Liisan tarinan”, vaikkakin nimi ja joitakin taustatietoja olisi muutettu. Irrottamalla haastateltavan puhe taustamuuttujista ja elämänkulun tapahtumien yksilöllisestä esittelystä menetetään tietenkin monia rikkaita sävyjä tarinoista, niiden tulkintamahdollisuuksista ja naisten elämäntavan ymmärrettäväksi tekemisestä, mutta haastateltavieni suojeleminen on minulle tärkeämpää. Kaikki tuo tieto on kuitenkin ollut minulla käytettävissä osana niitä tulkintarepertuaareja, joiden avulla luon kuvaa naisten tilanteesta ja välitän sitä lukijalle.

Suuri osa tällaisesta syvälle henkilökohtaisiin elämäntilanteisiin pureutuvasta aineistosta on sellaista, jota ei tässä tutkimusraportissa ole ollut tutkimuseettisistä syistä mahdollista hyödyntää. Koin välillä varsin hämmäntäviä hetkiä haastattelujen aikana, tietoisena roolistani tutkijana, tietoisena vastuustani, joka minulla on tunkeutuessani haastateltavieni elämäntarinoiden kipeisiin juonteisiin. Välillä tunsin selkeää syyllisyyttä ja painavaa vastuuta siitä, että käytän hyväksi asemaani ja herättämäni luottamusta, tunkeutuen naisten elämään omien itsekkäitten tavoitteitteni vuoksi. Joskus koin vaativana velvoitteen yrittää tuoda näiden naisten ääntä kuuluville. Varsinkin kun tutkimusprosessi eteni ajoittain varsin verkkaisesti. Toisaalta uskon, että ainakin joidenkin haastateltavien kohdalla antoisaa oli jo pelkästään se, että he saivat puhua jollekin henkilölle, joka on kiinnostunut heistä, jaksaa kuunnella ja on velvoitettu vaitioloon ja luottamuksellisuuteen.

Ohjenuoranani on siis ollut empaattinen lukutapa ja naisten asemaa ja merkityksenantoa ymmärtämään pyrkivän tutkimusotteen. Toinen asia tietenkin on, että tutkijan tulee hyväksyä oma puutteellisuutensa tulkitsijana ja toisaalta tutkimuskohteen ja -kontekstin ailahtelevuus (Vaaranen 2002, 30). Tässä tutkielmassa esittämäni tulkinnat ovat suodattuneet tutkimuksellisten silmälasieni läpi, oma sosiologinen mielikuvitukseni on niitä värittänyt. Ennakkoluuloni, asenteeni, mieltymykseni ja tunteeni ovat vaikuttaneet siihen millaisen kuvan naisten elämästä tässä tutkielmassa tuon lukijan arvioitavaksi. Ehdottoman totuuden sijaan esitän oman ymmärrykseni, yhden kuvakulman naisten tilanteesta. Kertomalla aineiston tuotanto- ja tulkintaprosessista sekä omasta positioistani tutkijana

olen kuitenkin pyrkinyt antamaan lukijalle keinoja arvioida niitä tulkintoja, joita tässä olen esittänyt. Viittauksilla muihin tutkimuksiin olen hakenut lisäpainoarvoa omille tulkinnoilleni. Tulkintani ovat eräänlainen yhteenveto siitä, millaisia työttömän, vähän koulutetun 40–50-vuotiaan naisen elämä ja toimintamahdollisuudet pienellä keskisuomalaisella paikkakunnalla ovat. (Vrt. Vaaranen 2002.)

4. Ensin muut – perinteinen elämäntapa kouluttaa tytön vaimoksi ja äidiksi

Yksilön valinnat ja elämälle asetettavat tavoitteet kumpuavat hänen elämänhistoriastaan. Lapsuuden kodissa omaksutaan tietty elämäntapa, opitaan erilaisia toimintamalleja ja omaksutaan arvoja. Erilaiset identiteetin rakentamiseen vaikuttavat merkitykset kehittyvät sosiaalisessa vuorovaikutuksessa lapsuudesta alkaen läpi koko elämän. Yksilö ei vapaaehtoisesti tee valintoja vastoin omaksumaansa arvomaailmaa. On siis tunnettava yksilön kulttuurinen tausta, jotta voidaan ymmärtää hänen toimintatapojaan. (Alheit 1994; Käyhkö & Tuupainen 1996.) Haastattelemani naiset pohtivat vastauksissaan paljon lapsuuskodin vaikutuksia myöhempään elämäänsä. Tässä luvussa hahmotan kertomusten pohjalta heidän kasvuolosuhteitaan, lapsuuden kodin arvomaailmaa ja heille tarjoutunutta naisen mallia – niitä olosuhteita, joista he lähtivät rakentamaan itsenäistä elämäänsä äiteinä ja työmarkkinakansalaisina.

4.1. Työn arvostus ja säästäväisyys lapsuuden perintönä

Lapsuuden merkitys muodostuu naisten tarinoiden kautta merkitykseltään kaiken kaikkiaan varsin selkeäksi. Haastattelemini naisten kasvuympäristöä määrittä olennaisesti kova työnteko, ja jollei nyt kaikilla aivan köyhyys, niin niukasti ja säästäväisesti eläminen kuitenkin. Tytöt kasvoivat luontaisesti kiinni ahkeruuteen, oppivat tarttumaan työhön kuin työhön. Kotikeskeisessä arjessa ja työn tekemisessä oli olennaista omaehtoisuus, velvollisuuden- ja vastuuntunto. Lasten yhdessäolo vanhempien kanssa oli työn tekemistä yhdessä. Työ opittiin pienestä pitäen tekemään tunnollisesti ja tottelevaisesti – vanhempien valvovan silmän alla.

HAASTATELTAVA: Että mä oon kato semmosen saanu, semmosen kasvatuksen ja mallin, että tuo tullessas ja vie männessäs. Että, emmää voi niinku kato sillai rentoutua, emmää voi olla niinku selälleen, että mä tunnen semmosta huonoa ommaatuntoa ku mä meen selälleen. Ja [lapsi] ihmetellöö kuule jos se joskus näkköö, että onpa tuo ihmeellistä, että äiti on selällään tuolla sängyssä.

Useiden naisten kertomuksissa tuli esille, miten he eivät muistaneet, että *äiti olis vaan ollu*, lapsuuskodissa *ei opetettu lepäämään*. Oleminen, joutilaisuus, katsottiin laiskuudeksi ja ajanhaaskuiksi. Haastattelemini naisten kotoa saama naisen malli oli ahkera ja pyyteetön maaseudun nainen, sankariäiti, joka teki lujasti töitä pitääkseen perheensä leivänsyrjässä kiinni, siisteinä, puhtaina ja ehjissä vaatteissa. Äidin tehtävä oli naisten kertomuksissa olla perheen kokoava ja koossapitävä voima (ks. myös Kortteinen 1992, 85). Kodin askareisiin kuului naisten töitä ja miesten töitä; tytöt olivat pääosin äidin apuna, mutta osallis-

tuivat myös peltotöihin. Omatarvetuotanto kuului luonnollisena osana säästävään elämäntyyliin, tytöt oppivat leipomaan ja ompelemaan. Jotkut omaksuivat myös miehisiä, esimerkiksi maatalon koneiden käyttöön ja huoltamiseen liittyviä taitoja.

Pääosin lapsuus kuvataan kuitenkin myönteisenä ja huolettomana aikana työn paljoudesta huolimatta. Puutetta ja niukkuuttakaan ei kuvata traumaattisena. Ne olivat tosiasioita, joiden edessä oli ryhdyttävä tekoihin. Työllä oli merkitys näiden olosuhteiden voittamisessa ja elämisen edellytysten luomisessa. Saman tapaisia huomioita on tehnyt Jokiranta (2003, 153) 35–64-vuotiaiden maaseudun miesten elämäkertomuksista. Naiset siis omaksuivat korkean työmoraalin, työtä pelkäämättömän asenteen ja uskon työn tekemisen kannattavuuteen. Kodin arvomaailmaa vastaan eivät maaseudun tytöt juurikaan kapinoineet, vanhempia kunnioitettiin ja oltiin heille kuuliaisia. Lapsuusperheen merkitys muodostui sekä sen ihmissuhteista että ympäristön turvallisuudesta (ks. myös Jokiranta 2003, 154).

Tummiä sävyjä monien naisten lapsuusaikaan sen sijaan toivat erilaiset perheen ihmissuhteissa ja vanhempien elämäntilanteissa tapahtuneet muutokset kuten toisen vanhemman kuolema, vakava sairaus tai vanhempien avioero. Kahden vanhemman kumpuuteen perustuneen järjestyksen horjuminen merkitsi, että lasten tuli omilla ratkaisuiltaan ryhtyä tukemaan perheen toimeentuloa, ottaa vastuu itsestään ja omasta elämästään, omista ratkaisuksistaan. Nämä tapaukset näkyivätkin naisten elämänviivojen käännekohtina ja nousivat pintaan kokemuksellisissa elämäntarinoissa. Ne kuvattiin eräänlaisena lapsuuden loppuna tai tekijöinä, joiden vuoksi huoleton lapsuus jäi kokematta.

4.2. ”Se koulu sitten vaan jäi”

Useimmat naiset siirtyivät peruskoulutuksen jälkeen suoraan työelämään ilman ammatillista tutkintoa. Eri elämänvaiheissa osa naisista on käynyt ammattikursseja, hankkinut lisäkoulutusta ja tutkintojakin, mutta nekin ovat osoittautuneet työmarkkinoilla sittemmin riittämättömiksi tai vanhentuneiksi. Yksilön toimintaympäristöstä siis riippuu minkälaisia asioita hän arvostaa ja millaisten tekijöiden hän katsoo edistävän omaa menestymistään elämässä. Menestymiseen vaikuttavat resurssit voidaan nähdä pääomana, jonka yksilö omaksuu kotikasvatuksessaan ja koulussa, ja jota hän voi itse kartuttaa koulutuksen kentillä. Bourdieu käytti sosiaalisen reproduktion terminologiaa esittäessään, että koulutuksessa menestyvät ylemmistä sosiaaliluokista tulevat, koska he ovat jo kotikasvatuksessaan omaksuneet koululaitoksen kannalta edullista kulttuurista pääomaa. Vanhemmat voivat vaikuttaa lastensa koulutustavoitteisiin tukemalla ja kannustamalla kouluttautumiseen. (Bourdieu & Passeron 1977, 71–89.) Vanhempien antama kasvatusta vaikuttaa nuoren elämässä myös

työhön sitoutumiseen, työn arvostukseen ja ammatillisiin tavoitteisiin (ks. Puhakka 1998, 55.) Koulutetut vanhemmat kannustavat lapsiaan koulutuksen pariin, ja pidempään koulutautuneiden vanhempien lapset asettavatkin koulutustavoitteensa yleisesti ottaen korkeammalle kuin vähän kouluja käyneiden lapset. (Kivinen & Rinne 1991, 64–68.) Vähän koulutettujen vanhempien lapsilta puuttuu usein tietoa omista mahdollisuuksistaan koulutautua, eikä kotoa välttämättä rohkaista hakeutumaan ylemmille koulutusasteille.

Tutkimukseni naiset törmäsivät työttömyyteen ja ”muodollisen pätevyden” vaatimukseen toden teolla vasta 1990- ja 2000-lukujen epävarmoilla työmarkkinoilla, joilla kouluttamattoman naisen osaksi koituu usein työttömyys tai pätkätöiden kierre. Tässä muuttuneessa tilanteessa naiset hakevat tarinoissaan syytä koulutuksen vähäisyyteen tai sen laiminlyöntiin niin itsestään, lapsuusperheen asemasta kuin siellä vallinneista kulttuurisista malleistakin. Itsestä lähteviksi syiksi naiset kokivat *lukupään* puuttumisen, kiinnostuksen suuntautumisen muihin asioihin kuin koulutukseen, eräänlaisen kouluallergian sekä selkeiden tulevaisuudensuunnitelmien puuttumisen ja yleisen *ymmärtämättömyyden*. Esimerkkeinä naisten puheesta nousevista perheen asemasta johtuvista syistä on kodin vähävaraisuus; vanhemmilla ei ollut varaa kustantaa opiskelua ainakaan kaikille lapsille. Jotkut naiset toivat esille kotiin ja vanhempiin liittyviä ongelmakohtia, kuten vanhempien avioeron tai toisen vanhemman kuoleman, joiden vuoksi perhe oli joko taloudellisesti ahdingossa tai lasten kannustamiseen ei löytynyt voimavaroja. Kulttuuriin malleihin liittyen jotkut naiset toivat esille, että poikien koulutusta pidettiin heidän kotonaan tärkeämpänä kuin tyttöjen – *ei tytöt tarvi koulutusta, että ne kuitenkin mennöö naimisiin ja tekköö lapsia*. Perheen niukkoja taloudellisia resursseja jaettiin siten, että vanhemmat lapset tai pojat koulutettiin ja panostettiin niiden lasten koulutukseen, joilla katsottiin olevan muita paremmat edellytykset menestyä opinnoissa. Vaikka vanhemmat eivät selkeästi ilmoittaneet lastensa tulevaisuuteen liittyviä toivomuksia tai sanoneet jyrkästi ei kouluttautumiselle, mielenkiinnon ja kannustuksen puute vaikutti varmasti ajatusmaailmaan koulunkäyntimotivaatiota vähentävästi (ks. myös Strandell 1984, 213-214). Monet naiset olivat itsekin sisäistäneet ajatuksen äitiydestä elämänurana. Perheen perustaminen nuorena saattoi merkitä jopa pakoreittiä koulutusuralta.

HAASTATELTAVA: Mutt sitte jotenkin se helepotti että ei tarvikaan lähteä opiskelemaan, että ei tarvi tietää mittään, että mä lähän ja meen naimisiin ja siin on mun elämäntyö sitten.

Ilmaisu *ei tarvi tietää mittään* voi kieliä myös ammatinvalintaan liittyvästä hämmentävyydestä, ammatinvalinnanohjauksen puuttumisesta, samaistumismallien puutteesta ja muusta epävarmuudesta nuoren naisen tulevaisuudensuunnitelmissa. Samainen nainen kertoi jos-

kus haaveilleensa, että hän lähtee *lähetysaarnaajaks ambomaalle, silloin kouluaikana se oli joku semmonen, se kuulosti niin hienolle*. Kun naisten vanhemmat itse olivat kouluttamattomia maanviljelijöitä ja työläisiä, eivät he naisten mukaan arvostaneet koulutusta, sen sijaan ruumiillista, ”oikeaa” työtä ja ahkeruutta menestyksen avaimina korostettiin, samalla kun koulutuksen hankkimista saatettiin pitää turhana - töitähän oli tarjolla kouluttamattomallekin työnhakijalle.

PK: Niin. No, mites tota, suunnittelit sää silloin nuorena, nuorena ennen sitä, tai siinä vaiheessakin kun lähit opiskelemaan, niin sun elämää miten pitkälle?

HAASTATELTAVA: No, en oikeastaan, ei sitä siihen aikaan tullu suunniteltua, ett silloin sai töitä ihan oikeastaan, menit mihin hyvänsä, ja se työ ol varmaan silloin enemmän arvostettu kun se koulutus, mitä tänä päivänä. Ku aatellaan joku kolmekymmentä vuottakin kohta taaksepäin, niin ei silloin sitä koulutusta niin hirveästi painostettu eikä, eikä siihen niinku tuota niin, ett se ol vaan se että kun tulee hyvä työ, työhminen ni.

Puhakka (1998) on tutkinut koulutuksen merkitystä naisten elämäkulussa käyttäen aineistonaan vuonna 1983 peruskoulun viimeisellä luokalla olleiden naisten elämäkuluista kerättyä seurantalutkimusaineistoa. Hän luokitteli naisten elämäkulut (N=356) koulutuksen sekä työssäolon määrän ja laadun perusteella kahdeksaan erilaiseen urapolkutyyppiin, jotka ovat koulutuspolku, koulutuksen viitoittama työpolku, joustava polku, muutosten polku, palkkatyön polku, polkuaan etsivä, uusi polku ja koulutuksen ulkopuolinen polku. Tutkimuksessa havaittiin, että koulutuksen viitoittamalla työpolulla ja koulutuspolulla olevia naisia oli kotona tuettu ja kannustettu enemmän, ja heillä oli ammatilliseen suuntautumiseen kannustavia esikuvia lähipiirissä. Muita urapolkuja kulkeneilla koulumenestys oli enintään keskinkertainen, vanhempien tuki ja ohjaus ammatinvalinnassa sekä ammatilliset esikuvat puuttuivat. Näistä seikoista johtuen koulutustavoitteet olivat olleet epäselviä ja ammatinvalintaan liittyi sattumanvaraisuutta – tuloksena oli usein heikko sijoittuminen työelämään.

Vain kaksi haastateltavaa ilmaisi selkeästi, että heillä oli nuorena kova halu lähteä jatkamaan opiskelua, mutta se ei tuolloin ollut mahdollista. Loput eivät kokeneet mitenkään erityisesti suunnitelleensa tai edes haaveilleensa ammatillisista koulutuksesta. Kaikki eivät kuitenkaan täysin ilman koulutusta työelämään lähteneet: yksi kouluttautui oppisopimuskoulutuksella vaiheompelijaksi ja toinen kävi toimistoalalle valmistavan kauppakoulun. Useimmat niistä, jotka kouluja kävivät, suorittivat jonkin lyhyehkön ammatillisen kurssin sekä perheenemännän tai karjanhoitajan työhön valmentavia kursseja. Naisten työuraan on liittynyt vain vähän suunnitelmallisuutta tai määrätietoista hakeutumista tiettyyn koulutukseen, ammattiin tai työhön. Muiden merkittävien ihmisten johdattelu, sattuma ja ajautuminen ovat pääosin kuljettaneet naisia eteenpäin työuralla.

PK: Mites se sun ammatinvalinta tai se, sää sanoitkin että sulla, se oli tota, joku tuttava sitten, sinne houkutteli sinne päivää, tai sinne...

HAASTATELTAVA: Niin, minun sisko joo, joo, joo.

PK: Oliko se, tuntuko se silloin, minkälaisia ajatuksia se silloin, mietit sitä työ, oliko sulla ihan, oliko se niinku tavallaan semmonen toiveammatti vai oliko se...

HAASTATELTAVA: No, kyllä melekeen, että kyllä se, minä niinku ihan mielellään sen otin, että hän ol niinku lehestä nähny sen ilimotuksen ja sitten toi mulle, että mites tämmönen. Sitten kyllä siinä niinku sisko vähän niinku ol aatellu minuakiin että, ku ei ite sillai, eihän sitä niinku nuorena vielä tienny että mihin päin, niinku lähtöö.

Haastattelemieni naisten ammatinvalinta ja päätökset ammatillisista opinnoista sijoittuivat yhteiskunnalliseen murrosaikaan; kouluttautumisesta alkoi tulla kaupungeissa itsestäänselvyys, mutta maaseudulla ei kouluttautuneita samaistumiskohteita tytöille välttämättä löytynyt, ja kun töitä oli työteliäisyyttä korostavan perinteisen ajattelumallin omaksuneille tarjolla ilman koulutustakin, ei opiskelulle ollut aina löydettävissä kovinkaan mielekkäitä perusteluja. Pienellä, syrjäisellä kylällä opintojen aloittaminen olisi lisäksi merkinnyt nuorelle tytölle turvallisesta lähipiiristä irtautumista, mikä ei ollut lisäämässä motivaatiota koulutukseen. Oman tutkimukseni naiset kertoivatkin miten heitä heti koulun jälkeen pyydettiin töihin, ja töitä riitti niin, ettei opiskelua tullut sen koommin ajatelleeksi.

PK: Joo, elikkä sää olit silloin minkä ikänen?

HAASTATELTAVA: Kuustoista, mää en ollu ihan täyttäny kuuttatoista, että mää olin siinä justiin ysiluokalla, ku alako niitä ongelmia, ei ollu vielä se varsinainen ero eessä, mutta että ongelmia [PK: vanhempien avioliitossa]. Sitten ku mää sain heti työpaikan ysiluokalla kun olin, niin jätin koulun sillai, puolet ysiluokasta, kävin vaan kokeet suorittaan ja, mut tuohon pyyettiin töihin tuohon kauppaan.

PK: Se kävi ihan ittestään sitten, että ei tarvinnu etes miettiä?

HAASTATELTAVA: Niin, niin, ja sitten tarjottiin työtä jo puutarhalta, sitten kun tultiin tuohon kenkäkauppaan ja. Ett niinku mää kerkesin olla työelämässä kuitenkin jo neljä vuotta ennen kun mää ensimmäisen lapsen tein. Niin ni, siihen ei mahtunu sitten.

Kun aiemmin nuoret kouluttamattomat naiset lyhyen työelämässä olon jälkeen avioituivat ja astuivat nopeasti lapsuusperheestä omaan perheeseen, nykyisin koulutusjärjestelmä uutena nuoruusiän rakenteena sosiaalista yksilöt uudenlaisiin suhtautumistapoihin ja toimintamalleihin. Suuremman liikkumavapauden lisäksi lisääntyvät valinnanmahdollisuudet tuovat naisten elämään myös lisääntyvää epävarmuutta ja neuvottomuutta, perinteisen ja uuden elämäntavan yhteentörmäyksen. Sukupolvien välinen kuilu vanhempiin on jo niin syventynyt niin, että omat äidit eivät enää sovellu nuorten tyttäriensä samaistumiskohteiksi muuttuneessa yhteiskunnallisessa tilanteessa – heidän on valittava toisin. Samaistumiskelpoisten esikuvien puuttuminen vaikeuttaa suuntautumista elämässä, jota määrittelee lisääntyvä suoriutumispakko ja vaatimus pysyä mukana kilpailussa; toimintanormina on orientoituminen ”miehisille” elämänalueille, autonomiaan ja erillisyyteen muista. Uudet valinnanmahdollisuudet eivät enää rakennu naisten perinteisille suhtautumistavoille, uusinta-

mistoiminnoista peräisin olevalle keskittymiselle toisen kasvun ja kehityksen tukemiseen, toisten tarpeisiin. (Strandell 1984, 265–269, 287.)

4.3. Miten yhdistää työ ja perhe?

Tutkimukseni naisten irtaantuminen lapsuuskodista tapahtui siirtymällä työelämään, mutta yhtälailla elämänkumppanin löytyminen ajoittui miltei kaikilla naisilla jo myöhäisiin teini-vuosiin. Nuorten naisten kiinnostus suuntautui koulutuksesta muihin asioihin – oman kodin ja perheen perustamiseen. Perheen perustaminen, erityisesti lasten syntymät, olivat käännekohtia, jotka useimmat naiset nimesivät kaikkein merkittävimiksi kohokohdiksi elämässä. Naiset kuvasivat tätä vaihetta elämässään eräänlaisena tapahtumien vyyhtinä; elämä vie mennessään, yksi tapahtuma johtaa toiseen, kihlautumista seuraa naimisiin meno, lasten syntymät, omakotitalon laittaminen, asettuminen kotiseudulle tai miehen kotitalolle ja perhe-elämään keskittyminen. Perheen perustaminen merkitsi uudenlaista vastuunottoa naisten elämässä: entistä vahvempaa vastuunottoa muista, elämistä muita varten, omien tarpeiden sivuun sysäämistä.

Palkkatyöläisperheen vakiintuminen tapahtui Suomessa talonpoikaisten kulttuuristen vaikutusten alaisena, joita vahvistivat sodanjälkeiset niukat olot (Strandell 1984, 229). Perinteinen elämäntapa ja maatalousyhteiskunnan arvot näkyvät tutkimukseni naisten suhtautumistavoissa myös tilanteessa, jossa naisten palkkatyö ja työ- ja perhe-elämän erillisyys ovat vallitseva normi. Kotirouvainstituution mukaiset arvot ja kotiäitiys valintana ovat Strandellin mukaan enemmän kaupunkimaisia ilmiöitä; 1900-luvun alkuvuosikymmeninä naisten kotiin jäänti oli tavallista työväenluokkaisissa perheissä. (Emt., 228–229.) Aineisto on tietenkin aivan liian pieni ja valikoitunut, jotta voitaisiin tehdä yleistettävissä olevia päätelmiä Kinnulan maaseutumaisen ja Lievestuoreen enemmän työväenluokkaisen yhteisöllisyyden suhteen. Lieneekö sattumaa, että kaikki aineistoni naiset, jotka selkeästi olivat itse alun alkaen valinneet kotiäitiyden lapsen edun ja oman äidin antaman hoidon ideaalisuuden vuoksi, ovat lievestuorelaisia. Rafael Haarlahan perusti paikkakunnalle selluloosatehtaan 1920-luvulla, joten voi hyvinkin olla, että tämä olisi synnyttänyt pohjaa kotirouvainstituution kannatukselle.

Nykyisin Suomessa suurin osa naisista käy töissä kodin ulkopuolella. Perhevaihe ei vaikuta työssäkäyntiin paljoakaan, mutta enemmän vaikutusta on naisen ammattiasemalla. Toimihenkilönaiset ovat useammin työssä lasten ollessa alle kouluikäisiä, kun taas vähän kouluttautuneet äidit jäävät useammin kotiin lasten ollessa pieniä. Työssäkäynnin ja perheen yhteensovittamisen onnistumiseen vaikuttaa myös perheen sisäinen työnjako.

(Tolkki-Nikkonen 1990, 38, 45.) Haastattelemani naiset puhuvat elämänvaiheesta, jossa lapset ovat pieniä, hyvin yhteneväisin metaforin; elämä on *rumbaa, ruljanssia, oravanpyörää ja tasapaksua lasten ehdoilla elämistä*. Juuri tässä vaiheessa haastattelemini naisten valinnat eriytyivät kahteen eri suuntaan: osa heistä valitsi kotiin keskittymisen ja kotiäitiyteen painottuvan uran, osa palkkatyöäitiyden eli perheen ja työelämän yhdistämisen.

Kun tarkastellaan naisten tämänhetkistä elämäntilannetta, heidät voi karkeasti jakaa kahteen ryhmään, yksinhuoltajiin ja perheenäiteihin, joita kumpiakin on aineistossani kuusi. Kun tarkastelua laajennetaan koskemaan naisten koko ”äitiuraa”, pirstoutuu siisti kahtiajako täydellisesti, ja kun tarkastelua laajennetaan vielä tuomalla mukaan toinen äitiyttä kosketteleva ulottuvuus, palkkatyöäitiys ja kotiäitiys, naisten typologisointi hankaloituu entisestään. Itse asiassa kaksi naisista ei enää nykyiseltä perhetilanteeltaan tyylipuhtaasti istu edes karkeaan yksinhuoltaja–perheenäiti-dikotomiaan: Yhden yksinhuoltajan lapset ovat nyt jo täysi-ikäisiä, mutta toinen heistä asuu vielä äitinsä kanssa. Yksi perheenäiti on saattanut kaikki lapsensa jo kertaalleen maailmalle, mutta lapsista nuorimmainen, vielä alaikäinen, kuitenkin räpiköi kodin, opiskelun ja työelämän välillä. Lisäksi kaikki naiset ovat joskus olleet naimisissa, lapset ovat syntyneet perinteiseen ydinperheeseen.

Naisten elämä on ollut pujottelua työelämän ja kodin välillä – tiiviimmän perheelle omistautumisen jaksoa ovat katkoneet lyhyet työelämäjaksot ja päinvastoin lapsien syntymät äitiyslomineen ja hoitovapaineen ovat tuoneet palkkatyöäidin välillä kokopäiväisesti kotiin. Silti naisten elämäntarinoista voidaan erottaa niitä, joita leimaa vahvemmin joko perheelle omistautuminen (kotiäitiys) tai työn ja perhe-elämän yhdistäminen (palkkatyöäitiys). Syyt näihin painotuksiin ovat moninaiset. Perheelle omistautumisen sysäyksenä on saattanut alun perin olla työpaikan menetys, tai päinvastoin työelämään on ajanut halu tuntea itsensä riippumattomaksi mieselättäjyydestä tai yksinkertaisesti se, että miehen palkkaa ei ole tai se ei yksin riitä perheen elättämiseen.

Naisten vastuunkanto on ollut eri vaiheissa enemmän taloudelliseen vastuunkantoon eli perheen elättämiseen painottuvaa, välillä lähes yksinomaan hoivaan ja kasvatukselliseen vastuunkantoon keskittymistä. Kaikki naiset tuovat tavalla tai toisella esille työn ja perheen, yhdistämiseen liittyviä ristiriitaisuuksia ja jaksamiseen liittyviä ongelmia. Naiset päätyivät näissä ristiriitatilanteissa erilaisiin valintoihin; toiset valitsivat kotikeskeisen äitiysuran ja toiset palkkatyöäitiyden. Käytännössä naisten elämä on useassa tapauksessa ollut kotiin ja työelämään suuntautumisen vuorottelua. Vuorottelu on yleensä liittynyt taloudelliseen toimeentuloon (huolimatta halusta panostaa kotiäitiyteen) tai työttömyysjaksojen aiheuttamaan työuran katkoksellisuuteen.

Toisille kotityölle omistautuminen on ollut ”luonnollinen”, omasta arvomaailmasta ja vapaasta tahdosta kummunnut valinta. Osa naisista valitsi heti lasten syntymän jälkeen kotiäitiyden. Monet heistä perustelivat valintaansa sillä, että se tuntui oikealta, lasten edun mukaiselta. Joku taas luopui työssä käynnistä, kun palkkatyön ja kotityön yhdistäminen alkoi tuntua ylitsepääsemättömän raskaalta. Myös tässä tilanteessa korostettiin lasten ja perheen hyvinvointia, mutta lisäksi omaa jaksamista. Monet esittivät oman kotikeskeisyytensä eräänlaisena omalta äidiltä *sivusta opittuna mallina*, jota on haluttu itse jatkaa. Kotona oleminen ja lasten kehityksen seuraaminen, että heistä sai huolehtia itse, nähtiin etuoikeutena, ja muiden naisten valmiutta luopua tästä etuoikeudesta saatettiin kummastella. Toisaalta joidenkin naisten puheesta nousi esille, että työteliäiden vanhempien ankarasti kasvatetut tyttäret halusivat antaa omille lapsilleen sellaista, mistä he itse olivat jääneet paitsi – oman äidin hoivaa, huolenpitoa, läheisyyttä ja rakkautta. Naiset perustelivat keskittymistään kotiin ja perheeseen ennen muuta itselle mielekkäänä valintana, joka oli myös lasten edun mukainen.

Kotiäiti-instituutio on nähty tasa-arvoistumiskehityksen esteenä (ks. esim. Julkunen 1992, 40), kotona työskentely perinteisen sukupuolijärjestelmän jatkeena ja kotiansioityö esimerkiksi kotitilalla tai perheyrityksessä naisen palkattomana tekemän kotityön jatkeena. Patriarkaalisiksi mielletty järjestelmä ei kuitenkaan näyttäytyä tutkimukseni naiselle kielteisenä, kun kotoinen työ tuntuu mielekkäältä ja tärkeältä. Jokin kodin ulkoinen harrastus tai virike voi antaa mahdollisuuden omien tarpeiden toteuttamiseen ja oman tilan ottamiseen. (Ks. myös Härkki-Santala 2002, 40–41.)

Yhtä ”luonnollista” kuin kotiäitiys on ollut toisille, ovat toiset yhtä vakuuttuneita palkkatyöäitiyden välttämättömyydestä. Osa naisista on omasta tahdostaan ollut poissa työmarkkinoilta vain pakollisten äitiyslomien ajan. Käytännössä myös työttömyysjaksot ovat tuoneet lähes kaikkien naisten elämään lyhyitä perheeseen keskittymisen jaksoja, mutta heti työtilaisuuden tullen nämä naiset ovat palanneet työelämään.

HAASTATELTAVA: [E]tt mulla on aina ollu se sama kriteeri siinä, että määhä haluan tehdä töitä ja ansaita sen elantoni ja tuuva oman panoksen siihen yhteiseen kassaan. Että en määhä vois niinku kuvitellakaan että, että minä toisella eläytyttäsin itseni tavallaan. Että määhä haluan olla ihan tasavertanen kumppani, ja osallistua siihen kaikkeen. Että se niinku toimii meidän perheessä sillä lailla, se on alusta alkaen toiminu että. Että sillon jos minä en pysty sitä tekemään, niin kyllä määhä sitten varmaan koen olevani huonompi ku se toinen, ett ku määhä en nyt pystyskään tekemään sitä.

Näiden palkkatyöäitien puheessa talonpoikainen perintö kaikuu erityisen kuuluvana. Eriyisesti heille on tyypillistä työteliäisyyden vahva painottaminen. Heidän kertomuksissaan piiryy kuva selviytyjänaisesta, joka ei tukeudu mieheensä; ansiotyö on itsestäänselvyys,

joka turvaa omilla jaloilla seisomisen ja riippumattomuuden. Palkkatyöäitiyden valinneet naiset toivat esiin haluaan ja velvollisuudentunnettaan osallistua perheen elättämiseen, he halusivat tuntea itsensä *tasavertaiseksi kumppaniksi*. Erityisen tyytyväisiä valintaansa olivat ne naiset, joiden miehet tukivat naisten työssäkäyntiä jakamalla vastuun lapsista ja kodista. Myös tutkimukseni palkkatyöäideille on kuitenkin ominaista vahva sitoutuminen perheeseen ja vastuunkantoon lapsista. He haluavat näyttää kykenevänsä osallistumaan toisaalta perheen elatukseen ja toisaalta kasvattamaan lapsista kunnan kansalaisia, jotka pärjäävät omillaan.

Monenlaiset, kovaan työntekoon liittyvät rankkuuden kokemukset tulevat esiin erityisesti palkkatyöäitien kertomuksissa, ja erityisesti sellaisilla naisilla, jotka palkkatyön lisäksi kantoivat suurimman vastuun myös kotitöistä. Työelämä näyttäytyy naisten kertomuksissa paikkana, jota he eivät voi valvoa tai muuttaa, on tyytyminen vallitseviin oloihin ja vaatimuksiin. Silti naiset esittävät kokemuksensa työstä pääasiassa myönteisinä, työn kielteisiä puolia tyypillisesti silotellaan. Naisten myönteisenä kokemat työelämän piirteet ovat niitä asioita, joita kotityö tai perhe eivät naisille anna. Naiset kaipaavat työelämästä aikuiskontakteja, vaihtelua, omaa tilaa ja aikaa – työ merkitsee henkireikää puuduttavista rutiineista kotona. Toisaalta jotkut naiset esittävät myös päinvastoin, että työttömyysjakso on merkinnyt henkireikää työelämästä, he ovatkin juuri silloin kaivanneet rauhoittumista ja keskittymistä kotiin.

4.4. Muista huolehtiminen ja vastuunotto

Huolimatta tavasta, jolla työ ja perhe oli naisten elämässä yhdistetty, useimpien naisten perheessä mies on ollut perheen ensisijainen elättäjä, naisen osa on ollut sopeutua miehen työhön ja lasten tarpeisiin. Nainen on tällöin toissijainen resurssi työmarkkinoilla, hänen pienemmät palkkatulonsa ovat olleet enemmän perheen tuloja täydentäviä. Naiset pyrkivät hakeutumaan esimerkiksi osa-aikatyöhön, jottei perheen arjen tasapaino olisi järkkynyt, eikä lapsia olisi tarvinnut viedä hoitoon kodin ulkopuolelle. Tilanne on tietenkin erilainen jos äiti on perheen ainut vanhempi, kun naisesta tulee yksinhuoltaja.

HAASTATELTAVA: [...] Ja tuota, mää olin siinä välillä, ensin mää menin niinku tuonne puhelintehtaaseen, olin siinä varmaan pari vuotta, tai mitähän mää oisin ollu, ja sitte tuota niin olin taas, se oli niinku tavallaan että miehen työn mukana muutettiin. Että mää otin sitten – tai se oli kokopäivätoissää ku se oli metässä töissä – niin mää, mul ol sitten jotakin semmosia hanttihommia. Siivousta jottain muuta iltasella kun se tul kottiin ni mää olin sitten jossakin semmosessa, niin ei tarvinnu lapsia viiä päivähoitoon. Ja se ol aina sitten se että ensin muut ja sitten minä, että niinkö miehen työn mukana, vaikka mulla ois ollu minkälainen työpaikka niin tota, jos se sai jostakin paremman homman niin tottakai, ilman muuta sen mukkaan muutettiin ja lähettiin ja elettiin.

Harriet Strandell (1984) on kuvannut, miten talonpoikaisen perinnön mukaisesti naiset suhtautuvat palkkatyöhön ja tekevät työuraansa liittyviä valintoja työelämän ulkopuolisten tapahtumien perusteella, erityisesti perheasiat ja läheisten ihmisten esittämät arviot ja mielipiteet vaikuttavat urasuunnitteluun ja valintoihin. Tällainen suhtautumistapa nousee omasta aineistostani vahvasti esille naisten kertomuksissa omien työhistorioidensa koostumisessa. Tämä saa valinnat näyttämään sattumanvaraisilta ja siltä, että mitään urasuunnittelua ei ole. Naiset vaihtavat epäjohdonmukaisesti ammattialalta toiselle, tyytyvät siihen mitä heille tarjotaan.

Joskus työelämän ja perheen yhdistäminen, ympäristön asettamien odotusten luoma selviytymisen paine, koettiin niin kovana, että ei jaksettu molempia, vaan toisesta elämän osa-alueesta oli luovuttava. Haastattelemini naisten kohdalla tämä toinen on ollut itsestään selvästi työ. Perhe-elämän tasapainon säilyttäminen ja lasten etu on legitiimi syy kieltäytyä ottamasta vastaan työtä, sanoutua irti tai ryhtyä kotiäidiksi. Myös palkkatyöäitien puheessa ydinperhe ja oman äidin tarjoaman hoivan ideaalisuus kuuluu, vaikka se ei vastaakaan heidän tapaansa järjestää elämänsä kokonaisuus. Todellisuus on toisenlainen kuin ihanteet, mutta kuitenkin kotona lapsia hoivaava äiti saattaa puheessa saada ”normaaliuden” määreen.

PK: No mites tuota, sää olit oikeastaan niinku koko ajan yhstit sitä äitiyttä ja työtä, että ne lapset tai se perhe ja, että sää ett tavallaan ollu niinku esimerkiks kotiäitinä yhtään tai?

HAASTATELTAVA: Olinkohan mää vuojen siinä välissä kotiäitinä ku multa loppu siellä firmassa, että sitten kauppaan menin töihin. Ja mää muistan aina sen ku mää olin ekan kerran kotona ku [lapsen nimi] tuli koulusta, se rupes heti ovelta itkemään että tuli niin hyvä mieli ku kotona on lämmintä ja täällä tuoksuu ruoka, ku aina tyhjään kottiin laps tullu, niin sitten oli että äiti miten tuntuu hyvältä. Niin, niin sillon niinku tuli vähän semmonen morkkis, että voi hyvänen aika, että laps jää nuin paljon paitsi ku äiti ei oo. Mutta mää aattelin että no, en mää oo ainua. Niin sillon niinku mää rupesin nauttimaan siitä vähän että mää oon kotona, että lapsilla ainakin on hyvä mieli. Mutta emmää ehtiny ku vuojen päivät olla ku mää pääsin töihin, mutta kuitenkin vähän aikaa niin sai viettää normaalia lapsuutta nekin.

Sireni (2003, 36) on uutta emännyyttä käsittelevässä tutkimuksessaan todennut, että jokapäiväisen elämän tilat ja sosiaaliset verkostot vaikuttavat siihen, miten naiseutta esitetään ja tuotetaan arjen toiminnoissa. Maaseudulla asuvien naisten omaksumat käsitykset ja mielikuvat oikeasta elämäntavasta ja siihen liittyen naiseudesta ja äitiydestä vaikuttavat heidän toimintaansa ja muovaavat osaltaan heidän elinympäristöään. Vaikka nainen valitsisikin työuran kotiäitiyden sijaan, vaikuttavat ajattelutavat oman äidin antaman hoivan ideaalisuudesta ehkä voimakkaammin palkkatyöäidin kokemusmaailmaan maaseudulla kuin kaupunkimaisessa elinympäristössä. Olkoonkin, että naisten työssäkäynti on lähes yhtä yleistä kuin kaupungeissa asuvien naisten (Högbacka 2000). Vaikka emännät ovat käymässä yhä harvinaisemmiksi maaseudulla, ovat he edelleen merkittävästi naiseutta määrittävä kulttuu-

rinen malli. Vaikka pientilojen emännillä ei ollutkaan mahdollisuutta keskittyä yksinomaan lasten ja kodinhoitoon, ei lapsia viety päivähoitoon kodin ulkopuolelle. Harvat haastattelemistani naisistakaan keskittyivät yksinomaan lastenhoitoon kotiäiteinä ollessaankaan, vaan ompelivat, leipoivat ja marjastivat jatketta perheen elannolle. Sireni on tutkimuksessaan todennut, että nykyemännillä on aiempia sukupolvia paremmat mahdollisuudet valita keskittyminen kodin ja lasten hoitoon ja valita itselleen sopiva tapa toimia naisena. He ovat taloudellisesti itsenäisempiä ja tasa-arvoisempia mm. sosiaaliturvan muutoksista johtuen, mutta tästä huolimatta Sirenin haastattelemat naiset toivat esille, että selkeä, perinteinen työnjako puolisoitten kesken oli heille sopiva elämisen malli. Emännän ammatin hyväksi puoliksi koettiin mahdollisuus olla kotona ja hoitaa omia lapsia. Sireni havaitsi kuitenkin myös, että emännät kokivat kulttuuriset odotukset kahden elättäjän mallista yhtä lailla myös viljelijäväestöä koskeviksi, eivätkä suomalainen maaseutu ja kaupunki siten muodosta selkeästi toisistaan erillisiä kulttuurisia ympäristöjä, jossa käsitykset naiseudesta muoutuisivat selkeästi erilaisiksi. (Sireni 2003, 40, 44.)

Haastattelemillani naisilla oli tarve olla saatavilla silloin, kun he arvelivat lasten heitä tarvitsevan, he halusivat osallistua lasten toimintaan ja kokemuksiin. Naisten merkitykselliset kokemukset kumpusivat juuri tästä osallistumisesta, ne ovat naisten itsetunnon lähde. On kunnia-asia olla hyvä äiti – se muodosti identiteetin ytimen. Hyvä äitiys on perheen asettamista työn edelle. Naisten puheissa kaikuu ylpeys lasten saavutuksista, koulu-menestyksestä ja harrastuksista – lasten onnistumiset nähdään myös omakohtaisina onnistumisina. Se, että toimii hyvin äitinä ja onnistuu äitinä olemisessa, kertoo selviytymisestä. Ja äitiydessä onnistumisesta kertoo lasten onnistuminen. Perhe on sinänsä voimavarojen lähde, syy jaksaa elämässä eteenpäin, kestää raskasta työtä ja sysätä syrjään omia tarpeita.

Voidaan siis ajatella, Kososen (2003, 22–26) näkemyksiä mukaillen, että tutkimukseni naiset ovat saaneet äideiltään ja kasvu-ympäristöltään perinnöksi ”vanhanaikaisen” naisen mallin, jonka mukaisesti naisen autonomiakehitys kulkee toisten tarpeiden tyydyttämiseen suuntautumisen kautta – he asettivat äidin ja vaimon roolit tärkeimmiksi. Äidin perinnön ohessa ajassa itä kuitenkin siemen myös toisenlaisiin valintoihin, modernimpiin naisidentiteetteihin, joita leimaa lisääntyvä itsenäistyminen. Elämänkulun edetessä tuo siemen on saanut lisää kasvuvoimaa ja alkaa muutoinkin olla paremmin sopusoinnussa naisten elinympäristön kanssa, sosiaaliset ja kulttuuriset esteet yksilöllistymisen tieltä ovat vähentyneet. Silti naisten elämässä voi havaita yhä ristiriitaisuutta sen välillä, miten paljon voi elää itselleen ja miten paljon täytyy elää perheelle ja muille läheisille. (Ks. Bjerrum Nielsen & Rudberg 1993, Kososen 2003 mukaan.) Kasvatuksessa omaksutut naisen mallit,

naisten arvomaailma ja elämänhistoria – lasten kasvattaminen kunnan kansalaisiksi ja saaminen kunniallisesti maailmalle – puhuu vanhanaikaisen, muiden tarpeet etusijalle laitavan naisen mallin puolesta. Toisaalta työmarkkinoiden itsensä tuotteistamisen vaatimukset sekä yleinen ”jokainen on oman onnensa seppä” -diskurssi yhteiskunnassa suhteutettuna omaan asemaan työnhakijana argumentoi yksilöllisempien valintojen puolesta. Naisten kertomuksissa muiden tarpeet menevät siis oman työmarkkina-aseman edelle.

PK: Niin että tavallaan se on ollu sitten sitä lasten, lasten hyvinvoinnin eteen ja sitä äityttä se naiseus?
HAASTATELTAVA: No sitäpä se on, mutta kyllä mun täytyy sanoa että kyllä mää oon nämä vuojet lasten eholla eläny että. Mutta en tiä sitten, onko sekkään niin paha sitten kun aattelee että kuitenkin kaks ihmistä jotka mullakin on ollu vastuulla niin, että ne on saanu sen pohjan tähän elämään. Ett jos aatellaan että jos määkin oisin sitten töissä ollu ja ne ois ollu omin nokkinesa ni, ett mikä on sitten hyvä ja mikä veärin, sitä on niin vaikea nyt sitte ruveta miettimään

Monen naisen kohdalla perinteinen elämänkulku on johtanut omien ammatillisten pyrkimysten syrjään sysäämiseen ja omista tavoitteista tai haaveista tinkimiseen. Vasta myöhemmällä iällä – lasten kasvettua, avioeron myötä tai työuran typistyttyä toistuvien työttömyysjaksojen kierteeksi – naiset ovat alkaneet miettiä työuran ja tulevaisuuden suunnittelua työelämään liittyvistä yksilöllisistä tarpeista ja merkityksistä lähtien. Elämänkulun muuttuminen sirpalemaiseksi, limittäiseksi, määrittää naisten lähimenneisyyttä, nykytilanetta ja tulevaisuudennäkymiä. (Ks. Kilpeläinen 2000, 43.) Naiset elävät tilanteessa, jossa työuran jatkuminen tai ainakaan vakiintuminen ei ole itsestään selvää.

5. Sitten minä? – ”Jottain ommaa rupes herräilemään”

Tässä luvussa nostan esiin naisten elämästä sellaisia käännekohtia tai siirtymävaiheita, jotka tulkitsen ajankohtaisiksi heidän nykyisen elämäntilanteensa ja siinä tapahtuvan elämän uudelleenarvioinnin kannalta. Ne ovat samalla myös tekijöitä, jotka ovat vaikuttaneet työn merkitysten jäsentymiseen naisten elämässä. Tuon esille tapahtumia ja elämänkulun vaiheita, jotka jollakin tavalla joko pakottavat tai mahdollistavat vanhan, osin itsestäänselvyytenä pidetyn kyseenalaistamisen, eletyn elämän ja tulevaisuuden pohtimisen. Lisäksi naisten yksilöllinen elämänkulku kriiseineen ja sattumineen, heidän arvomaailmansa ja elämäntapansa, törmäävät historiallisen ajan sosiaalisiin rakenteisiin, yhteiskunnalliseen ja työmarkkinoiden murrokseen.

Elämänkulun käännekohtia kyseltiin tutkimukseni naisilta eri tavoin. He täyttivät ohjaavan koulutuksen jaksolle tullessaan kyselylomakkeen, jossa heiltä kysyttiin muun muassa elämänkulun myönteisiä ja kielteisiä käännekohtia. Haastatteluihin liittyneessä ennakkotehtävän toimeksiannossa pyysin naisia merkitsemään elämänviivalle tärkeitä tapahtumia, käännekohtia, ratkaisevia valintoja ja siirtymiä elämänvaiheesta toiseen. Näitä elämänviivoja naiset hyödynsivät haastattelutilanteessa elämäntarinaa kertoessaan. Haastattelun aikana vielä erikseen kysyin heidän elämänsä suurimpia käännekohtia. Naisten lomakkeissa mainitsevat käännekohdat olivat lähes yksinomaan työelämän ulkopuolella tapahtuneita kuten lasten syntymät tai avioerot (liite 5). Myös tämä seikka vahvistaa kuvaa naisten suuntautumisesta yhteisöllisyyteen ja familistiseen arvomaailmaan. Kaksi haastatelluista on nimennyt myönteisenä käännekohtana työpaikan saannin ja samat henkilöt vastaavasti kielteisenä työpaikan menetyksen. Pääsääntöisesti haastattelussa mainitut käännekohdat olivat täsmälleen samoja kuin kyselylomakkeessa mainitut.

PK: No, mites tota, muuten silloin nuorena, niin suunnittelitko sää elämää minkä verran sitten?

HAASTATELTAVA: En minä suunnitellu paljon kyllä mittään. Kyllä mää oon aatellu sen näin, kun niinku jälestäpäin aatteloo, niin. Niinku tuota, mää olin siellä Ruotsissakin, niin äiti laittaa sitten kuule tuota, sen minä muistan aina että se laittaa kirjettä sitten, että tule nyt pois sieltä Ruotsista, että täällä on semmonen mies että se on niin kunnollinen mies, että siitä sun pittää ottaa nyt niin mies itelles. Sen mää muistan kun semmosia kirjeitä, ei paljon oo niinku muuta neuvoja annettu, muuta kun se että. Se ol justiin tämä jonka kans mää menin naimisiin.

PK: Jaa, niin että sää tottelit, tai otit äitis neuvosta vaarin sitten?

HAASTATELTAVA: Niin että minä niinku, minun pit ottaa siitä äitin neuvosta. Että se on niin hyvä mies että siitä pittää ottaa mies.

PK: No, tuntuks susta sitten että, jotenkin että sää et oo voinu ite, taikka et oo sillee ite hirveesti, oo vaikuttanu sun elämään, että se, niinku ainakaan nuorempana?

HAASTATELTAVA: En minä silloin nuorempana, kyllä mää sen tiiän että... Että jos... En minä tiiä mikä siinä on, onko ne vaan ne asiat kuule, aina tullu, niin sitten on menny sen mukana. Että ei sitä kyllä minä ainakaan suunnitellu että mää tien nuin ja... Minä lähin sinne Ruotsiin, ei siinä paljon kaavoja käännelty ku sinne lähettiin. Hirveä ol ikävä pois ja siellä pit olla sitten se jonkin aikoa ja, sitten katon sitä poikoa [hoitolapsi] niin kauan kun katon ja tuln pois sieltä ja. Sitten toisen... Se ol

kato ku ei ollu sitä, jos mulla ois ollukin kato koulu, johonkin kouluun mäny, niin tietysti se ois kato. Ja sitten ois ollu niitä samanikäisiä siellä. Mutta kun mä en menny mihinkään kouluun, mä lähin niitä kersoja kahtomaan, niin se varmaan sitten. Sitten tul se [miehen nimi] ja sitten mentiin naimisiin, ei siinä paljon suunniteltu. Että toisaalta minä en oo ollenkaan niinku tyytyväinen siihen. Nuo lapset minä oisin kyllä tehny ihan mielelläni, mutta tuota, paljon mä oisin siinä muuttanukin sitten.

Edellä olevassa näytteessä 16-vuotiaana Ruotsiin lähtenyt nainen kertoo, miten nuori tyttö ei vieraassa maassa, kielitaidottomana ja eristyneenä, päässyt irti äitinsä vaikutuspiiristä; kotipuolesta oli sulhanen katsottuna. Tässä tarinassa on jotakin traditionaaliselle ajattelulle hyvin tyypillistä: ajattelu- ja käyttäytymismallit otetaan annettuna, mitään varsinaisia valintoja ei oikeastaan tarvinnut nuoruudessa tehdä; moraalisesti hyväksyttävä ja oikea käytös edellytti pikemminkin valinnoista pidättäytymistä ja vanhemmilta ja viisaammilta omaksuttujen käytäntöjen seuraamista (Bauman 1993, 4; ks. myös Karisto 1998a, 67). Nyt keski-ikäisenä, eronneena yksinhuoltajana nainen näkee elämänsä uudesta perspektiivistä, vaihtoehtoista tietoisempaa, ja tekisi monta asiaa toisin. Nainen harmittelee, ettei lähtenyt opiskelemaan ja saanut siten erilaisia, modernimpia vaikutteita elämäänsä, vaan että elämä meni niin kuin meni: hän ajautui kouluttamattomana matalapalkkaiseen töihin, meni naimisiin äidin suosittelman miehen kanssa ja perusti perheen. Myöhemmin perhe hajosi, kun mies ei osoittautunutkaan odotusten mukaisesti ”kunnolliseksi”. Lisäksi nainen on 1990-luvun lopulla menettänyt yksityistämisen seurauksena työpaikkansa, jota piti turvattuna hamaan tulevaisuuteen.

HAASTATELTAVA: Ja sitten luulin että mulla on, eikä mulle tullukaan mieleen että mun pitäis jottain ammattia, että ei tullu mieleen että tämä loppuu joskus. Ja se loppu kuule. Ja, tai se, mä oisin saanu jäähä sinne töihin, se tul se, [virasto] ajettiin alas, se ol valtionlaitos ja sitten tul se [yrityksen nimi] tilalle. Mä oisin saanu jäähä sinne, mutta kuule, kaks tuntia joka toinen päivä, mitä järkeä siinä on.

Sen jälkeen haastateltava on saanut huomata muuttuneet vaatimukset työmarkkinoilla.

HAASTATELTAVA: [...] Ku sillä ei oo sitä ammattitutkintoa, niinku ei mullakaan oo. Vaikka mulla ois kuinka hirveästi naita kurssia ja mä paan kun mä hain jottain työpaikkaa, niin mä laitan ne, mutta ei niistä oo mitään apua.

PK: Niin joo, että sitä tutkintoa vaaditaan sitten?

HAASTATELTAVA: Niin, joka paikassa. Että vaikka minäkin oon puolet elämästä tehny tuota vapaaehtoistyötä, lasten ja nuorten parissa. Ja oonhan mä täälläkin [paikkakunta] ollu tuota, mutta ei niistä oo mitään apua. Niin nyt tul se hetki että, että jos ois, jonkun tutkinnon sais niin. Minähän sanonkin sitten että se on niin kallisarvonen, että se pittää panna het varmaan sinne arkkuun sitten mukkaan ku kuolee – kuhan sen vihon viimein sais.

Haastattelemani naiset näkevät nopeasti muuttuneet olosuhteet sellaisina, joita ei voinut ennustaa, työmarkkinoiden kehitystä ei oltu osattu ennakoida. Toisaalta oltiin eletty elämää ilman suuria suunnitelmia, huomista murehtimatta, luotettu elämän kantavan. Osittain aiheistosta nousevat käännekohtat ovat myös olleet luonteeltaan sellaisia, joissa naiset ovat havahtuneet huomaamaan lineaarisesti, normin mukaisesti etenevän elämänsä vaih-

tuneen limittäiseen elämäntulkukseen. Ne ovat heräämisen paikkoja, joissa huomataan, ettei kaikki mennytkään niin kuin piti. Kulttuuriset mallitarinat mielletään usein pakottaviksi, niistä poikkeamiseen liittyy ulkopuoleisuuden kokemuksia. (Hänninen 1999.) Koettuihin olosuhteiden muutoksiin saattaa liittyä pyrkimyksiä paluusta vanhaan, esimerkiksi paluusta vakiintuneeseen asemaan työmarkkinoilla. Toisaalta pyrkimyksenä voi olla uuden, esimerkiksi koulutuksen merkitystä korostavan mallin mukaisen tarinan rakentaminen. *Niin nyt tul se hetki että, että jos ois, jonkun tutkinnon sais.*

5.1. ”Siitä on mulla vasta lähteny niinku oma elämä”

Puolet aineistoni naisista on kokenut avioeron, eikä yksikään heistä ollut solminut sen jälkeen uutta avioliittoa. *Siperia opetti*. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta kaikki myös näkivät avioeron elämänsä suurimpana käännekohtana, kaksi luokittelee sen myönteiseen ja kolme kielteiseen suuntaan vieneeksi tapahtumaksi. Käännekohtaan painoarvoa voi arvioida myös sen perusteella kuinka paljon ja miten siitä kerrotaan (ks. Kosonen 2003, 45). Nainen, joka ei avioeroa käännekohtaksi maininnut, oli eronnut jo noin 20 vuotta sitten. Hänen kohdallaan on mahdollista, että tapahtuma on jo loppuun käsitelty, siitä ei enää tarvitse puhua eikä se enää vaikuta nykytilanteen kannalta kovin merkitykselliseltä. Viiden muun kohdalla avioerosta on kulunut muutamia vuosia.

Naiset erittelivät avioliiton vaiheita ja välirikoon johtaneita syitä, avasivat kuulijalle niitä ristiriitaisia tunteita, joita avioliiton ongelmiin ja purkamiseen liittyi. He pohtivat erityisesti ongelmien ja lopullisen eron vaikutuksia lapsiin, avioeron vaikutuksia sosiaaliin suhteisiinsa, omaan ajatusmaailmaansa ja tunteisiinsa hyvinkin laajasti. Ainakin kolmelle naisista omasta aloitteesta tehty eropäätös oli pitkällisen, vuosia kestäneen pohdinnan tulos. Oli kenties odotettu *oikeaa ajankohtaa*, kuten seuraavissa haastatteluotteissa yksi naisista kertoo. Hän sanoo olleensa valmis eroon jo vuosia, mutta ensin nuorin lapsi ilmoitti tulostaan ja sitten miehen sairastuminen viivytti *tunnollisen ihmisen* ratkaisua.

PK: No tota, missä vaiheessa sää, sää sitten protes, aloit protestoimaan tai mikä se oli se, millon sulle niinku tuli se raja?

HAASTATELTAVA: No, oikeestaan tuota ni, oikeestaan mä olin jo valmis siihen eroonkin ennen kun tää viimeinen synti, mutt kun mä huomasin että tuota, niin, että nythän minä oonkin tässä tilassa, niin eihän nyt paranakaan mittään ni. Ni sitten se män, män siitä niinku vähäsen lievitty se tilanne. [...] Ja tota niin, sitten taas tuntu että no, eihän mä nyt voi mihkään lähteä, että kaikki sanoo että joo, että niin kauan ku se ol terve ja tienas niin kyllä sillon kelepas, mutta het ku tul sairaaks niin sitten potkastaan pellolle. Emmää tietenkään tunnollisena ihmisenä voinu sittenkään muuta kun sopeutua siihen tilanteeseen ja. [...] No, kuitenkin mä olin jo sen verran päässy vähän, vähän että tuota niin, että mulla voi olla omiakin ajatuksia, että mä en välttämättä ookaan sammaa mieltä aina kun toinen, jottain semmosta ommaa rupes jo herräilemään niin. Se vaan sitten män siihen että, sitten [vuosiluku poistettu] erottiin ja – siitä on niinku mulla vasta lähteny niinku oma elämä – sitten musta tuntu että mä oon niinku ollu, eläny ommaa elämää vasta, semmosta helepompaa. Toisaalta vaikeeta tietysti, että ku tavallaan yksin kuitenkin yksin vastuussa näistä lapsista, vaikka niinku ennenkin ol

mutt kuitenkin toinenkin ol siinä. Mutt nyt on niinku tavallaan ihan yksinään vastuussa niistä, ja rahat, no, rahakysymys se on joka paikassa aina.

Naiset eivät antaneet periksi helposti, he toivoivat ja uskoivat parempaan, *jos se muuttus*: raitistuisi, lopettaisi naisen vähättelyn, lopettaisi henkisen tai fyysisen pahoinpitelyn, antaisi vaimolle enemmän omaa tilaa eikä olisi enää mustasukkainen ja omistava. Yhtä eronnutta lukuun ottamatta naiset olivat olleet itse eron aktiivisia osapuolia; tulkitsen joidenkin näiden naisten puheesta epäonnistumista, syyllisyyttä ”luovuttamisesta”. En voi olla yhdistämättä tätä tulkintaa yhteiskunnallisen äitiyden ihanteisiin, jotka velvoittavat naisen vastaamaan avioliiton onnellisuudesta, aviomiehen raitistamisesta ja kasvattamisesta lasten rinnalla – avioero on osoitus naisen epäonnistumisesta tässä tehtävässä. Suhtautuminen avioeroon on ambivalentti siitä huolimatta määritelläänkö avioero loppujen lopuksi myönteiseksi vai kielteiseksi käännekohtaksi. Siihen liittyy toisaalta helpotuksen tunteita, tunteita oman elämän alkamisesta, monet fyysisetkin oireet helpottuvat eropäätöksen myötä, kun paineet hellittävät ja voimavaroja vapautuu. Toisaalta kaikille naisille jäi pääasiallinen vastuu lapsien kasvatuksesta ja taloudellisesta ylläpidosta – vastuu painaa.

Jälleen myös ydinperheen ideaali tiedostetaan vahvasti. Naisten puheesta nousee avioliiton elinikäiseksi sitoumukseksi aiottu merkitys. Kun avioliitto oltiin aikanaan solmittu tämän arvomaailman mukaisesti ja suurin toivein, ei eroprosessi ollut sen myönteiseksi kiinnekohtaksi luokitelleillekaan mikään iloinen tapahtuma, vaan siihen liittyi voimakasta kamppailua lasten edun, ympäristön odotusten ja oman hyvinvoinnin sekä nuoruuden unelmien ja raadollisen todellisuuden yhteentörmäyksessä. Avioero todellakin murentaa pohjan naisten normaalibiografian mukaan rakennetulta kotikeskeiseltä elämältä.

HAASTATELTAVA: Ainoastaan se että tuota... jollakin tasolla tietysti että kun on joskus menny naimisiin niinku loppuelämäkseen, ja sitten että se kaikki, kaikki on niinku sillälailla rakennettu että kaikki on siinä perheen ympärillä.

Eronneiden naisten avioliitot olivat olleet varsin patriarkaalisia. Nainen on elänyt avioliitossa ikään kuin miehen varjossa, miehen tahtoon ja elämäntapaan mukautuen. Osa heistä oli siirtynyt vanhempien ”komennuksesta” suoraan miehen ”komentoon”, oma tahto ja maailmankuva jäi kehittymättä, itsenäistyminen ja vastuunotto omista valinnoista jäi kokematta. Aviomiesten kasvatus ja kotitaustat olivat hyvin lähellä naisten omia kotitaustoja, joten molemmat tekivät työnsä ja omaksuivat roolinsa. *Niinhän sen pittää ollakin – ainahan emännät on leiponu kotona.*

PK: Se työn ja perheen yhistäminen oli niin...

HAASTATELTAVA: Se oli liian paljon, mä ite jälestä päin oon nyt aatellu, että mulla oli ihan liian paljon vaatimuksia sillai että, tai niinku ympäristö asetti mulle vaatimuksia, ku ensin oli se kolmivuorotyö, sitten kolme lasta, mä tein sapsukat ja kävin kaupassa ja mä ompelin, ompelin niille

ja sitten tottakai pittää leipoa ku aina on leivottu. Ja sitä tuli niinku ympäristön paineet siitä että ku ainahan emännät on leiponu kotona, ja kun on leivinuuni niin täytyy leipoa ja eihän nyt kaupasta osteta valamiina. Niin siinä, ja sitten huushollin pittää olla kunnossa ja muuta, niin tota, jotenkin ol niinku hirveät paineet, että vaikka ite ois voinu löysätä, mutta sitten muualta...

PK: Aatteli että miten muut...

HAASTATELTAVA: Niin, anoppilasta, ja isäntä ol semmonen että se että tottakai, ku pärjähän ne muutkin ja ossaahan ne muutkin ja ehtihän ne ja, mutt ei se ite niin hirveän valmis ollu sitten osallistumaan siihen. Niin kun nyt tyypillistä, eihän sehän on niin kun ihan. [...] Sillon aikaan kun oli siellä oikeissa töissä, niin tuntu että tuota, se pittää se kaikki muukin ehtiä siinä samalla, että onhan mulla vappaapäivät millon mää voin tehdä kotona. Ja emmää ymmärtäny sitä sillon vielä tuota niin protestoija ollenkaan. Nyt mää oon jo viisaampi, nyt minä vaikka noston jalat pöyvälle ja kukkaan ei sano mittään, että nyt on niinku sillälaila ihan toisenlainen maailma.

Korhonen (1994, 165) on suurten ikäluokkien naisten elämäkertoja tutkiessaan, todennut, että maaseudun tytöt vartuttuaan varsin familistisessä hengessä halusivat avioliittoon nimenomaan vapautuakseen vanhempiensa määräysvallasta. Saattoi kuitenkin käydä niin, että avioliitto muuttuikin uudeksi kahleeksi, jossa kotoa saadut arvot eivät naisia pystyneet kannattelemaan. Oman tutkimukseni naisetkin alkoivat vasta vähitellen elämäkokemusten ja vuosien karttuessa, vaihtoehtoisten kohtaloiden ja valintojen mahdollisuuden tullessa vahvemmin naisten tietoisuuteen kyseenalaistaa omaa asemaansa avioliitossa – *jottain semmosta ommaa rupes jo herräilemään*. Perinteisen, agraarisen Suomen työteliäiltä sankariäideiltä omaksuttujen naisten mallien rinnalle tulee modernimpia, individualistisempia naiskuvia. Avioero merkitsee samalla myös muuttunutta suhdetta työhön. Joidenkin naisten avioliitto on ollut agraaristen arvojen mukaista yhteistä raatamista, tasapaksua puurtamista, jossa jokainen päivä oli työn täyttämä. Tasavertainen kumppanuus edellyttää, että kumpikin tuo oman tasavahvan panoksensa perheen taloudellisen hyvinvoinnin eteen. Tämän lisäksi vastuu kotitöistä lankesi avioeroon päätyneissä suhteissa pääosin naiselle.

Yksi naisista kuvaa avioeroon johtaneita vaihteita ja syitä muuttuneisiin työmarkkina-asemiin ja ansiotulojen vähenemiseen kietoutuviksi. Avioliiton alkuaikoina ennen lasten syntymää pariskunta oli pitkään elänyt kahdestaan ja molemmat olivat olleet palkkatyössä, molemmilla oli omat rahat ja tasapuolisesti jaettu vastuu taloudesta. Lasten syntymän jälkeen tilanne säilyi samana, mutta nyt myös päävastuu lasten- ja kodinhoidosta oli naisella. Kun nainen sitten joutui työttömäksi, avioliiton perusta – kahden työssäkäyvän elättäjän malli – romuttui, eikä nainen saanut tunnustusta työlleen kotona. Toinen nainen puolestaan kertoi, miten hänellä oli puolisonsa kanssa alusta alkaen erilaiset näkemykset miehen ja naisen työnjaosta julkisilla ja yksityisillä areenoilla. Mies halusi naisen hoivavan lapsia kotona, samalla kun mies kävisi työssä ja elättäisi perheen. Nainen itse taas halusi tehdä palkkatyötä kodin ulkopuolella. Erilaiset näkemykset johtivat avioeroon muutama vuoden jälkeen.

Perinteisestä perheroolista saattaa muodostua jonkinlainen loukku. Se saattaa murentaa mahdollisuuksia omaan yksilölliseen elämään; vastakkain asettuvat uhrautuminen toisten hyväksi ja oman itsensä toteuttamisen tarpeet. Toisen vanhemman työttömyys tuo omat jännitteensä parisuhteeseen, kun yhden vanhemman tuloilla eläminen asettaa rajoituksia kaikkien perheenjäsenten yksilölliselle elämälle, kun kokonaistulot supistuvat. Eriytyisen ongelmalliseksi tilanne muodostuu kahden vanhemman perheessä, jossa työtön puoliso on riippuvainen toisen vanhemman tuloista ja työssäkäyvä vanhempi hallitsee tulojaan suvereenisti – puolisoitten väliset valtasuhteet asettuvat epätasapainoon. Työssäkävän miehen riippuvuus kotia hoitavasta, lapsista huolehtivasta ja yksityistä arkea koossa pitävästä naisesta saattaa jäädä täysin pimentoon. Keskittyminen yhteisöllisyyteen tyydyttää parhaiten yksilöä, kun sekä hän itse että hänen perheensä on sosiaalistunut yhteisölliseen kulttuuriin. Yksimielisyys perhe-elämän sosiaalisista perusteista mahdollistaa ymmärryksen, kunnioituksen ja tuen antamisen puolisoitten kesken. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 69, 75–76, 78, 84; ks. myös Pohjola 1994.)

5.2. ”Nyt mä voin olla muutakin kun äiti”

Tutkimukseni naisilla on kaikilla vähintään kaksi, enemmistöllä kolme tai useampia lapsia. Naisten perhevaiheissa on eroja, mutta kaikilla oli haastatteluhetkellä kuitenkin vähintään yksi kotona asuva lapsi – kenenkään pesä ei siis ollut vielä täysin tyhjentynyt lapsista. Kuitenkin ainoastaan kahdella naisella kaikki lapset olivat vielä kotona. Viidellä naisella asui kodissa vakituisesti enää yksi lapsista, nuorimmainen. Neljällä naisella kotona asuvia lapsia oli kaksi, kahdella kolme ja yhdellä neljä. Useimmilla oli sekä ala-ikäisiä koululaisia että jo täysi-ikäisiä, toisella paikkakunnalle opiskelemaan tai työelämään siirtyneitä lapsia. Alle kouluikäisiä lapsia ei ollut enää yhdelläkään naisella. Monissa perheissä lasten jatko-opinnot ja paikkakunnalta muutto olivat ajankohtaisia, vähintäänkin lähitulevaisuuden ja lähivuosien kysymyksiä. Erityisesti Kinnulassa opiskelun aloittaminen peruskoulun jälkeen muualla kuin lukiossa merkitsee käytännössä muuttoa lapsuuskodista.

Lineaariseen elämänkulun malliin on aiemmin kuulunut, että lasten kasvaessa äiti voi sujuvasti siirtyä tai palata kotikeskeisestä elämänpiiristä työelämään kotona suoritettuna hoivatyön pätevoittämänä. Naisen elämään liittyvissä mallitarinoissa lasten varttuminen merkitsee enemmän aikaa ja taloudellisia resursseja panostaa itse ja omiin tarpeisiin. Työllä on näissä tarinoissa merkitys vaurautta tuottavana välineenä, joka mahdollistaa yksilöllistymisen ja vahvistaa autonomista asemaa suhteessa puolisoon. Kotisidonnaisuus on kaventanut naisten elämisen puitteita, joten työ on tapa osallistua sosiaaliseen elämään

entistä laaja-alaisemmin; kanava tärkeiden sosiaalisten suhteiden lisäämiseen ja monipuolistamiseen. (Ks. myös Linnakangas ym. 1994, 13.)

Kotiäitien ja palkkatyöäitien tilanteen määrittelyissä tyhjenevän pesän ja vähenevän hoivavastuun vaiheesta on havaittavissa sävyeroja, samoin yksinhuoltajien ja kahden huoltajan perheessä elävien naisten kesken. Kun muut tai tutkimukseni naiset itse ovat aiemmin määritelleet heidät työntekijöinä vahvasti äitiroolinsa kautta, kokevat he vapautuvansa tästä määrittelystä lapsien kasvaessa. Palkkatyöäidit kokevat vapautuneensa kotona äidin hoivaa odottavien pienten lasten aiheuttamasta huonosta omastatunnosta. Useimmat heistä kokevat elämäntilanteen olevan *ihanteellinen aika* tehdä työtä koko sydämellä, kun kotona ei ole työaikaa rajoittavia pieniä lapsia, ja kun voimavaroja ja terveyttä panostaa työhön riittä.

HAASTATELTAVA: Vielä kuitenkin kun kokee olevansa työkykyinen, että ei oo huono kunto eikä mikään, että se ei niinku oo este sille työnteolle. Ett päinvastoin, että nyt musta tuntuu että nythän mä oisin oikein, mä joutasin tekemään vaikka kuinka pitkää päivää, mulla ei oo mikään kiire kottiin ku ei mulla oo pieniä lapsia, niitä ei tarvi kuskata hoitoon eikä ne oo sairaana siellä kotona, että joutuu niille hoitajaa hommaamaan tai jäämää ite pois. Että sillälaila ois ihanteellinen aika tehä töitä. Ett sillon kun lapset ol pieniä niin ol niin paljon töitä että, ettei tienny että mihin ois hypänny, ol pitkää työpäivää ja vielä illallakin pit mennä purkamaan kuormaa ja. Niin nyt sitten kun lapset on isoja, niin nyt ei oo enää töitä – ett se on niin hullunkurista. Mut se on maailma muuttunu.

Naiset törmäävät kylmään tosiseikkaan – työmarkkinoiden vaatimukset ovat monelta osin muuttuneet ja aika on ajanut ohi edellä mainitun kaltaisista kulttuurisista mallitarinoista. Erityisesti kotiin keskittyneiden naisten elämässä työn merkitys muuttuu, kun kodin ja perheen huolenpidosta vapautuu voimavaroja. Naisten perhekeskeisyys näyttäytyy uudessa valossa, pitkä poissaolo työelämästä ja perheen perustaminen ennen kouluttautumista ovat syöneet naisten mahdollisuuksia siirtyä työelämään. He tiedostavat, että kotiin keskittyminen on ainakin osasy syy heidän ajautumiseensa marginaaliin työmarkkinoilla. Suhtautuminen omiin valintoihin on ristiriitaista. Lasten hyvinvoinnin eteen tehtyä hoiva- tai kotityötä naiset itse edelleen silti arvostavat, eivätkä pidä sitä huonona valintana. Kotityöstä puuttuu kuitenkin sellainen erityisyys ja yksilöllisyys, joka palkkatyössä mahdollistuu. Kotityö ja perheeseen keskittyminen tarjoaa naiselle arvostusta ja tunnustusta vain suppeassa piirissä, perheenjäsenten ja läheisten parissa. Kaiken lisäksi tämä tunnustus on riippuvainen muiden ihmisten tarpeista. Tutkimukseni kotiäiditkään eivät enää muuttuneessa perhetilanteessa voi legitiimisti kutsua itseään kotiäideiksi, kaikkien nuorimmatkin lapset ovat jo kouluiässä. Tämän lisäksi kasvavien ja kaiken aikaa enemmän kuluttavien lasten tarpeet ovat muuttuneet hoivan ja läheisyyden tarpeista entistä materiaalisemmiksi. Niin lasten kuin avio-

puolisoidenkin odotukset perheen tulojen lisääntymisestä ja kulutusmahdollisuuksien laajenemisesta tuottavat naisille uudenlaisia paineita työllistymisen suhteen.

PK: No, mites tota niin sitten nää perheenjäsenet ja tota, niin kun lapset ja mies on nyt sitten sua tässä tilanteessa, miten he suhtautuu nyt sun tilanteeseen tai?

HAASTATELTAVA: Mm, kyllä ne lapsetkin aina sanoo että mee äiti töihin, mää sanon että joo-o, mene mene vaan, niin ett tota menisin jos saisin töitä, ett ei se oo niin yksinkertasta. Ja sitten senkin huomaa että sitten kun, just kun lapset ei enää tarvinnu samalla tavalla niin mieskin rupes enemmän niin kun mm... antoi aina ymmärtää joko sanallisesti tai ei, ett joo ett tota, että kyllä tää niinku ois paljon helpompaa tämä huushollin ylläpito jos sinäkin olisit töissä, ja sillee että tota, senkin arvostus mua kohtaan niin kun laski kun, ihan samalla tavalla niin kun että ei sua enää tarvita niin paljon täällä, että joo että kyllä sää nyt joutat töihin täältä jo. Mää sanon että kyllä mää sen tiedän että, jos mulla olis vaan niitä töitä niin, niin ni.

PK: Että jos se ois sinusta kiinni.

HAASTATELTAVA: Niin, ni en kai mää nyt täällä makoilis, niin ni.

Naiset kokivat tarpeettomuuden ja huonommuuden tunteita tilanteissa, joissa lasten etu olikin kääntynyt entiseen verrattuna päälle. Heidän identiteetin määrittelynsä joutuu kyseenalaiseksi, kun omanarvontunnon peruspilari, lasten tarpeiden tyydyttäminen, ”hyvä äitiys” horjuu. Taloudellinen vastuunkanto korostuu entisestään. Kokemus muiden arvostuksesta ja itsearvostus saattaa vaihtua arvottomuuden tunteeksi, kun muiden tarpeisiin ei pystytäkään vastaamaan – kun ovi työelämään ei aukea.

5.3. Kova työelämä – mihin minä kelpaan?

Koska tutkimukseeni osallistuneet naiset ovat eläneet toisaalta pitkään kotikeskeisesti tai toisaalta työn epävarmuudessa jo vuosia, selittää tämä sitä, että työpaikan menetyksiin tai irtisanomisiin liittyvät elämänmuutokset eivät sinällään nousseet esiin keskeisimpinä naisten elämän käännekohtina, vaikka niihin liittyvistä tuntemuksista paljon keskustelimmekin. Naiset ovat jo pitkään – jotkut jopa koko työikänsä – rakentaneet identiteettiään ilman pysyvää tai vakiintunutta asemaa työmarkkinoilla. Paremminkin työttömyyden ja pätkätöiden syklistä oli tullut eräänlainen kumppani, jonka kanssa on opittu elämään, muokattu elämäntapaa sen asettamien reunaehtojen mukaisesti.

Aiemman elämän uudelleen tulkintojen ja valintojen kyseenalaistamisen kannalta oleellisina näen sen sijaan naisten tulkinnat työmarkkinoiden muutoksesta. Nämä tulkinnat vaikuttavat ratkaisevasti siihen, millaiseksi työn merkitys naisten elämässä muodostuu, ja miten he määrittävät oman paikkansa työmarkkinoilla. Tarkastelen tässä kappaleessa naisten näkemyksiä nykyisestä työelämästä; lähemmin sitä millaisena työmarkkinoiden vaatimukset heille näyttäytyvät. Työttömät arvioivat asemaansa ja subjektiivisia toimintavaihtoehtojaan työmarkkinoilla suhteessa itseensä ja lähipiiriinsä liittyviin rajoitteisiin tai mah-

dollisuuksiin. Työmarkkinoiden vaateita arvioidaan suhteessa kokemuksiin omasta kelpoisuudesta. (Linnakangas ym. 1994, 14.)

Kun kysyin naisilta, mitä he ajattelivat nykyisestä työelämästä, oli kovuus määre, jonka he poikkeuksetta nostivat esiin. Kovuus sai monenlaisia erilaisia merkityksiä: se oli työnantajien työntekijöiden osaamiselle ja valmiuksille asettamien vaatimusten kovuutta, työn pakkotahtisuutta, kuormittavuutta ja kiirettä, mutta myös kilpailua työnhakijoiden ja työntekijöiden kesken.

PK: No, jos tuosta työelämästä vielä niin, niin tota, minkälaisena sää näät niin kun työelämän nykyiset vaatimukset, työnantajien?

HAASTATELTAVA: Nehän on kovia.

PK: Mm, milläläilla?

HAASTATELTAVA: No, se on siinä että pitää olla hirveesti luku, ett pääset ensinnäkin mihinkään. Ja sitten toisekseen, mulla on, nyt taas rupeaa olemaan sitten ikää kohta niin paljon, että ei enää mihinkään varmaan pääsekään kohta. Ne kahtoo että joo, sehän rupeaa kohta sairastelemaan, ja sitten se on sairas, sairaana pois töistä ja. Vaikka toisaalta sitten kun aattelee sitäkin että, että mulla ei oo enää pieniä lapsia, mun ei tarvi niitten takia olla pois töistä, ja mulla on vähän elämäkatsomusta ja elämäkokemusta ja kaikkea, että mun mielestä sen pitäs jonkun verran painaa siellä työelämässä että. Että en, kyllä työpaikan saanti on tänä päivänä kovaa, varsinkin kun ei oo minkään ammatti, ammattikunnan tuota koulutusta sillälailla että. No, onhan mulla nyt tietenkä myyjä, ett sehän, senhän mää nyt oon saavuttanu itelleni, että mää oon palkkaluokassa saavuttanu sen mitä myyjä voi saavuttaa, mutta siinä on sitten taas mulle se este että mää en pääse töihin, kun ne saa sitten halvemmalla niitä harjottelijoita. Että minun palkka on sitten niin kova, että ne ennemmin ottaa sitten sen nuoremman tytön ja maksavat yli puolta pienempää palkkaa sille ja, ett ne ei sitä ammattitaitoa sitten enää taas niin kato että. Että kyllähän johonkin kaupunkiin paikkaan varmaan vois olla meikäläinenkin johonkin kauppaan kova sana, ku mää oon kuitenkin suorittanu kolme mestarimyyjäntenttiä ja saanu niistä ihan hyvät arvostelut, arvostelut ja arvosanat, että tota. Mutta se ei näin, ei näin pienellä paikkakunnalla, pitäs lähteä johonkin muualle.

Useilla naisilla on suoritettuna erilaisia työelämävalmennuksia ja ohjaavan koulutuksen jaksoja työnhakuun liittyvine niksikokoelmineen. He tuntevat kyllä työnhakuun liittyvät itsensä markkinoinnin vaatimukset.

HAASTATELTAVA 1: Kyllä sun pitää niinku tuua ittees esille joka paikassa, missä tahansa sää liikut niin sun pitää tulla esille, jos sää haluat vähänkin että saat töitä niin.

HAASTATELTAVA 2: Minusta ei ainakaan itestäni ole siihen että minä lähen kehuun itteäni jonnekin ja hakemaan työtä kymmenellä kansiolla. No, tietysti ne virat jotkut, niihin täytyykin olla. Mutta jos mää meen työtä tekemään mihin, mihin nyt ei hirveitä koulutuksia tarvii, niin en minä kyllä sinne, että joko ne ottaa tai ne ei ota, että... en minä valokuvia rupea sinne laittamaan, ett minä olen sit kyllä omissa hommissani loppuelämän. Ei minun luonto anna periks sitä että. Ennen aikaan oli töitä ku ei, oli erilainen systeemi niin, niin tota ei tarvinnu tommosia, sen kun meni, ja jos ei ollu hyvä työpaikka niin vaihto sen.

Kaikki eivät uutta itsensä markkinoinnin periaatetta siis hyväksy. Silvennoinen (2002, 131) on todennut ikäänntyviä pitkäaikaistyöttömiä ja ohjaavaa koulutusta käsittelevässä artikkelissaan, että itsensä tuotteistaminen, vahva oman persoonan pönkittäminen ja esille tuominen sotii keski-ikäisten rehtiin suomalaisuuteen liittämiä kulttuurisesti hyväksytyjä ja arvostettuja piirteitä vastaan – oma kehu haisee. Kysymys saattaa ainakin joidenkin naisten

kohdalla olla myös siitä, että itsessä ei toisaalta kovin paljon nähdä kehumisen aihetta. Kun ajatellaan naisten työhistoriaa: työttömyyden pitkittymistä, jatkuvaa torjutuksi tulemistä työnhakutilanteissa tai pitkää *vain kotona* olemisen historiaa, on helppoa ymmärtää, miksi työnantajien vaatimukset tuntuvat naisten mielestä liian kovilta. Kaikki eivät kovin hyvin pysty hahmottamaan omia vahvuuksiaan tai mahdollisuuksiaan työnhakijoina. Heikkouksia on kyllä helpompi löytää. Pitkät ja toistuvat työttömyysjaksot ovat osin nakertaneet naisten omanarvontuntoa, vieneet luottamusta omaan työkykyisyyteen ja osaamiseen.

PK: Tota, miten se vaikuttaa se semmonen kilpailu suhun työnhakijana tai ihmisenä?

HAASTATELTAVA: No kyllä se ainakin sillä hetkellä jos niin kun jonnekin hakee eikä pääse, niin sitten niinku aattelee että pääsenköhän mä sitten koskaan mihinkään että, ja välillä turhauttaa sillai että no, kantsiikohan mun enää yrittääkään mihinkään, että enhän mä pääse minnekään. Ja varsinki niinku just sen ett kun ei ole koulupohjia, tuntuu ettei mihinkään uskalla hakeekaakaan kun ne, sieltä heti tulee se ett ku ei oo koulupohjaa.

Epävarmuus omasta kyvykkyydestä työelämässä lisääntyy ja vastuunkanto pelottaa. Työelämä saattaa alkaa vaikuttaa paikalta, jonne palaaminen alkaa tuntua ahdistavalta.

PK: Mites jos sää aattelet nuita työelämän vaatimuksia nykypäivänä, niin mitä sää oot niistä mieltä, mitä sää aattelet? Mitä siellä ensinnäkin vaaditaan sun mielestä?

HAASTATELTAVA: Toisaalta mua on ruvennu pelottaa koko työt, että tuota nin, ei, haluanko mä ees töihin kun tosiaan vaajitaan niin paljon, enhän mä ossaa ja tiiäkö mä ja onko musta mihinkään ennää, niinku sillai on hirveän tullu...

Haastattelemillani naisilla on nykyisen lainsäädännön mukaista työikää jäljellä 10-25 vuotta. 1990-luvun työttömyysanalyyseissa on kiinnitetty huomioita erityisesti kahteen tekijään, työttömien ikään ja työttömyyden kestoon (Kosonen 2003, 32). Ongelman ydin on erityisesti pitkäaikaistyöttömyys ja siitä seuraava köyhtyminen ja jatkuva turvautuminen toimeentulotukeen (Kiander 2001, 82). Työttömyysriski on suurempi alle 25-vuotiailla nuorilla ja yli 50-vuotiailla suurempi kuin näiden väliin sijoittuvalla ikäryhmällä sekä naisilla miehiä suurempi. (Ilmonen 2003, 16–18.)

HAASTATELTAVA 1: En tiiä, minä oon keski-ikässä, nelkytkaks vee, että parhaassa iässä, ja vielä ois, pystysin töissäkin olemaan, että ei oo vielä sairauksia, että voimavaroja ois vaikka mihin.

HAASTATELTAVA 2: Ja nyt on mitä on kattonu ja kuunnellu nuita niin, monessa työpaikassa niin pitää ihan valokuvakin laittaa johonkin, jos meet johonkin kassalle kuule niin pitää olla valokuva mukana, ett sitten ruvetaan jo kattomaan että miltä sää näytät.

Ikäsyrrjintä, jos sitä ajatellaan ulossulkemisena työpaikasta iän vuoksi, ei noussut kovinkaan vahvasti esiin haastattelemieni naisten kertomuksissa, heillä ei tuntunut olevan siitä omakohtaista kokemusta, vaikka he olivatkin ilmiöstä tietoisia ja tietyt ulkonäköideaalit esimerkiksi asiakaspalvelutyössä tiedostettiin. Osittain tilanne saattaa selittyä sillä, että vain yksi naisista on jo ylittänyt 50 vuoden iän, enemmistö oli alle 45-vuotiaita. Ikäsyrrjintää on yleensä tutkittu ikääntyvien (yli 45-vuotiaat) tai ikääntyneiden kohdalla (ks. Koso-

nen 2003). Toisaalta saattaa olla kysymys siitä, että useimmat eivät kilpaile työpaikoista esimerkiksi asiakaspalvelussa tai erityisesti nuorekkuutta arvostavilla aloilla tai työpaikoilla. Naiset olivat pääosin työskennelleet avustavissa ja suorittavan tason tehtävissä, joita he edelleenkin enimmäkseen hakevat. Lisäksi viime aikoina töissä on useimmiten oltu työllistämistuella, jolloin työhönotossa vaikuttavat enemmän lait ja säädökset kuin persoonalliset ominaisuudet. Mutta naiset selittävätkin työttömyyttään puutteellisella koulutuksella. Eri­tyisesti ammattitutkinnon puuttuminen on työnantajille legitiimi syy olla palkkaamatta hakijaa, ja tämän syyn tarjoaminen vailla koulutusta olevalle, rikkonaisen työuran omaavalle naiselle uppoaa kuin kuuma veitsi voihiin. Naiset itse näkevät koulutuksen puutteet vahvimmin työmarkkinoilta syrjäyttävänä tekijänä. Aiemmissa tutkimuksissa ikä nousee kuitenkin työttömien omissa arvioissa työllistymisen esteenä jopa koulutuksen ja muun osaamisen edelle. Iän ja työttömyyden yhteisvaikutuksen katsotaan jopa olevan työnantaji­en silmissä niin suuri, ettei lisäkoulutuksen hankkimista tai muuta osaamisen kohottamista katsota kannattavaksi. (Kosonen 2003, 34: Österman 2000.)

HAASTATELTAVA 1: [K]aikki työpaikat mitä mä oon hakenu mä oon hakenu ite, että mä en oo työvoimatoimiston kautta yhtään hommannu, oon käyny ite kysymässä. Ku se on jos soittaa ni ne pystyy sanomaan että ei, mutta ku mennee kuule henkilökohtasesti ja vähän aikaa puhuttaa niiden on hirveen hankala sanoa että ei sua tarvita [naurua], tai ainakin jää kasvot mieleen. Kyllä minä aina ku minä oon nähny työpaikan niin käyny suoraan ja sitten se on vähän etuottia että ku ei oota työkkäristä kirjettä, että ku tietää että jossakin on, roikkuu jo työpaikka niin mennöö silloin jo kysymään että täällä kuulemma kohta jo tarvitaan jotakin, se on myöhästä sitten ku se tulee työkkärin seinälle se lappu, se on täytetty se paikka. Oma-alotteisuutta pitää olla aina ku lähtee töitä kahtelemaan.

Suurin osa naisista usko­o tai ainakin toivoo kuitenkin edelleen, että työelämä voisi olla se paikka, josta löytyisi mahdollisuus oman itsensä toteuttamiseen, tai ainakin parempaan toimeentuloon, ja sitä myötä suurempaan liikkumavapauteen muilla elämänalueilla. Kun perhetilanteessa tulee mahdolliseksi entistä enemmän huomioida omia tarpeita, naiset toivovat, että työelämä tarjoaisi suhteita ja kontakteja, joissa naiset voisivat saada tunnustuk­sen panokselleen myös perheen ulkopuolella ja kokea kuuluvansa johonkin sosiaaliseen yhteisöön. Työn marginaalissakin naiset haluavat pitää kiinni työkeskeisestä, tekemistä ja ahkeruutta korostavasta arvomaailmasta, jonka he ovat saaneet lapsuuskodistaan – kyllä tekeväälle aina töitä löytyy. Se on selviytymisen voimavara. Sen mukaisesti tilaisuuksiin tulee osata tarttua, yrittää parhaansa, olla sinnikäs. Vanhaan työkeskeiseen arvomaailmaan on kuitenkin sekoittunut myös itsensä markkinoinnin ja oman aktiivisuuden painottamisesta kertovaa retoriikkaa.

5.4. Tässä iässä – elämäntarinoita selviytymisen voimavarana

Elämänkaaripsykologian ja kehityspsykologisen tutkimuskirjallisuuden antama kuva naisen keski-ikäistymisestä on usein kielteinen ja ongelmallinen, siihen liitetään luopumista ja depression kokemista. Todetaan miten ikääntyvä nainen kokee tyhjyyttä lasten lähdettyä maailmalle, rakentaa parisuhdettaan uudelleen, valmistautuu tai totuttelee isoäitiyteen, kohtaa lähipiirissään entistä enemmän kuolemaa ja läheisten sairastumisia, joutuu hoitovastuuseen omista vanhemmistaan ja niin edelleen. Joka tapauksessa ikääntyvä nainen saa yhä merkityksensä suhteessa perheeseen, lapsiin, puolisoon ja myös omiin vanhempiin. (Kangas & Nikander 1999, 15–16.)

Tutkimukseni naiset pohtivat myös kaikkia näitä teemoja elämäntarinoitaan kertoessaan, kuten jo edellisissäkin kappaleissa osittain kävi ilmi. Kun kysyin naisilta, millaista ikää he elävät juuri nyt, tai miten he kokevat ikääntymisensä, he tuovat esille tietoisuutensa keski-ikäistymiseen liitetystä käsityksestä ja ”kriisiytymisherkyydestä”. Minulle syntyi käsitys, että mitään varsinaista ikäkriisiä ei tutkimukseni naisilla ollut. He olivat aiemmissa elämänvaiheessaan tuota kriisiytymistä odottaneet ja olivat nyt 40–50-vuotiaina hiukan hämmennyksissään siitä, miten heistä tuntuukin näin hyvältä. Monet pohtivatkin, että tuleeko se *kriisi* sitten 50–60-vuotiaana tavallista rajumpana, kun nyt ei tunnu missään.

PK: No, tota, mites, onks sun oma naiseus jotenkin muuttunu nytten tässä kun lapset on, alkaa olla niin isoja, että ne ei enää tarvi äitiä niin paljon tai?

HAASTATELTAVA: No, kyllä kai musta tuntuu että en mä nyt enää sama kaksikymppinen oo mikä minä siihen aikaan oon ollu, että tottakai mulle on tullu elämäkokemusta enemmän, ja elämäntapa, ja vauhtikin voi jossain vaiheessa hiipua. Niin kun meidän äiti sanoo aina, että [oma nimi] hei, sinä oot neljäkymmenen jo, ei sun enää tarvi juosta noin hirveästi, ett se on niinku minusta hyvin sanottu. Ja sitten mä rupean itekin ajattelemaan, että voi kauhea, mä oon tosissaan jo neljäkymmentä, ei enää tukka putkella joka paikkaan. Että ehkä sitä jo vähän mietti sitä, että hyvänen aika, mä oon kultasessa keski-ikässä, että voisit niinku rauhoittua. Mutta en mä tiiä, se on varmaan minun elämäntapa, ett kyllä mä varmaan sitten hiljenen jossain mummoikässä, tai en mä tiiä, voi olla etten hiljenekään. [...] Ett kyllähän mä nyt osaan olla hillitty ja sillon tilanteen mukaan, mutta, mutta tuota, mun mielestä pitää huumoria olla. Että ei nyt tarvi mihinkään jäyhään keski-ikäseen, johon niinku minä ainakin ennen lapsena kuvittelin että voi kauhea, miten vanha, neljäkymppinen, nehän on jo ihan hirveän vanhoja että. Eihän mulla ainakaan itellä, musta tuntuu että minä oon ihan samanlainen viistoistavuotias hupakko kun joskus ennenkin. Että en nyt tietenkään tie kaikkia niitä toiloja mitä vois kuvitella tekevän sillon, mutta, mutta tuota niin ei...

Useimmat naiset tuovat esiin seikan, miten he kokevat itsensä samaksi kuin nuorempainakin, mielessään tyttömäiset kuulelut ja hömpötykset. Toisaalta elämäntarinoita ja elämäntapojen mukanaan tuomaa erilaisuutta suhteessa nuoruuden minään korostettiin. Meno ei ollut juurikaan hiljentynyt, vaikka keski-ikäisyyteen liitetyt rauhoittumisen ja seestymisen sosiaaliset odotukset tiedostettiin.

Ikään liitetyt merkitykset haastatteluissa olivat melkein poikkeuksetta positiivisia. Tässä saattaa tietenkin olla osittain seurausta eron tekemisestä siihen *jäyhään keski-*

ikäseen, negatiiviseksi miellyttyihin jämähtämiseen ja paikalleen pysähtymisen oletuksiin, joita esimerkiksi työmarkkinoiden katsotaan viljelevän. Halutaan siis tuottaa itseä työelämään pystyvänä ja muutenkin yhteiskunnan vauhdissa mukana pysyvänä, eteenpäin menevänä subjektina. Edellinen näyte havainnollistaa myös, miten muut paljastavat ikämme (Julkunen 2003). Vaikka itse välillä voisimmekin unohtaa ikämme, elää läpi elämämme *samanlaisina viisitoistavuotiaina hupakkoina*, palauttavat muut meidät todellisuuteen – *hei, sinä oot neljäkymmenen jo* – koitahan käyttäytyä sen mukaisesti.

Joka tapauksessa ikään liitetyt, pääosin siis myönteiset seikat, kumpusivat naisten elämänkulusta, heidän henkilökohtaiseen historiaansa liittyneistä tapahtumista, elämän pienistä ja suurista kolhuista, joita he ovat joutuneet kokemaan. Naisten omanarvontunto on kasvanut näistä vaikeuksista selviytymisen myötä. Rohkeus sanoa vastaan, puolustaa itseään, olla eri mieltä tai erilainen on lisääntynyt.. Ikä merkitsee kypsymistä ja rohkeuden lisääntymistä. Naiset toivat toistuvasti esille valmiutta puolustaa itseään niin työelämässä kuin yksityiselämässäkin.

HAASTATELTAVA: Mää oon tuota niin ni pikku hiljaa semmonen, kun mää alan tulla tähän hyvään ikään, semmonen sisäinen kapina nimenomaan sitä vastaan ja, ja tota niin ni, oikeessa terveessä mittasuhteessa ni, missä vaan on tilaisuus niin päätän purnata siitä asiasta – että myö ei olla mitään punasia mattoja minkä yli kävellään. Elikkä tota tämä kiire ja stressi ja, ja tämä ihminen, ihmisestä pumpataan kaikki fyysinen ulos mutta ei niinku öö... osata hyödyntää henkisiä voimavaroja, sitä, sitä ihmistä itteensä, sitä mitä se nyt on...

J.P. Roos (1987) tarkoitti sisäisellä elämänhallinnalla, että ihminen kykynee sopeutumaan ja näkemään positiiviset puolet myös dramaattisissa elämänvaiheissa ja tapahtumissa – siis kääntämään elämänkulun voimavaroiksi sen sijaan, että lamaantuisi koettelemusten edessä ja menettäisi uskonsa kykyynsä ohjata omaa elämäänsä. Elämänkulun arvot rakentuvat paitsi perinteen varaan, myös omakohtaisten koettelemusten myötä. Vaikeuksien voittaminen elämänkulun aikana lujittaa edelleen luottamusta, halua ja kykyä selviytyä uusissa elämänhaasteissa (ks. Kortteinen 1992; Hänninen 1999).

Kosonen (2003) on puolestaan korostanut elämän mukanaan tuomia kokemuksia ja viisautta työttömien naisten elämäntaitoina, jotka merkitsevät enemmän kuin pelkästään selviytymisen voimavaroja. Työttömyys avaa paikkoja menneen elämän ja tulevaisuuden pohtimiseen, kun työn epävarmuus horjuttaa uskoa siihen, että pelkästään kovasti työtä tehden voisi selvitä elämästä. Työn varaan rakennettu identiteetti ei kannattele enää hauraan työn yhteiskunnassa. Tilalle tai rinnalle on löydettävä uusia elämän sisältöjä, joiden varaan identiteettiä voi rakentaa. (Emt., 43, 139.) Omanarvontuntoa, itsetuntoa ja identiteetin perusteita voidaan siis ammentaa koko elämänkulusta ja vaikeista tilanteista selviytymi-

sestä ja kantapäähän kautta opitusta viisaudesta – uskosta, että mitään sellaista ei elämä voi tuoda tullessaan, josta ei nykyisillä elämäntaidoilla selviäisi.

Toisaalta siinä missä naiset kokivat iän tuoneen mukanaan rohkeutta ilmaista mielipiteensä ja puolustaa itseään ja läheisiään, arvelivat monet naiset rohkeuden ”ottaa ja lähteä”, ottaa riskejä esimerkiksi asuinpaikkakuntaa vaihtamalla vähentyneen iän myötä. Tätä riskien välttämistä selitettiin vastuulla muista, lapsien hyvinvoinnista. Pinnan alta paljastui kuitenkin kerroksia, jotka viittasivat enemmänkin naisten omaan arkuuteen irrottautua vanhasta, tuttuun ympäristöön liittyvästä turvallisuuden tunteesta kuin lasten edun mukaisesti toimimisesta.

PK: No, miten sää koet sitten, miten paljon sää oot omasta mielestä voinu vaikuttaa siihen sun elämäntapaan ja niihin tapahtumiin, vai?

H6: Niin, no, minun mielestä minä oon vaikuttanu aika lailla että, niin. Kyllähän se ite, itestä paljon on kiinni että. Mutta jotenkin tuntuu ku ikkeä tulloo, niin sitä tulloo varovaisemmaks, niinku tään muutonkin kanssa, että ei niinku, sitä monesti miettii että muuttaako muualle ja hommaako työpaikan, vai onko teällä sitten. Että onko se tuo ikä kun sitä tulloo lissää, että ei sillä lailla tohi sitten, kyllä sitä nuorempana tohti, ku itekseen ol ni.

Ruumis muistuttaa iästämme. Huoli terveydestä onkin naisten ikään liittyvistä tekijöistä niitä harvoja negatiivisia teemoja, joita esille nousi. Julkunen (2003, 209–210) on työssä olevia 60-vuotiaita käsittelevässä tutkimuksessaan todennut, että aktiivinen, ahkera ja liikunnallinen ruumis luo perustan, jolla työkykyä ylläpidetään ja ikääntymistä hallitaan. Kuten Julkusenkin aineistossa, liikunnallisuus ja terveet elämäntavat, itsestä huolehtiminen, on kuitenkin myös paljon muuta kuin työkykyisenä pysyttelemistä. Ikääntymistä hallitaan oman itsen vuoksi, jotta voitaisiin elää täysipainoista elämää mahdollisimman pitkään – ja nauttia seesteisistä eläkepäivistä.

Yllättävän monet naiset toivat esiin iän mukanaan tuomaa vapautumista ulkoisen minän muokkaamisesta muita miellyttäväkseen.

PK: No tota, mites sää vielä kuvailisit, sä sanoit että nyt näyttää valosammalta, mutta miten sää vielä vähän tarkemmin kuvailisit tätä tämänhetkistä tilannetta?

HAASTATELTAVA: No sillai valosammalta että lapset on isoja ja ne on vähän niin kun omillaan jo kumpikin, että mun ei tarvi niistä kantaa niin mahotonta taloudellista vastuuta, se on yks semmonen. Ja sitten muutenkin sillai että nyt kun on tämän ikänen jo, ei tarvi sillai enää jokaisesta niuhottaa että, ei tarvi välittää että onko liikaa kiloja ja [naurua], semmonen kaikki joutava haihatu on jääny pois, sekin niin kun helepottaa elämää.

PK: Niin justiin, koet sää että sun naiseus on jotenkin muuttunu?

HAASTATELTAVA: No ehkä musta on tulossa varmaan vanha [naurua]. Ei, sitä varmaan iän myötä rauhoittuu, sillon jää semmoset tosiaan joutavat että, kyllä tosiaan minä, emmää nyt ruppee mittään uutta teini-ikästä leikkimään enää tässä iässä, niin se helepottaa huomattavasti etä ei tarvii enää, että on sen ikänen kun on, ihan vappaasti.

Monet kertoivat kyllä hemmottelevansa itseään ja ruumistaan, mutta naiseuden vaalimista harjoitettiin nimenomaan oman hyvinvoinnin vuoksi, tavoilla jotka eivät välttämättä näy

ulospäin, jopa salaa muilta. Vaikuttaa siltä, että yhdenikäisyyden kulttuuri, nuorekkuuden ihannoiti ja paine nuorekkuuden ylläpitämiseen ei näyttäydä kaikille naisille yhtä velvoittavana. Tässä mielessä perinteisiä arvoja korostava yhteisö saattaa toimia jopa päinvastoin kontrolloivasti – saattaa ilmetä painetta näyttää ikäiseltään, keski-ikäiseltä.

PK: No, mites se niinku se pukeutuminen ja nää sä sanoit, niin minkälaisia asioita siihen liittyy että?
HAASTATELTAVA: Ku mulle tul vaan, mää kuulin yhen koulukaverin sillai tapauksen, että hänelle on niinku oma poika tullu sanomaan ku äiti on niinku laittanu semmoset nuorekkaat vaatteet, niin se ol poika het järkyttyny että, että et sää tuommosia voi laittoa sinne päälle.

”Hyvältä näyttäminen”, vaatteilla koreilu ja itsensä ehostaminen mielletään maaseudulla enemmänkin niin sanotulle ”paremmalle väelle” kuuluvaksi turhamaisuudeksi ja mahtailuksi.

HAASTATELTAVA: Ja sitten se että jos paat hammeen päälle, tai jos panis hatun päähän kun lähet kauppaan, en ikkään käytä hattua mutt kuitenkin, ”no joo, näittekö työ, mikähän se nyt luuloo olevansa”, tai jotakin tämmöstä het jos pikkusen poikkeaa siitä mihin on, on niinku totuttu, ihmiset on aikalailla sillai laitettu näihin lokeroihinsa, jos vähän poikkeat niin kyllä siitä kuuluu, siellä puhelimet on kuumina.

Kuten Nikander (1999, 35–36) on todennut, saattaa nuorekkuuden ja markkinoilla ostettavan iättömyyden ylläpitämisessä ollakin kysymys ennen muuta hyvin toimeentulevan keskiluokan ikäimagon ylläpitämisestä. Naisten kertoman perusteella ”ikuisen nuoruuden imperatiivin” määrittelyvalta ei ylläkään (ainakaan vielä) yhtä pakottavana kaikkiin yhteiskunnallisiin kerrostumiin tai maaseutuyhteisöihin. Haastattelemanai naisten tyytyväisyys, tunne hyvästä elämästä ja hyvästä iästä pulppusi pintaa syvemmältä – elämänkokemusten tuomasta uudenaikaisesta vahvuudesta, ”oman elämän” löytämisestä.

6. Ilman palkkatyötä vanhan ja uuden välissä

Kosonen käyttää 50–59-vuotiaita työn reunoilla eläviä naisia ja ikäsyrijntää käsittelevässä tutkimuksessaan välitilan käsitettä. Toisaalta hän näkee välitilan osana elämänkulun käännekohtaa, jonka seurauksena yksilön elämä suuntautuu uudelleen, uuteen elämänvaiheeseen. Käännekohtassa tapahtuu irtautuminen vanhasta ja liittyminen välitilan kautta uuteen. Välitilan on siis tällaisen määritelmän mukaan siirtymätila, pysähdyspaikka vanhan ja uuden välissä, eräänlainen ”ei enää–ei vielä” -tila. Toisaalta Kososen mukaan välitila voidaan nähdä myös kokemuksellisenä tilana. Tällöin välitilassa oleva kokee olevansa ulkopuolinen – poikkeava – suhteessa sosiaalisiin normeihin ja odotuksiin. Tullakseen ”normaaliksi” ja päästäkseen periferiasta keskukseen, hänen täytyy tulla joksikin muuksi kuin mitä kokee olevansa. Välitilan kokemukselle on ominaista tietynlainen epämääräisyys, oman paikan ja aseman määrittelemisen keskeneräisyys. (Kosonen 2003, 40.)

Kosonen (emt., 7) puhuu myös keski-ikäisyydestä välitilana: ei olla enää nuoria, mutta ei vielä vanhojakaan. Hänen tutkimansa naiset ovat kaksinkertaisessa välitilassa, sillä työttömyyden tai epävakaiden työsuhteiden seurauksena he eivät ole kiinni työssä, mutta toisaalta he eivät ole täysin irtikään työmarkkinoista, työn jatkuminen on vielä mahdollista. Oman aineistoni naiset ovat myös välitilassa, he ovat keski-ikäisiä, tosin noin kymmenen vuotta varhaisemmassa keksi-iässä kuin Kososen tutkimuksen naiset keskimäärin. Heidän työmarkkina-asemansa on epävarma, he ovat työttömiä ja haastatteluhetkellä työvoimapolitiittisessa koulutuksessa, elävät siis työn reuna-alueilla kuten Kososenkin haastattelemat naiset. Lisäksi heidän voidaan katsoa elävän myös alueellisessa välitilassa, asuinpaikkakunta on ainakin jossain määrin työ- ja koulutusmarkkinoilta syrjäyttävä tekijä. Naiset ovat elämäntilanteensa tai sosiaalisten verkostojensa myötä sidottuja kotipaikkakuntaansa, joka ei tarjoa heidän työllistymiselleen tai kouluttautumiselleen kovinkaan hyviä mahdollisuuksia.

Yhteiskunnalliset oikeudet ovat yksilöllisiä. Niihin eivät voi vedota perheet, vaan ainoastaan yksilöt, tarkemmin sanoen työtätekevät (tai työttömät, mutta työhaluiset) yksilöt. Osallisuus hyvinvointivaltion tarjoamaan aineelliseen suojaan ja muihin etuihin edellyttää suuren enemmistön kohdalla osallisuutta myös työelämään. Omalla tavallaan tämän vahvistaa poikkeuksista käyty keskustelu, esimerkkinä kotirouvien palkat ja eläkkeet. Osallisuus työelämään edellyttää vuorostaan osallisuutta koulutukseen, ja nämä molemmat edellyttävät liikkuvuutta ja liikkumisvalmiutta. Nämä edellytykset eivät sinänsä velvoita mihinkään, vaan niin sanoaksemme vain ystävällisesti kehottavat yksilöä mieltämään itsensä yksilöksi, suunnittelemaan, ymmärtämään, soveltamaan ja toimimaan – tai vaihtoehtoisesti kärsimään epäonnistumisesta koituvat, itse aiheutetut seuraamukset. (Beck 1995, 30.)

Työmarkkinat, työvoimahallinto ja koko yhteiskunta odottavat työmarkkinakansalaisilta liikkumisvalmiutta; halukkuutta liikkua työstä koulutukseen ja takaisin, paikkakunnalta

toiselle, ammatista toiseen ja työpaikasta toiseen, kuten Beck yllä viittaa. Tutkimukseni naiset ovat siis syrjässä työmarkkinoilta. Pyrkimyksenä on kuitenkin paluu työelämään, liike työn reunoilta keskukseen, mutta muuttuneet työmarkkinat tekevät välitilasta ulospääsyn naisille vaikeaksi. Naisten kokemuksiin omasta tilanteestaan liittyy juuri välitilalle ominaista epämääräisyyttä ja oman aseman määrittelyn keskeneräisyyttä. Kysymykset 'kuka minä olen' ja 'mitä minusta voisi tulla' ovat naisille hämmentäviä. Jotain omaa on alkanut heräillä, halutaan elämään jotain uutta, mutta uuteen liittyy myös sellaista epävarmuutta, joka ankkuroi heitä vielä vahvasti vanhaan – kotiin, lapsiin, kotipaikkakuntaan ja muiden hyväksi uhrautumiseen. Heille tarjoutuu toimintavaihtoehtoja usein sellaisia ratkaisumalleja, joita he eivät koe omikseen erilaisista syistä. Jos tarjoutuvia tai tarjottuja malleja ei koeta omaan elämäntilanteeseen tai arvomaailmaan soveltuviksi saattaa seurauksena olla lamaan tuminen ja entistä tiukempi kiinnittyminen vanhaan.

Työttömyyden aiheuttamasta "välitilakokemuksesta" voidaan naisten kertomuksista lukea erilaisia jäsennyksiä, sillä yksilön elämäntilanteen kokonaisuus vaikuttaa työttömyyden kokemiseen. **Ensinnäkin** monet kotiäitiyteen keskittyneet naiset kertoivat työttömyyskokemuksistaan, kun lapset olivat pieniä aivan erilaisin sävyin kun nykyisestä työttömyyteen liittyvästä kokemuksesta. Aineistosta nousevat tulokset ovat yhteneväisiä Ahlqvistin (1996) kanssa siinä, että pienten lasten äideille työmarkkinoilta poistuminen ja lisääntyvä perhekeskeisyys on varsin hyväksyttävää, mutta lasten kasvettua ja pesän alkaessa tyhjentyä, kotikeskeisyys palkkatyön sijaan menettää legitimitettinsä. Naisen kiinnittyminen kotirooliin horjuttaa tällöin identiteettiä kuten jo luvussa 5.2. kuvasin. **Toiseksi** joillakin naisilla on vielä kotona paljonkin työtä, ovathan heistä monet varsinaisen suurperheen äitejä, monilla on vielä kouluikäisiä lapsia. Esimerkiksi yhdellä äidillä, jolla on kaksi lievästi vammaista kouluikäistä lasta, töihin meneminen tarkoittaa kahden henkilökohtaisen avustajan palkkaamista. Nämä naiset sekä joutuvat että haluavat vielä osittain kiinnittää identiteettinsä kotirooleihin, vaikka kurkottavatkin kohti työelämää. Familistinen arvomaailma luo rajoituksia sille, miten vahvasti naiset voivat kiinnittyä työnhakuun tai korostaa palkkatyön merkitystä identiteetilleen. Uuden aloittamisen, kouluttautumisen tai uuden työn opetteluun uskotaan olevan niin kuormittavaa, että omien voimavarojen riittävyyttä täysipainoiseen panostamiseen kodin ulkopuoliseen työhön epäillään. Kuitenkin sosiaalietuuksien järjestelmä on niin vahvasti ansiosidonnainen ja kahden työssäkäyvän vanhemman mallin mukaan rakennettu, että naisille ei taloudellista itsenäisyyttä ja perheen parempaa toimeentuloa tavoitellessa jää muuta vaihtoehtoa kuin ansiotyö.

Kolmanneksi naiset ovat hyvin tietoisia siitä, että kunnon kansalaisen ideaalina pidetään palkkatyöstä elantonsa ansaitsevaa, hyvin toimeentulevaa henkilöä. Ympäröivä yhteiskunta, perhe ja myös naiset itse odottavat heidän työmarkkinakansalaisina tulevan joksikin muuksi, ”normaaleiksi” itsensä avoimilla työmarkkinoilla elättäviksi autonomisiksi yksilöiksi. Oma työttömyys koetaan toiseutena, johon liittyy paineita normalisoitumisesta. Yhtä lailla kuin ulkopuoliset, myös työteliäisyyteen kasvaneet naiset itse kokevat sosiaalietuuksien varassa elämisen vähemmän arvokkaana elämäntapana – palkkatyöllä on siis Beckin tarkoittama yksinoikeus yhteiskunnalliseen inklusioon. Naiset korostivat haastattelijalle, miten he ovat yrittäneet tehdä työnsä aina niin hyvin kuin osaavat, jotta olisivat palkan arvoisia ja saisivat lisää työtä. Moni nainen tuo monisanaisesti esiin, miten hän on aina käytettävissä jos joku vain sattuu tarvitsemaan töihin. Naiset ovat suostuneet tekemään myös töitä, joita ei arvosteta, joista saa huonoa palkkaa ja joissa ei ole etenemismahdollisuuksia. Monet naiset tekivätkin selvästi eroa ”työnvieroksuihin”, halusivat identifioitua haastattelijan silmissä ahkeriksi ja työtä pelkäämättömiksi, jotka eivät nirsoile työn suhteen. Jotkut naiset ovat kuitenkin työttömyyden pitkittyessä identifioituneet työttömiksi – työttömiksi, joihin liitetään monenlaisia negatiivisia stereotyyppioita. Työttömyys on vaikuttanut heihin omanarvontunnetta alentavasti.

Erilaiset sitoumukset, normit, kulttuuriset mallit, moraaliset velvoitteet ja pakot rajoittavat yksilön toimintamahdollisuuksia ja valmiutta liikkuvuuteen. Refleksiivinen moderni tarjoaa mahdollisuuden asettaa nuo erilaiset velvoitteet kyseenalaisiksi ja rakentaa traditioista vapaita elämäntyyliä. Tässä luvussa 6. tarkastelen sitä, miten tutkimukseni naiset yhä kantavat perinteisiä arvoja ja toimintamalleja identiteetissään, ja miten ne asetuvat ristiriitaan työmarkkinoiden asettamien liikkuvuusvaatimusten ja -valmiuksien kanssa. Toisaalta myös esimerkiksi sosiaaliturvajärjestelmään ja koulutusjärjestelmään kätkeytyy sudenkuoppia, joihin työtön voi pudota. Luvun aikana piirtyy kuva naisten itselleen hahmottamista mahdollisuuksista liikkua marginaalista lähemmäs vakiintunutta osallisuutta työmarkkinoilla, jotka niin monin tavoin on heidän puheissaan määritelty koviksi. Naisten puheen ja tekemiäni tulkintojen pohjalta on mahdollista arvioida, millaisen leiman työttömyys on lyönyt naisten arvioihin omasta tulevaisuudestaan, ja millaisia reunaehtoja naiset jäsentävät työmarkkina-asemansa parantamiselle.

6.1. Päivä kerrallaan – niukkuuden hallintaa

J. P. Roos (1987, 64–65) on *Suomalainen elämä* -elämäkertatutkimuksessaan erottanut elämönhallinnan ulottuvuuksista ulkoisen ja sisäisen elämönhallinnan. Ulkoisella hän tarkoittaa sitä, että yksilö kokee suurin piirtein pystyneensä ohjaamaan elämänsä kulkua, elämä on ollut aineellisesti ja henkisesti turvattua. Roos näkee ulkoisen elämönhallinnan tavoittelun yhtenä elämäkertojen kattavimmista teemoista. Sisäisen elämönhallinnan Roos määrittää ihmisen sopeutumiseksi elämänsä tapahtumiin, koettelemuksineen kaikkineen, kyvyksi kääntää vaikeudet voitoksi ja voimavaroiksi hyväksymällä kohtalonsa. Elämän aito sisäinen hallinta kuuluu hänen mukaansa välttämättömästi talonpoikaiseen elämäntapaan. Haastateltavan elämäkerron kautta muodostuu kuva hänen tulkinnastaan siitä, miten hyvin hän kykenee vaikuttamaan omaan elämäänsä, sen suuntaan ja tapahtumiin sekä toisaalta, miten tyytyväinen hän on omaan elämäänsä ja miten hyvää elämää hän kokee elävänsä. Hän luo siis tutkijalle kuvan elämönhallinnastaan.

PK: No, mites tota niin, sitten nää, tää niin kun taloudellinen tilanne näitten työttömyystilanteitten ja näissä lomautustilanteissa ja näissä?

HAASTATELTAVA: No, tottakai se huononee, sehän nyt on automaattisesti selvää, että sitten vekslataan vähän enemmän, ett suunnitellaan sitten. Ja karsitaan pois niitä ylimääräisiä menoja ja semmosia, ett jostainhan se sitten on sitä penniä venytettävä jos siltä tuntuu, mutta tota, ei nyt mittään ihan mahottomia.

PK: Niin, että te ootte pystyny kuitenkin tasapainottaan sitä?

HAASTATELTAVA: Kyllä, ja pakkohan se on, pakkohan se on. Että ensin maksetaan laskut ja kaikki muut, ja sitten katotaan mitä jää ja sen mukkaan eletään, ett ei sitä tuota niin...

PK: Ett mitään hirveen suurta semmosta pudotusta tai semmosta mullistavaa muutosta siinä ei oo vielä ollu sitten?

HAASTATELTAVA: Ei, ei silleen, tottakai ne tulot aina pienenee muutamalla tonnilla niinku, tuota niin, kuukauvessa kun ollaan työttömänä ja, mutt sitä sit vähennetään niitä kulujakin, että pakkohan se on sitten jostain tinkiä. Mutta ei peruselintasosta, ett siitä mää en kovin paljon niinku tingi, että mää tingin sitten kaikesta muusta, ei osteta sitten vaatteita ihan niin tiuhaan itelle, että ostetaan vaan niille lapsille ja, ett sillälaila.

Naisten haastattelijalle antama kuva on, että elämä on sekä ulkoisesti että sisäisesti kuta-kuinkin hallinnassa. Kuten Vilma Hänninen on todennut, mahdollisuus tuoda omat kokemukset esiin positiivisessa valossa ja korostaa niiden myönteisiä puolia tarjoaa kertojalle ”viisaan” roolin. Kysymys on osittain myös siitä, että oletetaan kuulijan haluavan kuulla juuri tällaisen lohduttavan, positiivissävytteisen ja elämänmyönteisen tarinan. Se siis noudattaa elämäntarinan kertomisen konventiota. (Hänninen 1999.) Joka tapauksessa minulle syntynyt kuva on, että naiset ovat sopeutuneet tasapainotteluun taloudellisessa niukkuudessa ja työn epävarmuudessa, ja elämän koettelemukset ja vastoinkäymiset ovat kehittäneet elämäntaitoja, niistä selviytyminen on pystytty kääntämään voimavaraksi.

PK: No, mites tota nin tämmönen, mm, mites työttömyys vaikuttaa sun elämään tällä hetkellä, aiheuttaaks se jotakin tommosia?

HAASTATELTAVA: No, se on oikeestaan rahallinen, se on tällä hetkellä ihan rahallinen, se ei oo sillee että mä niinku tällä hetkellä ajattelisin hirveesti että mä oon työtön, ainut vaan että mä tiedän että mää tarvin sitä ku rahat loppuu. Mutt muutenhan mun elämä täyttyy niin muualla, että sitten täytyy justiin ajatella kun töitä saa jossain välissä ni mihkäs mä ne muut asiat siirrän.

Kortteinen ja Tuomikoski (1998) ovat todenneet, että kohtuullinen selviytyminen työttömyydestä edellyttää, että työtön ensinnäkin löytää elämäänsä mieltä ja sisältöä arkeen ilman palkkatyötä, ja toiseksi saa jostain muusta tulonlähteestä riittävän elannon. Sisältöä naisten elämässä on, siitä enemmän myöhemmin tässä ja seuraavassa luvussa, mutta elannon turvaaminen aiheuttaa osalle, erityisesti aineistoni yksinhuoltajille, toisinaan runsaastikin päänvaivaa. Kaikessa niukkuudessaan naisten elämään sosiaalietuuksien varassa on muodostunut tiettyä ennustettavuutta. Myös tukityöjaksojen kesto on usein ennalta tiedossa, työn päättymiseen ja tulojen laskuun voi varautua etukäteen, varsinkin kun työn katkoksellisuus on leimannut naisten elämää jo vuosia. Pohjola (1994, 104–109) on toimeentulotuen piirissä olevien nuorten elämänsäkäytössä käsittelevässä tutkimuksessaan puhunut elämänsäkäytön institutionalisoinnista. Institutionalisoituminen merkitsee, että elämänsäkäytön puitteistavat erilaiset sosiaaliekologiset ja taloudelliset tekijät – järjestelmä rytmittää elämää, joskus tiukemmin joskus löyhemmin. Esimerkiksi tukityö ja erilaiset työllistämissäännökset ovat juuri tällaisia elämänsäkäytön institutionalisoinnista aiheuttavia tekijöitä. Säilyttääkseen ainakin löyhän kontaktin työmarkkinoihin yksilön on sopeuduttava tukityöjärjestelmään. Pohjola on todennut, että vaikka tukityöllä onkin katkoksellinen luonne, päättyvä työ voi pitää yllä toivoa ankuroitua työmarkkinoille pysyvämmiin. Useimmiten tukityösuhte kuitenkin päättyy armotta ennalta sovittuna ajankohtana riippumatta työntekijän antaman panoksen laadusta ja määrästä. Elämänsäkäytön muodostuu normeja ja säännöksiä noudattava työssäolo- ja työttömyysjaksojen kehä. Pohjola kuitenkin korostaa, että samalla tällainen katkoksellisuus tyypistää elämän suunnittelun perspektiiviä lyhyeksi tähtäimeksi. Taloudellinen tilanne ja kulutus noudattavat samaa rytmiä. Elämäntilanteen vaihtuminen tuo elämään toistuvaa sopeutumisen ja joustamisen pakkoa.

Tukityöjaksojen lisäksi monet naiset tekevät keikkaluonteista työtä ja satunnaisia sijaisuuksia. Tällaisille töille luonteenomaista on, että töihin on oltava valmiina lähtemään lyhyellä varoitusajalla, toisaalta voi olla, ettei työtarjouksia tulekaan pitkään aikaan. Myös tämä tuo naisten elämään painetta elää päivä kerrallaan – tulevaisuusnäkökulma supistuu, kun jopa huomisen päivän aktiviteetteja leimaa epävarmuus. Hyvin pienillä tuloilla eläville naisille ei kerry vararahastoa, mikä on raskasta omavaraisuuteen ja omillaan pärjäämisen

ideaaliin kasvaneille naisille. Pienet tulot olisi jotenkin saatava riittämään myös pahan päivän varalle, yllättäviin ja ennakoimattomiin menoihin.

Niukoissa ulkoa ja ylhäältä annetuissa taloudellisissa kehyksissä naisten selviytymisen voimavarana toimii naisten lapsuuskodistaan omaksuma elämäntapa – niukkuudessa eläminen ja vaatimattomuus, työhön tarttuminen, elämäntaidot ja usein myös omatarvetuotanto. Naiset ovat rakentaneet elämäntyyliinsä ja ulkoisen elämänhallintansa pienesti elämisen ja päivä kerrallaan -mentaliteetin varaan. Jotkut naiset, ja aivan erityisesti yksinhuoltajat, kuitenkin painottavat, että ulkoisen elämänhallinnan ja ei-hallinnan välinen rajapinta on ollut ajoittain vain hiuksenhieno. *[T]untuu välillä että on täys umpikuja, mää oon ihan jumissa.* Perheen taloudellinen tilanne on tällöin toistuvasti riskirajoilla, pienetkin yllättävät menoerät tai vaikkapa työttömyyskorvausten viivästymiset aiheuttavat arjen tasapainon järkkymistä. Vaikka aina ei tilanteista omin avuin ole selvitty, on sosiaalitoimiston kynnyksellä ollut haastattelemilleni naisille korkealla. Osaltaan kynnyksistä nostaa sosiaalitoimistossa koettu joustamattomuus ja epäoikeudenmukainen kohtelu.

PK: No, mites muuten ylipäätään tuo sosiaalitoimisto onks se...

HAASTATELTAVA: No, nyt kävin justiin viime viikolla siellä, laskelma tehtiin että minä pärjään, sata euroa jäi plussan puolelle kuussa, eli semmosta. Ja mää en oo niinku siellä oikeestaan, sillon kun mulle tuli ero niin mulle sanottiin sillon siellä niin tylästi, että jos sulle tullee hätä, myy auto pois. Niin että siinä ol se apu mikä sillon sieltä annettiin, niin mää oon sitten jotenkin siitä sissuuntunu, mää aattelin että mää en sen laitoksen ovia aukase. [...] Eikä siellä oteta huomioon autokuluja, eikä sitä että lapset on mulla joka viikonloppu että, niin se, ei mittään tämmösiä ei oteta huomioon, niillä on ne omat laskelmat ja.

PK: Niin, miltä se susta tuntuu se kohtelu?

HAASTATELTAVA: No, kyllähän se pahalta tuntuu mutta se on vaan jotenkin taas sulatettava. Että ku aattelo, että ku täällä monetki niin, tai mää aattelen sen sillälaille että se pitäs ihtesä ajoo niin alas, että kävelis kaljapussin kanssa tuossa kylällä niin sitten sais apua, mutta ennen ei soa, se on tosi juttu, että ihmisen pittää mennä niin alas. Mää en ymmärrä sitä miksei voi apua antoa sillon kun sitä tarvii, ettei pääsis niin alas menemään, että ihmisiä pitäs auttoa pikkusen aiemmin. Mutt kyl mää nyt sen uskon että kaikki ois ensin myötävä pois, auto ja...

PK: No tulisit sää ilman autoa toimeen?

HAASTATELTAVA: No ei, mää asun neljä kilometriä tuolla. Ja sitte jos toisaalta mää näitä töitä kotihoidossa niin siellä on auto pakko olla, niitäkään töitä ei sitten soa jos ei oo autoa. Niin, että lapset on ollu, niitä harrastuksiin kulettanu ja, ku ei oo mittään julukisia kulukuneuvoja täällä ei kule, se on ollu sitte että on vähän pakko olla tuo oma auto.

Yksinhuoltajat kertovat, miten sosiaalitoimistossa ei riittävästi käytetä harkinnanvaraisuutta, *ei oteta huomioon* yksilön elämäntilannetta kokonaisuutena, vaan *niillä on ne omat laskelmat*, joilla naisille osoitetaan ulkoapäin – kyllä sinun pitää pärjätä. Naiset kokevat että heidän ylitseen kävellään, heitä ei kunnioiteta oman elämänsä asiantuntijoina, ja että heitä rangaistaan siitä, että he kuitenkin kykenevät vielä hallitsemaan elämäänsä toisin kuin ne, jotka *kävelee kaljapussin kanssa*. Maaseudulla, jossa julkiset liikenneyhteydet ovat olemattomia, oma auto on välttämättömyys, joka vaikuttaa myös naisten työtilaisuuksiin. Edelli-

sen haastatteluotteen naiselle auton myynti merkitsisi tilapäistöiden loppumista ja siten entistä suurempaa riippuvuutta sosiaalietuksista.

Maaseutuyhteisö suhteellisen rajoitettuine palveluineen ja ostosmahdollisuuksiineen luo kuitenkin suhteellisen armollisen maaston niukoilla tuloilla tapahtuvalle kulutukselle. Naiset hallitsevat kotityöt ja käsityöt, tavaroiden kierrättämisen ja lainaamisen, esimerkkeinä luovista keinoista, joilla kodin hankinnoissa voidaan säästää. Jo lapsuuskodissa omaksutut taidot ja säästämisen kulttuuri toimivat taas selviytymisen apuna. Myös luonto tarjoaa antimiaan arkipäivän helpottamiseksi: *Mää keksin aina kaikkee mistä mää sain, mää kesällä muutin tyynyn kanssa metsään ja keräsin marjoja – näin naapurit väittää – toimeentuloo. Kävyt kerättiin ja kaikki mahdollinen.*

Naisten moninaisiin ”pärjäämisen” -kuvauksiin liittyy piirteitä, jotka tuovat mieleen Kortteisen (1992) lanseeraaman selviytymisen eetoksen, jossa työ nähdään itsensä uhraamisena. Kortteisen tulkinta metallimiesten ja pankkitoimihenkilöiden työn eetoksesta seuraa kaavaa: (1) elämä on kovaa, (2) yrittää selvitä ja (3) on selvinnyt ja on siitä ylpeä. Pärjääminen ja selviytymisen eetos ei tutkimukseni naisilla liity pelkästään palkkatyöhön vaan elämään kokonaisuutena – työhön kotona ja työpaikoilla, työhön perheen ja lasten hyväksi. Kovuus naisten elämässä on siis peräisin paitsi työstä, myös esimerkiksi vaikeista ihmissuhteista, niukasta toimeentulosta, työttömyyskokemuksista, omasta tai läheisten sairastumisista. Niistä on ollut pakko selviytyä, on tehty töitä selviytymisen eteen, uhrauduttu muiden hyväksi, on selviydytty ja nyt ollaan siitä ylpeitä. Pitkään ja toistuvasti työttömillä naisilla, jotka muutoin kykenevät hallitsemaan elämäänsä, ei työttömyyteen heidän kertomansa mukaan enää liity samanlaista häpeää ja huonommuuden tunnetta kuin aivan ensimmäiseen tai ensimmäisiin työttömyyskokemuksiin liittyi.

[M]utta emmää tiä ku mää oon niin paljon ollu työttömänä ja välillä töissä ja, niin ei sitä sillee aattele. Se on paremmin jo sääntö ku poikkeus että sitä ollaan työttömänä.

Taloudellisesta niukkuudesta selviytyminen on tosin usein vaatinut suurta kekseliäisyyttä, valmiutta luopua kaikesta *ylimääräisestä* ja lähes kaikista omista henkilökohtaisista aineellista tarpeistaan – aina jotenkin siedettävän elämisen olosuhteet saavuttaen.

[M]inusta ne on just että lapset on niinku tärkein, etusijalla. Että sitten ite tulloo vähän jäläkijunassa aina että, että niillä niinku on asiat kunnossa ja.

Selviytymisen paras mittari on lasten hyvinvointi, että he menestyvät ja voivat hyvin, perhe tulee toimeen. Ilo ja ylpeys läheisten hyvinvoinnista ehkäisee myös katkeroitumista rankkojen vaiheiden keskellä. *Kyllä mää niinku hattua noston itelleni, että näinkin kauan on pärjännny.* Samankaltainen ylpeys kuuluu kaikkien aineistoni äitien kertomuksista, mutta

yksinhuoltajien kohdalla se tulee esille vieläkin korostuneemmin. Siinä missä kahden huoltajan perheissä yhden vanhemman työttömyys ei välittömästi merkitse tarpeista pyhimpiin puuttumista, eli lasten tarpeiden tyydytyksen leikkaamista, yksinhuoltajaperheissä ainoan huoltajan tulojen pienuus heijastuu nopeammin myös lasten tarpeiden tyydytykseen.

HAASTATELTAVA: Se tuntuu hirveältä aina sanna lapsillekin että ei oo, ei oo rahhoa ja, ett se, se tässä niin kun painaa. Jos ne haluais joskus jossakin käyvä, niin kun tyttö viime viikonloppuna Jyväskylään lähti mun siskon luo ni kyllä se on hirveä sanna että ei oo rahhoa, että ku ois töitä ni sitte niillä ois helepompata. Ja vois niille ostoa aina jotakin ja... Nyt mennöö vuokraan ja ihan elämiseen nuo kaikki rahat mitä tulloo.

Tässä vaiheessa tulkitsemme naisten kertomuksista pakollisen kuluttamisen ja niukasti elämisen muuttuvan ahdistusta tuottavaksi tekijäksi. Tilanne aiheuttaa neuvottomuutta, jopa huonouden tunteita, kun heidän lapsensa eivät voi nauttia ”normaalista” lapsuudesta kuluttamalla kuten muut lapset ”tavallisissa” perheissä. Kiili (1998, 51–52) on pro gradu -tutkielmassaan tarkastellut pienituloisten yksinhuoltajaäitien kulutusta. Hän on todennut, että lapset ovat yksinhuoltajaäitien pärjäämisen heikoin lenkki, alttiit houkutuksille ja uutuuksille. Yksinhuoltajaäiti on perheen ainut aikuinen ja hänen on yksin edustettava ”järjen ääntä” ja suodatettava lasten tarpeista toteuttamiskelpoiset. Myös Kiili (emt., 52–53) on havainnut yksinhuoltajaäitien kovan paineen pärjäämiseen; he tuovat monisanaisesti ja elävin esimerkein tutkijan kuuluville, että elämän niukkuus on usein äärimmilleen kärjistettyä, ei tavanomaista tiukkaa taloudenpitoa, joka on tuttua useimmille lapsiperheille. Vaikka niukkuus ahdistaa, halutaan pärjätä mielellään omin avuin. Yksinhuoltajien korostunut selviytymisen eetos saattaa perustua paitsi siihen, että heidän on selvittävä yksin ja ponnisteltava siksi muita enemmän – *kun ei ole ketään muuta* – myös siitä, että heihin kohdistuu sosiaalisesta ympäristöstä ydinperheen ideologian mukainen voimakas oletus, ettei lasten kanssa voi pärjätä yksin.

HAASTATELTAVA: [T]ultiin sanomaankin suoraan että onko susta hoitamaan kahta lasta ja, opettajtkin. Tää on kuitenkin niin pien paikkakunta ja täällä ei oo, että joskus tuntu että oisko ollu helepompi ku ois lähteny sillon pois, mutt sitten vaan että lasten, lasten kaverit ol täällä ja.

Eronneiden naisten sosiaalinen verkosto ei välttämättä tarjonnut riittävää tukea elämänhallintaan. Tulkitsin naisten toiminnasta tiettyä hampaat yhteen puremista – apua ei pyydetä, kun sitä ei tulla tarjoamaan. Sosiaalinen ympäristö oli avioeron syistä huolimatta saatanut paheksua naisten tekemää eroratkaisua. Heidän kyvykkyyttään selvitä yksinhuoltajana oltiin epäilty ja eropäätöstä arvosteltu erityisesti oman suvun taholta. Oman tyydytyksensä tuo se, että on pystytty näyttämään ympäröivälle yhteisölle omat kyvyt selvitä ilman miestä. Korostunut selviytymisen eetos toimii vastadiskurssina negatiivisille asenteille.

6.2. ”Ottas koville jos joutus lähtemään”

Elämän kiinnostuskohdat ovat sellaisia elämäntilanteiden ankkureita kuin työ, perhe, harrastukset, sosiaaliset verkostot, vakaa asuinympäristö tai uskonnollinen vakaumus. Kartoitin naisten sosiaalisten suhteiden kokonaisuutta ennakkotehtävänä olleella suhdekuviolla (liite 3), jota sitten kävimme haastattelutilanteessa läpi, seuraava haastattelunäyte on tällaisesta tilanteesta.

PK: Ja sulla on toi hiihtojaosto ja vapaaehtostyo tämmöset, tämmöset sitten. No, mites tota, miten sitoutunu sää oot tänne?

HAASTATELTAVA: No, kyllähän mä nyt oon oikeestaan, että en mää tiä, hirveen vaikeata ois varmaan lähteä johonkin muualle että, että tota, kyllähän mä käyn siellä mun syntymäpaikalla, no nyt en oo käyny kahteen vuoteen, en oo käyny siellä että, että tuota. Emmää tiä, ois aika hankala lähteä kyllä täältä. Ett korkeintaan sen työn perässä sitten että. Mulla on kuitenkin noita, kuuluu niin moneen täällä, täällä nyt että. Että emmää tiä kokisko ne sitten niin, että no, iso aukko tulis ku se lähtis häsläämästä siitä, se voi olla niinkin päin, niinkin päin mutta tuota. Mutta kuitenkin kaikki omat hyvät ystävät on täällä ja, yhteiset ja, yhteiset ystävät ja kaikki, ett ei, aika hankalaa ois lähteä.

PK: Ett omaankin elämään tulis iso aukko jos...

HAASTATELTAVA: Kyllä, kyllä joo. Ja sitten just on ostettu talo tuohon, että ei hennos kyllä siitäkään luopua, että se ottas koville jos sen joutus myymään ja lähtemään että.

Yllä olevassa näytteessä tulee hyvin esille tekijä, joka voidaan yleistää koko tutkimusjoukon tilanteeseen: kotipaikkakunnalta muuttaminen olisi *hirveen vaikeata, hankalaa ja ottais koville*. Syykin tähän tulee selväksi – moniulotteinen kuuluminen paikkakunnalle ja sen sosiaaliseen yhteisöön. Haastateltava tuo esiin myös paikkakuntaan ja sosiaalisiin verkostoihin liittyvän ristiriitaisuuden, tietoisuuden siitä, että itsensä työllistäminen saattaa ennen pitkää vaatia irrottautumista paikasta. *Ett korkeintaan sen työn perässä sitten että*. Liikkumisvalmius, työn perään lähteminen, esitetään kuin ohimennen, osoitetaan haastatelijalle että liikkuvuuden vaatimuksesta ollaan tietoisia. Omalle liikkumisvalmiudella sen sijaan on vahvoja reunaehtoja.

Tutkimukseni naisten sosiaaliset verkostojen ytimen muodostavat perhekeskeisen elämäntyylin mukaisesti perhe, lapset ja aviomies tai miesystävä. Vaikka osa lapsista onkin jo lähtenyt kotoa, ovat yhteydet heihin kaikilla naisilla varsin tiiviit. Suhteet lapsiin ovat kaikilla tutkimukseeni osallistuneilla vastavuoroiset ja ongelmattomat, kukaan ei tuonut esiin akuutteja ristiriitoja tai ongelmia äidin ja lasten välisissä suhteissa. Joidenkin yksinhuoltajien välit lasten isiin olivat säilyneet asiallisina ja yhteyttä pidettiin, toisilla yhteydenpito oli kokonaan katkennut, myös lasten osalta.

Omat vanhemmat, jos he ovat vielä elossa, ovat tärkeä tukipilari naisille, erityisesti suhde äitiin mainitaan usein läheiseksi. Sisaruksiin ollaan yhteyksissä tavalla tai toisella, mutta välit eivät kaikilla ole kovin läheiset. Kaiken kaikkiaan suvun edustajia on suhdeverkostoja esittämissä kartoissa paljon, jonkin verran pidetään yllä yhteyksiä myös muihin

hieman kaukaisempiin sukulaisiin. Omien sukulaisten lisäksi verkostoon kuuluu perheenäitien kohdalla myös miehen sukua, yksinhuoltajaäideillä suhteet entisen aviomiehen sukuun ovat ilmeisesti katkenneet tai ainakin suurta merkitystä vailla, koska heitä ei kaavioissa ole mainittu, eikä heistä juuri puhuttu haastatteluissakaan. Useimmiten sukulaiset ovat keskittyneet asumaan samalle paikkakunnalle tai lähiseudulle. Myös läheisimmät ystävät ovat vain harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta samalla paikkakunnalla.

Yleisesti naisten verkostoista voi todeta, että ne tukevat naisten nykyistä asemaa ja elämäntyyleä, eivät niinkään ole työntämässä heitä kokonaan uusille urille, vaikkapa hakemaan työtä tai opiskelupaikkaa toiselta paikkakunnalta. Perhe, suku ja ystävät kiinnittävät naiset tiukasti juurilleen. Naisilla on verkostossaan ihmisiä tai ryhmiä, joiden he kokevat jollain tavalla olevan riippuvaisia itsestään, he tuntevat näiden yhteyksien kautta itsensä tarpeellisiksi. Voidaan siis sanoa, että naisilla on paljon vahvojen siteiden muodostamaa niin sanottua sitovaa sosiaalista pääomaa (Putnam 2000), joka toimii heidän tukiverkostonaan, ja toisaalta he itse ovat vastavuoroisesti osa sukulaistensa ja ystäviensä tukiverkostoa. Näitä suhteita määrittää vastavuoroisuus ja molemminpuolinen riippuvaisuus, jonka naiset itse kokivat enimmäkseen positiivisena, voimavaroja antavana.

Lähes kaikki naiset ovat maininneet verkostossaan ainakin yhden säännöllisen harrastuksen tai harrastusryhmän, joka on heille eräänlainen henkireikä arkisista askareista. Harrastuksiin kuuluu yleisimmin liikunta eri muodoissaan, erilaiset käsityöt ja kädentaidot kuten posliininmaalaukset ja kudonta. Harrastukset ovat perinteisesti naisille ”soveltuvia” harrastuksia. Myös lasten harrastuksiin osallistuminen vie naisten aikaa, kun lapsia kuljetaan kaupunkiin tai kirkonkylälle harrastamaan, ollaan seuratoiminnassa mukana ja niin edelleen. Monet naiset tekevät vapaaehtoistyötä esimerkiksi lasten ja nuorten parissa. Harrastukset ja muut sosiaaliset aktiviteetit edustavat Granovetterin (1973) tarkoittamia heikkoja siteitä, jotka kokoavat yhteen eri taustoista tulevia ihmisiä jonkin yhteisen kiinnostuksen kohteen ympärille, ja joista voi muodostua Putnamin (2000) termein siltoja rakentavaa sosiaalista pääomaa. Harrastukset, vapaaehtoistoiminta, luottamustehtävät ja yleensä vapaa-ajan käyttö kertovat naisten arvomaailmasta ja perhekeskeisyydestä sekä kiinnostuksesta oman paikkakunnan asioista. Harrastukset ovat omien kiinnostuksen kohteiden, taitojen ja kykyjen toteuttamista. Naisten sosiaalinen hyvinvointi kumpuaa perheen ja lähiyhteisöjen kiinteydestä ja heille tärkeiden elämänarvojen toteuttamisesta, mutta tarjoavat heille myös kodin ohella muita toiminta-areenoita ja erilaisia rooleja.

Naisten aktiivisuus suuntautuu siis kuitenkin lähinnä omalla paikkakunnalla tapahtuvaan toimintaan. Siten myös heikot siteet kiinnittävät heitä paikoilleen, joten paikka-

kunnan suppeilla työmarkkinoilla niillä ei välttämättä ole suurta vaikutusta työllistymisen kannalta. Pienellä kylällä aktiivinen ihminen tunnetaan muutenkin, joten jotkut toivat esille, miten yltäkylläisestä itsensä tyrkyttämisestä voi olla enemmän haittaa kuin hyötyä.

PK: Minkälaisena sää näät sun oman [työmarkkina-] aseman nyt, ja muutenkin niin kun tavallaan sun aseman tai vaikutusmahollisuudet laajemminkin?

HAASTATELTAVA: No, vaikutusmahollisuudet ainakin nyt jos aatellaan jotakin ettei aatella työelämää, niin sehän on itestä kiinni, että miten sää haluat vaikuttaa, mihin sää lähet mukaan, ja sehän on ihan omasta aktiivisuudesta kiinni, että jos sää oot siellä kotona niin ethän sää mitään pysty vaikuttamaan. Mutta jos sää oot aktiivinen ja oot eri järjestöissä tai joissakin mukana, niin aina sää enemmän oot näkyvillä ja esillä, ja sieltä sitä kautta pystyt vaikuttamaan. [...] Mutta tuota, kyllähän täällä ois enemmänkin esillä jos täällä ois työpaikkoja mihin hakea, ja olla, mutta ku ei täällä oo. Että siinä se onkin se oma vaikutusmahollisuus työpaikkojen suhteen, se on hyvin pieni, koska siellä on jo nimet listoissa annettu jo yhen kymmenen vuojen sisällä, että on aina käytettävissä ku haluaa ni, niin ei, ei siihen voi oikeastaan enempää vaikuttaa, ett ei voi joka päivä mennä tyrkyttämään itteensä. Että minä nyt taas tulen kysymään, johan ne kyllästyvät siihen, että tuota ei ikinä ainakaan oteta.

Osalla naisista oli pitkän työuran aikana syntyneitä suhteita entisiin työpaikkoihin ja työtovereihin. Nämä kontaktit toivat heille edelleen jonkin verran lyhytkestoista työtä ja sijaisuuksia, mutta vakiintuneempaan asemaan naiset eivät juuri nähneet mahdollisuuksia ilman lisäkoulutusta.

Naiset eivät kovin paljon tuoneet esille heidän voimavarojaan kuormittavia suhteita. Esille tulleet kuormittavat suhteet olivat vahvoja siteitä, joihin liittyi voimakasta velvoittavuutta ja velvollisuuden tunteita, esimerkiksi sairaasta vanhemmasta huolehtimisesta aiheutunutta kahdensuuntaista hoitovastuuta. Tulkitsin, että kahdensuuntainen hoitovastuu koettiin kuormittavana juuri sen sitovuudesta ja muuta elämää rajoittavista syistä. Muun muassa Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 66-70) ovat puhuneet työttömien yhteisöllisen ankkuroitumisen kaksijakoisuudesta. Työttömän selviytyminen voi olla riippuvainen sosiaalisesta yhteydestään, yhteiskunnallisen aseman heikentyessä yhteisöllinen asema esimerkiksi perheessä voi tarjota tarpeellisuuden ja turvallisuuden tunteita ja auttaa säilyttämään toimintakykyä epävarmuuden keskellä. Kuten Kortteinen ja Tuomikoski toteavat, perhesuhteissa ei ole kysymys vain siitä, että vanhempi huolehtii ja hoivaa lapsia tai päinvastoin, vaan palkkatyön ulkopuolella eläville on vähintään yhtä paljon kysymys siitä, että läheiset tarjoavat sisältöä elämään, työtön hakee tukea identiteetilleen roolistaan hoivaajana. Toisaalta taas esimerkiksi kahdensuuntainen hoitovastuu voi olla liikkuvuutta ja jaksamista rajoittavaa suhteessa työelämään. Kun yhteisöllisen ankkuroitumisen suhteen tapahtuu muutoksia vaikkapa kappaleessa 5.2. kuvaamallani tavalla lasten kasvaessa, yhteisön tarjoama sosiaalinen tuki ei enää kannattelekaan perheenäitiä samalla tavoin.

Yksinhuoltajuus edustaa myös eräänlaista välitilaa – sellaista toiseutta, joka saa aineistoni yksinhuoltajaäidit tuntemaan itsensä poikkeaviksi. He epäilevät muodostavansa

pienessä, perinteisiä arvoja kunnioittavassa maalaisyhteisössä vapaaseen elämään houkuttelijoina jonkinlaisen uhkan ydinperheidyllille – naiset kokivat, että pelätään heidän antavan perheenemännille mallin, miten se on *hirveän helppoa ja mukavata* tai että he vamppaavat varatut ukkomiehet. Tämän epäluulojen ja leimautumisen vaaran tiedostaessaan naiset esimerkiksi rajoittavat vapaaehtoisesti käyttäytymistään samoin kuin välttääkseen työttömyyteen liittyviä puheita. Kaikesta huolimatta myöskään yksinhuoltajanaiset eivät olleet innokkaita muuttamaan muualle.

HAASTATELTAVA: Mää oikeastaan pohdin pojan sopeutumista ku se on kumminkin täällä niin pitkään ollu, miten se sopeutuu, että mikä se ois se turvallisim ja hälle pienin vaihtoehto niin kun muuttaa, että ei kaikki muuttus kauheesti. Ku se on taas semmonen vilkas ja hyvin ulkoileva ja paljon, paljon touhuua, niin sitten ei mihinkään kauheeseen lähiöönkään voi mennä sen kanssa, että kyl se ympäristö on kumminkin semmonen.

Ensinnäkin perusteluna oli lasten etu, erityisesti lasten koulumenestys, kaverisuhteet ja turvallinen ympäristö. Pelättiin, miten lapset sopeutuisivat uuteen paikkaan tai saisivat kavereita. Maalaispaikkakuntaa pidettiin turvallisena ja virikkeellisenä ympäristönä kasvaa. Muuttoa haluttiin toimintamahdollisuutena ainakin lykätä niin, että voitaisiin minimoida lasten kokemat haitat. Mutta paikkakuntaan sitoutuminen on muutakin kuin lapsiin ja kotiin sitoutumista. Vain yksi haastateltava kertoi minulle vakuuttavasti, että lapsen hyvinvointi on ainut häntä paikkakunnalla pidättelevä seikka. Tällä naisella olikin takanaan melko vaiheikas muuttohistoria eri puolilla Suomea, eikä hän ollut alun perin paikkakuntalainen. Runsas enemmistö naisista on ensinnäkin viettänyt kotipaikkakunnallaan muutamia vuosia lukuun ottamatta koko elämänsä. Paikkakunta sosiaalisine verkostoineen tukee naisten omaksumaa arvomaailmaa ja heidän elämäntapaansa, heidän elämänhistoriansa ja elämäntapahtumiensa aikana omaksumiaan selviytymismekanismia ja toimintatapoja. Paikkaan liittyy tuttuudesta nousevaa turvallisuuden tunnetta ja luottamusta. Muuttaminen vieraaseen paikkaan merkitsee uusiin, ennakoimattomiin olosuhteisiin muuttamista. Uskotaan, että tuttu ympäristö antaa rajoitteistaan huolimatta paremmat selviytymisen mahdollisuudet.

Pieneen yhteisöön liittyvistä negatiivisista lieveilmiöistä huolimatta myös yksinhuoltajat toivat esille suhteiden epämuodollisuutta, lämminhenkisyyttä, ystävällismielistä uteliaisuutta ja sitä, miten yhteisössä oppii vähitellen jättämään puheet omaan arvoonsa, huumorilla on oma osuutensa prosessissa. *Ei niihin jaksa niinku kiinnittää huomiota, koska aina joku on niitten hampaissa vuorotellen. Se käsitellään täällä kato mejän kylällä kaikki asiat, luottamuksellisesti keskellä kauppa.*

PK: No mites sitten tuota, mites sää aattelet nyt sitten tuota, kun lapsetkin lähtee maailmalle, tätä [paikkakuntaa], onks tää sulle edelleen semmonen paikka missä sää haluat, haluaisit kuitenkin olla ja elää?

HAASTATELTAVA: No, kyllä tää, tämä on se paikka, tänne on kiintynyt ja niin. Kyllä joskus on miettinyt että muualle pois – mutt minne, missä sen helepompata ois, kaikki alottaa jossakin alusta, emmää tiä, emmää ossaa sanoa siihen mittään.

PK: Mitkä täällä on niitä hyviä asioita mitkä sua tänne, täällä pitää täällä paikkakunnalla?

HAASTATELTAVA: Näähirveän huolta pitävät ihmiset, ne pittää kyllä huolta missä männöö ja missä tulloo, täällä ei jouvu hukkaan. Ei vaiteskaan, tää on tuota ku, mää oon sillee aatellu ainakin nyt että ku lapset lähtöö tuonne – liikoa varmaan aattelen lasten kautta – niin että niillä on joku kiintopaikka sitten täälläkin että mihin ne tulloo lomalle. [...]

PK: Kumpi se, onko se enemmän se sun oma, oma tänne tota tänne juurtumises vai se lasten juurtuminen mikä...

HAASTATELTAVA: Kyllä se on omaki, se on ku ikäsä on täällä ollu niin.

Ja vaikka lapset olisivat jo muuttaneet pois kotoa ja toiselle paikkakunnalle, ovat he silti naisia juurilleen sitova tekijä. Tämä sitovuus liittyy siihen, mitä Vilkkoo tai Marin ovat todenneet kodin tunnusta ja kodin merkityksestä. Vilkon (1998, 28–29) mukaan ihmiselle koti on paitsi konkreettinen paikka, myös kotiin liittyviä tunteita ja sosiaalisia suhteita. Koti kiinnittyy yksilön minuuteen ja itsearvostukseen, siihen liitetään merkityksiä itsenäisestä elämästä – ”kotini on linnani”. Kodin ideaali onkin kuin linnunpesä, jonka ihminen rakentaa itse, omalla ruumillaan suojaksi itselleen ja perheelleen (Vilkkoo 2001b). Marinin (2003a, 39–40) mukaan rakennettu ympäristö ja esineet kantavat kollektiivista ja yksilöllistä muistia. Koti edustaa pysyvyyttä ja jatkuvuutta, vaikka ihmisellä elämänkulkunsa aikana useimmiten olisikin useita koteja. Aikuvaiheessa koti, asunto ja perhe liittyvät yleensä yhteen, mutta kolmiyhteys hajoaa lasten aikuistuessa – koti muuttuu poismuuttaville lapsille lapsuuden kodiksi, jonne he tulevat välillä palaavat ”haistelemaan lapsuuttaan ja nuoruuttaan”. Tämä lisää Marinin mukaan vanhemmille paineita kodin säilyttämiseen entisellään, tasapainoilua mahdollisten omien muutostarpeiden ja lasten pysyvyyden tarpeiden välillä. Nämä kotiin liitetyt tunteet ja merkitykset nousevat vahvoina naisten kertomuksista. *[E]ttä ku eihän lapset tuu sitten kottiin jos ne tulee johonkin muualle, että ne tulloo vaan mun luo kyllään, ja se ei oo ollenkaan sama asia, ett ne ei ainakaan lissäänny ne käynnit sitten.*

HAASTATELTAVA: Maaseutu antaa virikkeitä.

PK: Niin, aivan, ja luonto, ku noissakin [runoissa] niin ihanasti osasit kuvata sitä luontoa.

HAASTATELTAVA: Mm. Se on kyllä totta, ei se kaupungissa varmaan, kattelis niitä taloja sieltä vastapäisiä, niin ei siinä kyllä paljon sytytä.

PK: Niin, niin se on kyllä totta. Ja jos ne, jos sytyttääkin niin ne runot on varmaan vähän toisen tyyppisiä, että aika synkäksi vetää varmaan aika monesti.

HAASTATELTAVA: Niin se voi olla, mutta tosiaan ku mulla on het, ku näin ite kehuu, ja on sitä joku vieressäkin kehuu, että oli viime kesänäkin niin kauniit ne kukat, mulla oli siis joka paikka täynnä ulukona, mää touhusin koko kesän. Mää aamulla ku mää heräsin ylös menin kiikkuun istumaan ja ihailemaan, kävin kastelemassa ne ja mää ihailin niitä sitten. Het niinkö sitä sais

semmosta voimavaraa talavia varten, het niinkö sitä oikeen ammensi sillai aina vaan tuonne, että ku talavi tullee niin sitten niitä ei oo.

Naisilla on vahva paikallisidentiteetti, he kokevat olevansa osa paitsi paikkakunnan sosiaalisia verkostoja, myös itse paikkakuntaa maisemineen ja paikkoineen. Luonnonläheisyys ja rauha on myös tärkeä tekijä heidän kiinnittymisessään, kaupunki koetaan kovaksi ja kylmäksi paikaksi, johon ei voi kotiutua. Naisten harrastukset liittyvät luonnossa liikkumiseen, kalastukseen, marjastukseen ja puutarhanhoitoon. Luonnon kauneus inspiroi luovuuteen ja antaa voimavaroja.

6.3. ”Ett vähän ois semmosta enemmän yksilöllisesti räätälöityä”

Erityisesti 1990-luvun laman jälkeen koulutuksen merkitys valikoivana tekijänä työmarkkinoilla on kasvanut. Kuitenkaan kouluttautuminen ja itsensä päteväyttäminen ei enää merkitse samanlaista lupaus työhön sijoittumisesta kuin aiemmin, esimerkiksi tutkimukseeni osallistuneiden naisten nuoruudessa. Osittain jatkuva kouluttautuminen näyttääkin muodostuneen jonkinlaiseksi työelämän katkosten yli kannattelevaksi elämänpoliittiseksi toiminnaksi. Usein kouluttautumista ja itsensä päteväyttämistä tarjotaan työttömälle työnhakijalle ensisijaisena ratkaisuna työmarkkina-aseman parantamiseen. Koulutusyhteiskunnan hegemonisessa diskurssissa koulutukseen osallistumista pidetään paitsi yksilön oikeutena, myös hänen velvollisuutenaan. Yksilön tulee huolehtia omasta kilpailukyvyystään työmarkkinoilla päivittämällä ja vahvistamalla omaa osaamistaan kouluttautumalla jatkuvasti muuttuvan työelämän ja sen osaamisvaatimusten edellyttämällä tavalla.

PK: No tota, minkälaisia tulevaisuuden suunnitelmia tai haaveita sulla oli silloin nuorena tyttönä?

HAASTATELTAVA: Haa, kyllä mä aina muistan kun mä haaveilin sairaanhoitajaks, se ol het, tai jonnekin tuonne hoitoalalle liittyen, että jo silloin pienenä tyttönä. Emmää oikeen muuta oo osannu sillee aatella.

PK: No, onks ne semmosia tavallaan, että onks ne ollu semmosia että ne ois jotenkin jääny mieleen, että harmittamaan että kun ei ne oo toteutunu tai?

HAASTATELTAVA: Mm, kyllä, kyllä.

Sama haastateltava toteaa myöhemmin haastattelussa nykyisistä tulevaisuuden haaveistaan:

HAASTATELTAVA: Niin ku vaan ruppee aattelemaan että ei mulla mittään semmosia hirveitä haaveita oo että, mittään omakotitaloa ja semmosia että, niinkin yksinkertainen kun koulutus ja työ.

Edellä oleva haastattelusitaatti edustaa aineistossani hieman poikkeavaa suhtautumista kouluttautumiseen, haastateltavalle sairaanhoitajan ammatti on nuoruuden toteutumaton haave. Yleisesti ottaen tutkimukseni naiset eivät ole uranaisia, joilla on jokin kutsumusala tai toiveammatti. He haluaisivat tehdä työtä, sillä heillä on lapset elätettävänä ja heidän opintonsa kustannettavana, ja haluaisivatpa he nyt jo itse ansaitun rahan tuomaa riippumat-

tomuutta aviomiehen palkasta tai sosiaaliavusta, *elämänlaatua*. Nähdäkseni työ edustaa ennen muuta keinoa elättää itsensä ja perheensä tavalla, joka takaa osallisuuden yhteiskunnassa ja yhteisössä.

HAASTATELTAVA: Kyllä mä voisin olla sitten joku ohjaajakin tai, tai jos olisin ollu niin opiskeleva ja semmonen ihminen että koulua käy, ni vaikka opettaja tai... Mutta tuota mä oon enemmän semmonen käytännön työn ihminen, että tarttua työhön, mä en niinku oo opiskeleva ihminen.

Haastatteleman naiset luokittelevat itsensä käytännön ihmisiksi, eivätkä näe opiskelua itseisarvona, vaan välineellisesti väylänä kiinnittyä pysyvämmiin työmarkkinoille mielekkääseen työhön. Naisten koulutukseen liittyvien näkemysten perusteella työelämä on siis lähes ainut vetovoimatekijä koulutusratkaisuja pohdittaessa. Kilpeläinen (2000) on listannut sairaanhoitajaksi aikuiskoulutuksessa opiskelevien naisten koulutukselle antamia merkityksiä. Hänen tutkimuksensa naisille koulutuksella oli merkitystä työmarkkinakelpoisuuden lisääjänä, nykyisen työmarkkina-aseman säilyttäjänä, toisena mahdollisuutena omien toiveiden mukaiseen ammattiin sekä keinona sosiaaliseen nousuun, parempaan palkkaan ja vastuullisempaan työhön. (Kilpeläinen 2000, 93–95). Kilpeläinen katsoo, että tällaiset koulutuksen merkitykset edustavat koulutuksen välineellistä merkitystä elämäntulon rakentajana. Nämä koulutuksen merkitykset ovat siis korostuneimmin esillä myös omassa aineistossani.

Toisaalta koulutusta voidaan pitää hyödykkeenä tai itsestänselvyytenä, jolloin koulutuksella on merkitystä identiteetin rakentamisessa (Antikainen ym. 1996). Tällaista merkitystä viestivät esimerkiksi koulutus unelman mahdollistajana, elämäntilan ja selviytymisen resurssina (Kilpeläinen 2000, 98). Tällaisia merkityksiä omassa aineistossani esiintyy vain vähän. Naisten työväenluokkainen ja maataloustaustainen kasvuympäristö sekä matala koulutustausta näkyvät edelleenkin heidän suhtautumisessaan koulutukseen ja työhön, mutta myös omiin kykyihin, taipumuksiin ja ominaisuuksiin oppijana.

Työvoimapolitiittisten toimenpiteiden päätavoitteena on, että naiset löytäisivät vahvuutensa ja heikkoutensa työntekijöinä, ja sitoutuisivat henkilökohtaisten työ- ja opintosuunnitelman toteuttamiseen. Tutkimukseni naiset ovat tiedostaneet heikkoudekseen sen, että heillä ei ole koulutusta, he tuovat sen haastatteluissa toistuvasti esiin. Melkein kaikki naiset, jotka vähänkin suunnittelevat kouluttautumista, ovat suuntaamassa hoiva-alalle, auttamistyöhön, monet erityisesti vanhusten pariin ja kotipalveluun.

HAASTATELTAVA: [K]yllä minä tähän niinku sosiaalipuoleen oon, sillä lailla että kun enste oli päiväkodissa ja lapset ol enste ja, perhepäivähoitajana ja nyt on sitten niinku vähän vanhuspuolen työ, että sen niinku koen niinku lähheiseksi, toisten auttamisen. Että en minä vois kauppaan ihteäni kuvitella, kassaan tai sillä lailla, ennemmin niinku haluan auttoa.

Tulkitsen tämän siten, että naiset näkevät vahvuutenaan välittämisen, muiden auttamisen ja muista huolehtimisen. Nämä vahvuudet ovat sopusuunnassa naisten eletyn elämän kanssa, jota on leimannut muista huolehtiminen, toisten tarpeiden tyydyttäminen ja usein varsin ammatillinen asennoituminen privaatisissa suoritetuun hoivaan. Lähes kaikki haastateltavani ovatkin jo hankkineet kokemusta hoitoalalta tukityöllistettyinä tai sijaisina, perhepäivä- ja lastenhoitajina. Arkipäiväinen, kokemuksen kautta hankittu informaalinen osaaminen ei kuitenkaan enää päde hoivatyön ammatillisilla urilla (ks. myös Strandell 1984, 270).

Tutkimustulokset osoittavat, että ikä ei paina siinä määrin hoiva-ammateissa kuin muissa ammateissa, ikäsyrrjintää esiintyy vähemmän kuin muilla aloilla, humanistisesteettisen koulutuksen saaneita lukuun ottamatta (Kouvonen 1999, 42). Ammatillinen hoiva feminiinisenä sfäärinä vaikuttaa olevan suvaitsevaisempi vanhenevan naisen ruumiille kuin esimerkiksi yksityisen sektorin palveluammateissa (ks. myös Julkunen 2003; Alapiha 2002, 82). Opetushallituksen tilastojen mukaan aikuisten määrä esimerkiksi lähihoitajaopinnoissa on kasvanut viime vuosina huomasti ja sen arvellaan kasvavan edelleen. Alalle hakeutuvat nuoret eivät riitä täyttämään edes eläkkeelle jäävien hoitajien paikkoja, joten myös viimeisten seitsemän vuoden aikana nelinkertaistunut työvoimapolitiittisen lähihoitajakoulutuksen tarjonta on hyvin perusteltua. Aikuisten intoa alalle lisää myös se, että lähihoitajaksi voi nykyisin pätevyitä myös näyttötutkinnolla, jossa aiempi työkokemus ja koulutus katsotaan eduksi. (Tolvanen 2004.)

Naisten suuntautumista hoiva-alalle vahvistaa varmasti entisestään oman paikkakunnan ja työmarkkinoiden realiteettien taju. Muuttotappiollisissa kunnissa väestörakenne muuttuu vieläkin vanhusvoittoisemmaksi kuin valtakunnallisesti keskimäärin.. Kyseisillä paikkakunnilla naisia, varsinkin matalan koulutuksen aloilla, työllistää pääsääntöisesti kunta ja sen sosiaali- ja terveystoimen yksiköt, erityisesti vanhustenhuolto ja kotipalvelu. Hyvinvointivaltioon luotetaan ja uskotaan, että töitä hoiva-alalla tulevaisuudessa riittää. Haastattelemani naiset toivat usein esiin, että heihin ollaan oltu työpaikoilla tyytyväisiä, he ovat osanneet hommansa, pärjänneet työssä siinä missä koulutetummatkin. Mutta entistä enemmän kunnissa ollaan rajoittamassa epäpätevien pääsyä myös sijaisiksi, joten tukityöt uhkaavat jäädä ainoaksi kanavaksi saada töitä alalta. Lisäksi naiset ovat kokeneet epäreiluna, että heille epäpätevinä maksetaan reilusti pienempää palkkaa kuin koulutetummille samasta työstä. Myös työyhteisöissä naisia on kannustettu kouluttautumaan.

Monet tutkimukseni naiset haaveilevat siis ammatillisesta tutkinnosta ja sen myötä vakiintuneesta työurasta hoiva-alalla. Enemmistö naisista ei sulje ainakaan kokonaan pois kouluttautumisen mahdollisuutta, monet itse asiassa tuntevat olevan varsin motivoitu-

neita. Poikkeuksetta naiset toivovat koulutukselta ennen muuta käytännönläheisyyttä ja räätälöityjä ratkaisuja aikuisopiskelijalle. Oppisopimus ja työvoimapolitiittinen koulutus ovat naisille ensisijaisia vaihtoehtoja, jo taloudellisista syistäkin johtuen. Jotkut osaavat myös vaatia arvostusta omalle elämäkokemukselleen ja työssä oppimisen kautta kertyneelle ammattitaidolle.

HAASTATELTAVA: [M]inun mielestä tää koulutus on, koulutuksessa on sen verran muuttamisen varaa, että kun mullakin on sen verran työkokemusta, ja jo ammattitaitookin koulutuksenkin puolelta jonkun verran, että olis enemmän sitten sitä täsmäkoulutusta niille puuttuville aloille mitä minulta puuttuu, eli että mun ei tarvis lähteä sitten opiskelemaan kahta ja puolta vuotta lähihoitajaks kun mää varmaan suoriutusin lyhyemmässäkin ajassa. [...] Eli mun mielestä se on niin kun turhaa ajankäyttöä, että minä voisin olla työssä mukana, ja varsinkin jos on työtä jo tarjolla. Elikkä mulle sopis erinomaisesti semmonen vaikka työssäkäynti ja täsmäopiskelu siinä samalla, ett vähän ois semmosta enemmän yksilöllisesti räätälöityä.

Moni haastatelluista toisaalta epäilee koulutuspanostuksen järkevyyttä omalla kohdallaan, mutta moni on siihen valmis, motiivinaan haave *päästä helpommalla*, saada pysyväisluontoisempaa työtä, parempaa palkkaa ja oikeudenmukaisempaa kohtelua työyhteisössä. Naiset tuovat esiin arvostuksen puutteen ja epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia, jotka liittyvät asemaan kouluttamattomana ja tilapäisenä työntekijänä. He katsovat, että heillä on työkokemuksen ja arkielämän tuomaa osaamista enemmän kuin koulunpenkillä voidaan tarjota. Naiset näkevät järjettömänä, etteivät he epäpätevinä kelpaa vakituiseksi työhön, josta he todistettavasti ovat selviytyneet sijaisuuksia hoitaessaan tai määräaikaisilla tukityöllistämiskausilla.

Joukossa on myös naisia, jotka eivät tunne minkäänlaista vetoa koulutukseen, voisi sanoa, että he käytännössä tyrmäävät koulutukseen hakeutumisen vaihtoehtona tulevaisuuden suunnitelmissa. Yksi näistä naisista on entinen emäntä, jolla nuoruudessaan olisi ollut mahdollisuus kouluttautua, mutta muut asiat alkoivat kiinnostaa enemmän. Toinen nainen ei ole koskaan viihtynyt koulussa ja oli aikanaan helpottunut kun pääsi perheen perustamisen varjolla luistamaan jatko-opinnoista. Kolmas naisista on ehtinyt kouluttaa itseään erilaisilla ammattikursseilla ja pitää itseään käytännön ihmisenä, josta ei ole kirjojen ääressä istumaan, hän haluaa tehdä rehellistä käytännön työtä, josta saa vaivansa mukaisen palkan. Näille naisille työ ei tunnu itseisarvona merkitsevän enää kovinkaan paljon, he ovat löytäneet muita kiinnostuksen kohteita elämäänsä. Naiset kylläkin tiedostavat ja tunnustavat muodollisten kvalifikaatioiden aseman nykyisillä työmarkkinoilla, mutta kyseenalaistavat usein vaatimusten järkevyyden.

Mikkosen (1995, 93) mukaan työvoimapolitiittisessa koulutuksessa olevien koulutusmotivaatioon vaikuttavat paitsi aikaisemmat koulukokemukset ja nykyinen elämäntilan-

ne, myös ne tavoitteet, joita yksilö koulutukselle ja elämälle yleensä asettaa. Suurin osa keski-ikäisistä, samoin kuin oman tutkimukseni naisista, voidaan lukea suuren murroksen sukupolveen kuuluviksi, siis koulutuksen välineellistä arvoa korostaviksi. Tutkimukseeni osallistuneet nuorimmat naiset eivät välttämättä ikänsä puolesta kuulu tuon sukupolven aikakategoriaan, mutta heidän merkityksenantonsa mukailee kuitenkin sukupolvelle ominaista ajattelua. Koulutusta ei siis välttämättä nähdä ratkaisuna omaan elämäntilanteeseen – ”tarvitsen työtä, en koulutusta”.

Storhammar (1992, 40–41) on todennut, että koulutukseen hakeutuminen työttömyystilanteessa on ongelmallista, sillä usein kyseessä on hakeutuminen uudelle alalle ja tällöin koulutus päätös vaatii yksilöltä enemmän: alan valintaa, näkemystä työvoiman kysynnästä ammattialalla, luottamusta omiin kykyihin ja koulutuksesta saatavaan hyötyyn. Tällöin epävakaiden työmarkkinoiden tilanteessa koulutukseen hakeutumisen kynnys nousee usein entisestään ja koulutusasetteet ja -valmiudet sekä käsitykset koulutuksen kannattavuudesta vaikuttavat kouluttautumispäätökseen ratkaisevasti. Storhammar on niin ikään aikuiskoulutukseen hakeutuneita koskevassa tutkimuksessaan todennut, että supistuvilta aloilta hakeuduttiin pois työvoimapolitiittisen koulutuksen avulla, syynä on tällöin työelämän työntötekijät, useimmiten työttömäksi joutuminen tai työttömyysuhka. Omaehtoiseen koulutukseen taas lähdettiin nimenomaan hyvästä työpaikasta sekä kasvualoilta urakehityksen ja työpaikan jatkuvuuden turvaamiseksi. Motivaation lähteenä on tällöin työelämän vetovoimatekijät, sen tarjoamat uudet mahdollisuudet, joihin tarttuminen edellyttää lisäkouluttautumista. (Emt., 19–20, 41).

Murroksen kokeneet työmarkkinat eivät vaadi uusien suhtautumistapojen omaksumista pelkästään nuorilta, vaan myös keski-ikäisiltä naisilta, jotka kilpailevat työnhaussa nuorempiansa kanssa. Kouluttautumattomilta naisilta orientoituminen opiskeluun vaatii oman yksilöllisen tulevaisuudensuunnitelman tekemistä, minäkuvan muokkaamista, muiden tarpeiden sysäämistä taka-alalle. Erilaiset, monilta osin ristiriitaiset työn ja koulutuksen merkitykset ja niihin liittyvät suhtautumistavat ovat läsnä naisten kertomuksissa: he varttuvat talonpoikaisen perinnön ohjaamana, ajautuvat elämänsä kriisiytymisen ja keski-ikänsä kypsymisen myötä pohtimaan valintojaan, elämäntapaansa ja minuuttaan havahdettua ympäröivän yhteiskunnan ja työmarkkinoiden vaatimuksiin. Työmarkkinat suosivat nuorekasta joustavuutta, rohkeutta, irtiottokykyä ja riippumattomuutta.

6.4. ”Mää nyt vaan ootan ja katon”

Ennakkotehtävässä (liite 2) pyysin haastateltavia sijoittamaan elämänviivalle paitsi elämänhistoriaansa liittyviä vaiheita, myös näkemyksensä tulevaisuudesta. Voi olla, että en painottanut tulevaisuusnäkökulmaa riittävästi, mutta ennakkotehtävien anti jäi joka tapauksessa tulevaisuudennäkymien osalta varsin vähäiseksi. Niitä käsiteltiin kuitenkin haastatteluilissa. Litteroituja haastatteluja lukiessani huomasin, että usein en löytänyt haastattelutilanteissa riittävän hyviä keinoja pureutua pintaa syvemmälle ympäröivien ”kun vaan lapset sais kunnon kansalaisina maailmalle ja itse pysyis terveenä ja sais töitä” -tyyppisten vastausten jälkeen. Silti tulkintani haastatteluista on, että tulevaisuuden seikkaperäinen pohtiminen tai suunnitteleminen ei ollut naisille kovinkaan ominaista, he eivät ehkä edes pitäneet sitä kovin tärkeänä – tai paremminkin – lainkaan mielekkäänä toimintana omassa elämäntilanteessaan.

Naisilla ei ollut yksityiskohtaisia tai lukkoon lyötyjä tulevaisuudensuunnitelmia, näkemykset tulevaisuudesta olivat enemmänkin toiveiden tai haaveiden tasolla. Summittaisilla suunnitelmilla tai tavoitteilla ei myöskään ollut varsinaista aikataulua. Tällainen tulkinta tuntuu loogiselta, kun otetaan huomioon naisten elämönhallinnasta edellä esittämäni tulkinnat. Tulevaisuuden suunnitelmia tehdään ja tavoitteita asetetaan suhteessa elämäntilanteeseensa kokonaisuutena. Toimintaa koskevat päätökset ja valinnat puolestaan tehdään näiden tavoitteiden ja tulevaisuuskuvien perusteella, pohditaan millaiset ratkaisut olisivat omalle elämäntavalle tai omassa elämäntilanteessa sopivia tai mahdollisia. (Hokkanen 2003, 45–58.)

Tulevaisuuteen liittyviä rajoitteita – jopa uhkia – sen sijaan käsiteltiin haastattelutilanteissa monisanaisesti ja perusteellisestikin. Yksilön henkilökohtaista tulevaisuuskuvaa määrittävät reunaehdot ovat monikerroksisia; yksilöllisiä, paikallisia ja yhteiskunnallisia. Tulevaisuuskuvan yksilölliset reunaehdot kumpuavat yksilön omaksumasta elämäntavasta. Eri elämänaalueet – perhe-elämä, työ, harrastukset – kietoutuvat yhteen prosessissa, jossa eri alueita arvotetaan eri tavoin. Paikalliset reunaehdot liittyvät elämiseen tietyllä alueella, tietynlaisessa yhteisössä. Yhteiskunnallisia reunaehtoja ovat esimerkiksi työvoimapoliittiset ja sosiaalipoliittiset ratkaisut, mutta ne voivat liittyä myös yhteiskunnassa vallitsevaan arvopohjaan ja kulttuurisiin malleihin.

Mielestäni lähes kaikkien naisten elämäntilannetta leimasi hämmentyneisyys, useiden kohdalla ehkä jonkinlainen pelokkuus, ahdistuneisuus ja toivottomuuskin, kun tietä ulos taloudellisesta niukkuudesta ja tulojen epävarmuudesta ei ole näköpiirissä. Naiset joutuivat tulevaisuutta pohtiessaan vakavasti miettimään, mitä työelämällä on heille tarjot-

tavana. Voiko se tarjota parempaa ja vakiintunutta taloudellista toimeentuloa? Ehkä – mutta sen toteutuminen vaatii jo edelläkin mainittua valmiutta riskinottoon ja liikkuvuuteen, kenties panostusta koulutukseen, paikkakunnalta muuttoa tai ryhtymistä yrittäjäksi. Tai, kuten jotkut naiset pilke silmäkulmassaan totesivat, rikas *mersumies* tai lottovoitto ratkaisisi heidän ongelmansa kerralla.

Tutkimukseni naisia tuntuu yhdistävän halu välttää riskejä ja taipumus pysytellä tutussa ja turvallisessa – pysyä paikoillaan. Tämä saattaa ulkopuolisesta vaikuttaa toisaalta saamattomuudelta ja toisaalta epärationaaliselta käyttäytymiseltä. Rationaalista saattaisi toisesta näkökulmasta olla pyrkiä ulos työn marginaalista kouluttautumalla, perustamalla yritys tai vaihtamalla paikkakuntaa. Pysyminen vanhassa voidaan yksinkertaisesti mieltää myös laiskuudeksi tai tyytyväisyydeksi omaan tilanteeseen – käydään töissä sen verran, että säilytetään suurimmat mahdolliset sosiaalietuudet eikä viitsitä lähteä mihin tahansa töihin, kun tulotaso ei sen seurauksena välttämättä kuitenkaan nousisi kovinkaan paljon. Tulkintojeni pohjalta väitän kuitenkin, että tilanteessa on ainakin suurimmaksi osaksi kysymys jostakin muusta. Viittaan Silvennoiseen (2002) ja esitän, että he eivät näe tarjolla olevissa keinovalikoimissa sellaisia vaihtoehtoja, jotka olisivat sopusoinnussa heidän elämäntilanteensa, olosuhteidensa, arvomaailmansa ja elämänhistoriansa kanssa.

PK: Mutt ett tavallaan tää [ohjaava koulutus] ei sit niinku ratkase kuitenkaan niitä ongelmia mitkä sulla on?

HAASTATELTAVA: Ei siinä mielessä että niitä keinoja. Ett kyllähän mäkin niinku mietin sitä mitä mahdollisuutta mulla on opiskella ja mää oon. Mutta sit kun totes, tuossakin kun on käyny selväks että ei oo, ett työttämällä ei oo mahdollisuutta että menettää ne työttömyyspäivärahat kun lähtee opiskelemaan, niin kun tietää ett se ei oo mahdollista. Ni sit vähän välillä turhauttaa se ett no, ”nyt etitte kirjasta ett mille alalle haluatte”, ja sitte ku mää oon sanonu että mää en halua – ”no, kyllä se ihan hyvää tekkee kahtoa siitä kirjasta mihkä” [naurahdus]. Siinä vaiheessa mulla sitten aina välillä keittää, että mää sanon että no, kun ei kiinnosta niin ei kiinnosta. Ku emmä viitti semmosta turhaakaan sitte tavallaan tehdä.

Kun elämä on rakennettu päivä kerrallaan -mentaliteetin ja riskien minimoinnin varaan, saattaa pitkäkätäimen suunnitelmien laatiminen ja määrätietoinen tavoittelemine näyttäytyä epärationaalisena tai turhana ajanhaaskauksena. Joidenkin kohdalla torjuva ja välinpitämätön asennoituminen voi olla ainut käytettävissä oleva puolustusmekanismi suojaautua omaan tilanteeseen liittyvän näköalattomuuden aiheuttamalta ahdistukselta. Työmarkkinoilla riskit on hyvin pitkälle henkilökohtaistettu ja yksilö tehty vastuulliseksi yhteiskunnallisesta ongelmasta, työttömyydestä, kun kouluttautumista ja itsensä pätevoittämistä tarjotaan ratkaisuksi heikkoon työllisyystilanteeseen. Samalla yksilö saattaa kokea, kuten edellisen esimerkin nainen, että koulutusriskin ottamiseen ei kuitenkaan tosiasiasa kannusteta, koska koulutukseen hakeutuvaa rangaistaan viemällä oikeus opintotukea suurem-

paan työttömyyspäivärahaan. Miksi siis turhaan alkaisi laatia henkilökohtaista opintosuunnitelmaa tai edes miettiä millainen koulutus kiinnostaisi, jos ei pysty näkemään realistisia mahdollisuuksia suunnitelmien toteuttamiseksi? Ennestäänkin niukoilla tuloilla elävälle perheelle ei tällaisen riskin ottaminen yksinkertaisesti näytä olevan mahdollista. Useilla naisilla on jo ennestään velkaa esimerkiksi asunnosta, jolloin opintojen rahoittaminen lainarahalla tuntuu kestävämmältä vaihtoehdolta. Varsinkin, kun samalla naiset tiedostavat koulutusinvestointiin liittyvät riskit ja kun niukkojen tulojen taloudessa on jo ennestään monta välttämätöntä menoerää odottamassa suurempia tuloja. Kun vielä muistetaan naisten koulutukseen liittyvien merkitysten välineellisyys ja enemmän käytännön työhön kuin koulunpenkillä istumiseen suuntautuva toimintavalmius, on helpompi ymmärtää yksilölliseen urasuunnitteluun liittyviä, joskus jyrkänkin kielteisiä asenteita.

Usein työttömiä ihmisiä luonnehditaan voimavaroja korostavalla tavalla silloinkin, kun olosuhteet selvästi lamauttavat heitä (Silvennoinen 2002, 131). Voidaan ajatella, että tuloksellisempaa olisi auttaa ihmisiä löytämään konkreettisia keinoja ratkaista elämäntilanteeseen liittyviä reunaehtoja ja saavuttaa tavoitteensa. Heitä tulisi tukea asettamaan itselleen ja työuralleen sellaisia tavoitteita, jotka ovat realistisia ja joiden toteuttamiseen voi sitoutua – siis tavoitteita, jotka vastaavat omaa elämäntilannettaan ja vaihetta. Esimerkiksi jos työttömän äidin arvomaailman ja itsearvostuksen kannalta tärkein päämäärä on saatella lapset maailmalle kunnan kansalaisina, joilla on työmarkkinoiden vaatimuksia vastaava koulutus, voi oma opiskelu muotoutua uhkaksi tämän päämäärän toteuttamisessa.

PK: No tota, miten sä sitten kuvailisit tai miten sää määrit, kuvaisit tuota sun elämää, että minkälaista se on ollu tähän mennessä?

HAASTATELTAVA: Kyllä mää ihan tyytyväinen oon, mutta tietenkin se koulutus puol ku se on jääny, että silloin aikonaan ei ollu mahdollisuutta, vanhemmat ei lähteny kouluttamaan ku on ollu, ei ollu rahhaa siihen aikaan. Ja sitte tuli lapset, sitte ei ollu mahdollisuus lähteä. Että nyt sitten on sillee kun lapset on niin isoja, niin nyt ois, mutta nyt tuloo taas se sitte että nyt on kumpiki siinä iässä että niitten pitäs käyä koulu, että [lapsen nimi] on jo ammattikoulussa eka vuotta ja [lapsen nimi] lähtöö ens vuonna – että riittääkö sitten rahat ja miten ite lähtöö sitten kouluttautumaan, se on niinku se.

PK: Että tavallaan joutut, koet sää että sää joutut niinku pistämään nyt sitten tavallaan, arvottamaan sen että kumman koulutus on tärkeempi?

HAASTATELTAVA: Tottakai, ja kyllä mää katon että lapset on etusijalla, niillä on elämä, elämä eessä kuitenkin, että ei niille käy sitten samalla lailla kun mulle on käyny nyt, ettei oo sitä ammattia.

Naiset perustelevat riskien välttelyä ja paikallaan pysyttelemistä arvomaailmansa mukaisena valintana perheen ja yhteisöllisyyden hyväksi, ja samalla oman hyvinvointinsa hyväksi. Vakaa ja tuttu asuinympäristö tuo oman turvallisuuden tunteensa elämään, jota muuten leimaa taloudellinen epävarmuus ja työn katkoksellisuus. Mielekkyyttä ja yleistä hyväksyttävyyttä paikallaan pysymiselle tuo kokemus siitä, että he tekevät valintansa turvatakseen perheen ja lasten hyvinvoinnin. Esimerkiksi toiselle paikkakunnalle muutosta puuttuu va-

kaan asuinympäristön synnyttämä ennustettavuus; uudessa tilanteessa, uudessa ympäristössä myös riskit ovat entistä arvaamattomampia. Vahvojen sosiaalisten suhteiden merkitys tulevaisuuteen liittyvän epävarmuuden hallinnassa on myös suuri. Riskien tiedostamisesta ja nykyisen elämäntavan niukkuuden hallintaan perustuvasta turvallisuudesta saattaa olla seurauksena paikalleen jääminen. Tilanteesta ulospääsyyn ja uuteen alkuun ei siis kenties vain nähdä oman elämäntilanteen ja elämänhistorian kanssa sopusoinnussa olevia ratkaisuja. Tai ehkä omiin kykyihin selvitä vieraassa ympäristössä, koulutuksessa, uudessa työssä tai ylipäätään työnhaussa avoimilla työmarkkinoilla ei luoteta senkään vertaa kuin oman paikkakunnan rakenteellisen työttömyyden leimaamalla markkinoilla. Yksilöllisiin, liikkuvuutta edellyttäviin valintoihin liittyy siis riski selviytymisen vaarantumisesta uudessa tilanteessa.

Useat naiset sanoivat, että heidän täytyy vain odottaa ja katsoa, että tilanteeseen avautuu jokin ratkaisu, tai että heidän täytyy odottaa omille ratkaisuilleen parempaa ajankohtaa. Tämän paremman ajankohdan odottamisen sanottiin yleisesti liittyvän perhetilanteen muutokseen. Saattaa olla, että yhteisöllisyyteen ja muista huolehtimiseen vedotaan niin vahvasti myös sen vuoksi, että se on keino välttää kasvojen ja itsekunnioituksen menettämistä tilanteessa, jossa syyt paikallaan pysymiseen liittyvät ehkä juuri omiin mahdollisuuksiin ja omiin kykyihin liittyvään epävarmuuteen. Omaan pelokkuuteen ja haluttomuuteen muuttaa tilannetta ei ole yhtä legitiimiä vedota kuin siihen, että tekee uhrauksen läheistensä hyvinvoinnin edistämiseksi. Jossain tilanteessa naiset raottivat verhoa ja toivat esille tällaista tulkintaa vahvistavia näkemyksiä.

PK: Tuntuuko että täällä on, täällä on se paikka missä on hyvä olla tai, tai semmonen että?

H6: Niin, kyllä melekeen, emminä tiä, nykyään kyllä sanotaan että pitäs työn perässä muuttoa ja meijänkin kylältä on muuttanu ihmisiä. Mutta ei se niin heleppoa oo lasten kans lähteä.

PK: Niin. Onks se niinku just lapset jotka sua nyt eniten pitää täällä tällä hetkellä vai?

H6: No, niin melekeen, vaikka tyttö mulle jo sano että ei muuta kun muutetaan, että se on kakstoista vuotta, niin se het sano että ei muuta kun muutetaan että. Mutta se on vaan aika iso askel että, ja sitten se että mistä sen työpaikan enste löytäs että siinä, sekin on vaan hommasa, että ihan viiti tyhjän päällekkään lähteä.

Kaiken kaikkiaan naisten haastattelutilanteessa kertomista tarinoista hahmottuu selvästi elämisen punainen lanka: eletään päivä kerrallaan, elämässä on pärjättävä, ja viime kädessä oman elämän suunta on kuitenkin itsestä kiinni. Toisaalta naisten kantamat talonpoikaiset perinteet ja selviytymisen eetos terävöittävät omillaan toimeen tulemisen ensisijaisuutta ja työmarkkinoiden hegemoninen, yksilön vastuuta korostava ”olet oman onnesi seppä” -ajattelu vahvistaa yksinpärjäämisen välttämättömyyttä. Naiset näkevät, että elämää on hallittava itse ja sitä voikin hallita, vaikka sitä ei voikaan kovin pitkälle ennakoida tai suun-

nitella. Joillakin naisilla tämä näkemys perustuu uuteen, iän ja elämäkokemuksen mukanaan tuomaan vahvuuteen, heräämiseen, sisäisen elämänhallinnan tunteeseen ja ohjien ottamiseen omiin käsiin esimerkiksi avioeron jälkeen. Elämä voi osaltaan olla taloudellisesti niukkaa ja tukisysteemin raamittamaa, mutta oma tie, sisäinen rauha on tärkein.

Mutta: tämä naisten luottamus omaan selviytymiseensä näyttää perustuvan nimenomaan elämiseen tutussa sosiaalisessa ympäristössä, vahvojen ja läheisten suhteiden verkostossa, rutiineihin perustuvasta ennustettavuudesta. Esimerkiksi paikkakunnan vaihdon seurauksena on irtautuminen sosiaalisesta turvaverkostosta, vakaasta ja turvallisesta yhteisöllisyydestä, huoli omasta ja lasten sopeutumisesta uuteen ympäristöön. Naiset saattavat enemmän tai vähemmän tiedostaen ajatella pärjäävänsä tutussa asuinympäristössä ja tutuissa olosuhteissa, mutta ei välttämättä avoimilla työmarkkinoilla kaupungissa, yrittäjänä tai opiskelijana. Naimisissa olevien naisten kohdalla tulee lisäksi muistaa, että he eivät ole perheen ainoita elättäjiä, eivätkä ainoita päätöksentekijöitä. Miehen työ ja yhteinen koti kiinnittää perheitä entistä lujemmin asuinkuntaan, eivätkä naiset halua eroon perheestään työn vuoksi. Kun vielä ottaa huomioon, että naiset ovat elämäänsä työtilannettaan ja taloudellisia huolia lukuun ottamatta varsin tyytyväisiä elämäänsä, ei ihme että he mieluummin pitävät onnea yllä pienesti elämisen hyveen ja yhteisöllisyyteen liittyvien tarpeellisuuden tunteiden avulla kuin ottavat riskejä epävarman työmarkkinapelin ehdoilla.

Haastateltavat sanovat tiedostavansa tilanteensa eläkkeen kertymisen kannalta – eläkettä ei kerry ja vanhuuden turva uhkaa kutistua mitättömän pieneksi, niukkuus näyttäisi elämäntapana jatkuvan aina vanhuuteen saakka. Jotkut naisista kuitenkin sanovat suhtautuvansa tilanteeseen rauhallisesti, luottavat siihen, että sekin järjestyy, erityisesti perheenäidit, joiden miehet ovat varman tuntuudessa työpaikassa ja elättävät perhettä, ovat rauhallisin mielin. Kaikesta huolimatta useimmat naiset vaikuttavat edelleen varsin luottavaisilta suomalaisista hyvinvointivaltiota kohtaan. Toisaalta tämäkin asennoituminen saattaa kertoa naisten päivä kerrallaan –mentaliteetista. Kun arjen pyörittämisessä on muutenkin riittävästi huolta ja murhetta, miksi vaivata päätään niin kaukaisella asialla kuin eläke on. Joidenkin naisten kertomuksissa tuli esiin, kuinka he luottavat lastensa omaksuneen kahdensuuntaisen hoitovastuun periaatteen äideiltään. Hyvät, luottamukselliset ja läheiset välit lapsiin antavat taas uskoa siihen, että lapset tarvittaessa omat äitinsä tukena ja turvana hädän hetkellä, vahvoihin siteisiin liittyvän vastavuoroisuuden periaatteen mukaisesti.

7. Hyvän elämän ja minuuden rakentamista työn reunoilla

Työ vaikuttaa siihen, millaisena yksilö itsensä näkee ja millaisena muut hänet näkevät; työ vaikuttaa siis yksilön käsityksiin itsestään, hänen identiteettiinsä. Se merkitsee ihmiselle mahdollisuutta ansaita elantonsa ja luoda sosiaalisia suhteita, tarjoaa hänelle paikan yhteiskunnassa. Työtilanne määrää käytettävissä olevia resursseja, sitoo valtarakenteisiin ja määrittää päivärytmin. Palkkatyön asema työttömyystilanteessa vaihtelee sen mukaan, mitä työ aiemmassa elämänsä aikana on merkinnyt. Yhtäläillä merkitysten jäsentymiseen vaikuttaa se, millaisia tulevaisuuskuvia yksilö nykyhetkessä hahmottaa. Hänninen ja Polso (1991) ovat tarkastelleet työpaikan menettämistä elämänmuutoksena ja korostavat, ettei työttömyydellä suinkaan ole pelkästään negatiivisia vaikutuksia yksilön elämän kokonaisuuteen. He ovat hahmottaneet työttömien kertomuksista juonityyppisiä kuvatuksia, miten erilaisia merkityksiä työpaikan menetyksellä voi olla identiteetille elämäntilanteesta riippuen. Ensinnäkin palkkatyö voi työttömyystilanteessa edelleen muodostaa identiteetin ja elämänhallinnan perustan. Toiseksi se voidaan nähdä enemmänkin elämän täydentäjänä ja vastapainona muille elämänalueille, jolloin työ on elämän sisältönä melko helposti korvattavissa muulla sosiaalisella toiminnalla. Kolmanneksi palkkatyö voidaan mieltää välttämättömänä pahana, jota ilmeisesti voi elää täysipainoista elämää, kunhan jokin muu tulonlähde korvaa palkkatulojen jättämän aukon eläntilanteessa.

Kosonen (2003, 41) puolestaan puhuu syrjäisistä tiloista tulevasta kertomuksista. Syrjäiset tilat ovat hänen tutkimuksessaan ikääntymiseen liittyvää työuralta syrjäytetyksi tulemistä tai syrjään astumista. Syrjäinen tila suhteessa työhön ei kuitenkaan tarkoita syrjäytymistä yhteiskunnasta. Palkkatyöstä sivuun joutuminen pakottaa ja mahdollistaa näkemään hyvän elämän sisältöjä ja itsensä toteuttamisen mahdollisuuksia muualla kuin ansiotyömarkkinoilla, ja toisaalta oman tutkimuksen naisille lasten kasvaminen ja hoitovastuun helpottuminen avaavat tilan kodin ulkopuolisille aktiviteeteille. Työ näyttäytyy naisille ristiriitaisten merkitysten kenttänä. Naiset määrittelevät kertomuksissaan työn vetovoimatekijöitä ja työntötekijöitä, seikkoja, jotka saavat työelämän vaikuttamaan toisaalta puoleensavetävästi, toisaalta vähentävät työn subjektiivista merkitystä.

Työttömyyden vaikutukset ihmisen elämänsä aikana eriytyvät siis hänen elämäntilanteensa mukaan. Vaikka paikallinen ympäristö synnyttää katkoksia, epäjatkuvuutta ja suunnanmuutoksia, joita elämänsä aikana tutkimuksessa korostetaan – ei yksilö silti välttämättä ankkuroitu työttömyyteen. Ihmisellä voi olla muita elämään mielekkyyttä tuovia kiinteitä kohtia, kuten perhe, harrastukset ja muut sosiaaliset verkostot. Elämänsä aikana on toisaalta

jatkuvaa irrottautumista vanhasta ja kiinnittymistä uuteen, toisaalta kertautumista ja toistuvuutta. Elämässä on oltava jotain pysyvää, jotta ihminen voisi säilyttää toimintakykynsä ja perusturvallisuutensa muutosten keskellä. (Pohjola 1994, 113–114.) Haastattelemani naiset tuntuvat jotenkin varovaisilta työelämään liittyvien toiveittensa suhteen – kun ei toivo liikoja, ei voi myöskään kovin pahasti pettyä. Elämää on ilman palkkatyötäkin, eikä elämä ilman palkkatyötä ole elämää ilman työtä. Ansiotyö ei ole koskaan tarjonnut näille naisille kokonaisvaltaista itsensä toteuttamista, voiko se sitä jatkossakaan tarjota? Eivätkä he tunnu sellaista odottavankaan, vaan enemmänkin vakaata toimeentuloa, omien taipumusten mukaista tekemistä ja tunnetta tarpeellisuudesta.

On tärkeää, että työttömyys suhteellistetaan osaksi elämänkulun tapahtumia ilman, että se määrittää elämän koko kuvaa. Työn epävarmuus, asema työn marginaalissa on muokannut haastattelemani naisten elämäntapaa. Naisten elämää tulee tarkastella toimijanäkökulmasta siten, että työttömyys on heidän toimintamahdollisuuksiaan muovaava tekijä, mutta ei kuitenkaan toiminnan määrääjä. Tässä kappaleessa piirtyy kuva siitä, millaista naisten mielestä on hyvä elämä sekä siitä, miten työllä on naisten merkityksenannossa ja elämäntavassa palkkatyötä laajempi merkitys. Naisten elämään sisältyy mahdollisuuksia rakentaa identiteettiä muutenkin kuin palkkatyön tai kotiäitiyden varaan. Elämään siis löytyy sisältöä myös ilman työtä, mutta olisiko naisten arkielämässään hankkimia informaalisia taitoja mahdollista muuntaa ansaintamahdollisuuksiksi?

7.1. Työtä palkatta, taitoja ilman tutkintoa

Kuten aiemmin olen todennut, ei yhteiskunnallinen äitiys rajautunut vain omasta kodista ja omista lapsista huolehtimiseen, vaan feminiininen elämänpiiri ja muista huolehtiminen ulottui myös julkiseen sfääriin, kansalaisyhteiskuntaan (Rantalaiho 1994). Tutkimukseni naisista enemmistö harjoittaa yhteiskunnallista äitiyttä tekemällä vapaaehtoistyötä toimimalla joko virallisissa järjestöissä, yhdistyksissä, urheiluseuroissa tai seurakunnissa, mutta myös omaehtoisesti auttamalla sukulaisiaan ja tuttaviaan. Useimmat naisista ovat olleet mukana toiminnassa jo omien lasten ollessa pieniä, mutta he kokevat erityisesti lasten kasvaessa ja hoitovastuun hellittäessä kotona halua käyttää voimavarojaan yhteisönsä hyväksi. Tulkintani on, että naisilla on vahva halu auttaa ja välittää muista ihmisistä, tavalla tai toisella. Vapaaehtoistyössä naiset kokevat erityisen läheiseksi lapsi- ja nuorisotyön. Vanhuksiin ja sairaisiin kohdistuva huolenpito on lähinnä omista vanhemmista ja sukulaisista huolehtimista. Useimmilla naisista onkin kokemusta vanhustenhuollosta ja kotipalvelusta toimimisesta ja monet naisista toivovat työllistyvänsä sosiaalialalle, joten on ymmärrettävää,

että tähän työhön liitetään enemmän ammatillisia merkityksiä. Naiset siis suuntaavat perheenäiteinä omaksumansa hoivataidot yhteisölliseen hoivaan; he ovat toimineet esimerkiksi kerhojen ohjaajina, sijaisäiteinä, tukihenkilöinä ja kyläyhdistysaktiiveina. Kuten Pahl (1984) on todennut, epävirallisessa työssä ei kenties aina ole kysymys selviytymisestä vaan tietynlaisesta elämäntavasta ja arkielämässä hankittujen taitojen harjaannuttamisesta.

Yhteisölliseen työhön nuorten parissa liittyy haastattelemillani naisilla useimpien myös vahvoja kasvatuksellisia tavoitteita, huolta tulevien sukupolvien kasvuolosuhteista ja heidän omaksumastaan arvomaailmasta, mutta myös pyyteetöntä lähimmäisen rakkautta ja halua auttaa apua tarvitsevia. Yhteiskunnallinen äitiys ja ennalta ehkäisevä työ nuorten parissa nähdään nimenomaan kunnan kansalaisuutena ja vastuunottona yhteisestä hyvästä.

PK: Mehän on puhuttukin tuosta kunnan kansalaisuudesta tai ideaalikansalaisesta, niin sää luettelitkin niitä tiettyjä asioita mitä sun mielestä siihen liittyy – niin koet sää olevas semmonen kunnan kansalainen?

HAASTATELTAVA 1: Koen, kyllä mää koen olevani kunnan kansalainen. Nuorena mää en ajatellu sitä, mutta mää huomasin että musta on tullu kunnan kansalainen. Ja tota, siks ehkä mielelläni teen tätä ennaltaehkäisevää työtä, että mää niinku haluan antaa nuorille sitä mallia, ett jokaisesta voi tulla kunnan kansalainen. Niitä hyviä eväitä että ollaan yhdessä ja yritetään, niin. [...]

PK: Näet sää sitten sen nimenomaan semmosen tuen, tuen ja tämmösen kannustuksen muitten taholta myöskin siinä aika tärkeänä asiana sitten?

HAASTATELTAVA 1: Se on todella tärkeä juttu että, että muutenkin kun tää aika on arvoja vailla, niin nuoret tarviis nyt sitä tukee, ihan sitä läsnäoloo ja niitten omaa arvostusta, ett vaikka ne nyt tuolla hömpöttelevät ja tekevät mitä tekevät, niin tuota, kun ne saa sen tuen ja toisen arvostuksen ja läsnäolon, niin niistä tulee hyviä aikuisia.

HAASTATELTAVA 2: Ja tota, sitten mulla on ollu sijais, epävirallisesti, kolme vuotta oli yks [nuori] asumassa, kun mää muutin [tänne], tuonne omakotitaloon silloin. Se oli silleen että se oli joskus viikon meillä yöstä, mutt sit se oli, ku se oli tästä kylältä se [nuori], sillä oli vaikeuksia kotona, niin sitten se oli niinku illat meillä ja saatto mennä yöks kotia, ja sitten tulla viikonloput ja näin, kolme vuotta se oli meillä. Ja se on nyt valmistunu lähihoitajaks ja asuu omissa oloissaan, ihan tota, päässy jaloilleen. Ja sitten sitä aikasemmin [paikkakunta] asuin, oli täältä samalta kylältä toinen, viijen koiran kanssa meillä, mutt sekin asuu nyt omissa asunnossaan, omissa talossa ja on töissä ja menee ihan hyvin. Ett, ett, silloin kun näitä keräyksiä on, niin mää aina sanon että mää oon varmaan osallistunu omalta osaltani ihan tarpeeks että, koska mää en oo mistään saanu näitten lasten niin kun ruokajuttuja enkä mittään, että mää oon ne ite kustantanu, ei niitä.

Kuten kappaleessa 6.1. totesin, tarjoaa maaseutu elinympäristönä mahdollisuuden monenlaisien taitojen kehittymiseen ja hyödyntämiseen omatarvetuotannossa ja jopa lisäansioiden hankkimisessa. Haastattelemanii naiset hallitsivat monenlaisia kädentaitoja ompelemisestä, mattojen kutomiseen, taidekäsitöihin ja puutarhanhoitoon. Naiset toivat kertomuksissaan esiin, etteivät he osanneet tai kokeneet voivansa muuntaa harrastusten ja arjen töiden myötä kertyneitä erityistaitojaan ja osaamistaan varsinaisiksi ansionlähteeksi tai esimerkiksi yksityisyrittäjyydeksi (ks. myös Markkola 1998).

PK: Ett sää ett koe mitenkään ett sää sun, sun justiin se identiteetti ja se sun, ei ois mitenkään vaarassa [työttömyyden takia] vaan se on se taloudellinen puoli nimenomaan?

HAASTATELTAVA: Joo, ei. Joo ei, että mähän sillee että jos mulle sanoo että tossa on noin paljon rahaa, että nyt voit tehdä ei tarvi miettiä mittään, niin voi että, mää saisin vaikka kuinka tehtyä lissää vaikka mitä. Ja sit varmaan rupeaisin niinku kehittämäänkin, kun mullaha yks semmonen oli, mää kysyinkin yhdessä vaiheessa työvoimatoimistossa että onko mahdollista että mää saan ruveta kutomaan mattoja myyntiin, mää aattelin että sehän ois niin kun pien tulonlähde. Mutt sitte selvis että ei kannata tehdä, ett se sano suoraan ett sun kannattas tehdä silleen että oot puol vuotta työttömänä ja puol vuotta kudot niitä mattoja ja myyt. Niin mää sanon että ei siinä puolessa vuodessa ei sitten kyllä hanki yhtään, ett sitten tulee, ett siitä tulee liian, että ei saa mittään rahaa. Että nekin on niin kun semmoset yrittämiset laitettu vähän huonoon puihin että.

PK: Aivan, että koet sää niin kun ton että tää jotenkin on epäoikeudenmukanen tää systeemi tai jotenkin semmonen joka latistaa vähän?

HAASTATELTAVA: No kyllä se siinä mielessä että se ei kannusta yrittämään ite, sitä se ei kannusta koska siinä viijään se viimeinenkin tulo sulta pois. Ett jos sulla ois mahdollisuus ett sää tiet, sulla ois ainakin se pieni perusturva siellä, ett jos sää tätä vaikka yrität niin se kannustas, sää voisit yrittääkin sitä että onnistuuko. No nyt ei uskalla ottaa riskiä. Ei voi ottaa riskiä ku ei tiedä että jos se meneekin pieleen ja sitten ett saa yhtään mistään mitään. Ett nyt sitten vaan tehään harrastuksena, itselle.

Naisten puheista voi vetää sen johtopäätöksen, että heidän mielestään työttömyysturvallainsäädännön tulisi entistä paremmin tukea toimeentulon koostumista monista eri työstä ja toiminnoista. Työttömyysturvajärjestelmän voidaan nähdä hankaloittavan lyhytaikaisten työsuhteiden vastaanottamista tai vaikkapa pienimuotoisen yritystoiminnan aloittamista kuten edellisessä näytteessä. Yrittäjyyttä kuitenkin tarjotaan usein maaseudun naisille työllistymisratkaisuksi. Naiset toivat esiin, miten he pitivät epärealistisina joitakin ulkoapäin esitettyjä yrittämiseen liittyviä ratkaisuja. Esimerkiksi kotipalveluyrittäjyyden menestymisen mahdollisuuksia omalla paikkakunnalla epäiltiin, koska uskottiin etteivät maaseudun ihmiset ole vielä valmiita maksamaan hoivapalveluista. Yrittäjyyteen liittyy myös muita kynnyskysymyksiä kuin taloudelliset riskit, esimerkiksi vaatimuksia markkinointihenki-syydestä ja taidoista tehdä erilaisia talouslaskelmia. Lisäksi jotkut naiset toivat esiin kuten seuraavassa haastatteluluotteessa, että yrittäjyys vaatii tietyntyyppistä persoonallisuutta. Lisäksi useimmilla epävakaa työhistoria on syönyt luottamusta omiin taitoihin ja uskallusta ottaa riskejä.

PK: Tuota, mites sitten niinku tää tämmönen kotipalveluyrittäjyys tai tämmönen, millä lailla sää siihen suhtautuv? HAASTATELTAVA: Ei, ei musta oo yrittäjäksi, ei mua het hirvittää pelekki ajatuskin, ei, emmää tiä.

PK: Mikä siinä on se semmonen mikä hirvittää?

HAASTATELTAVA: No, jos ei se onnistukaan ja sitte minä en ossoa yhtään laskea, enkä ymmärrä yhtään yrittämisestä, ei herranen aika, sekin on semmonen ett siihen pitäis niinku kasvoa ja, jaja, jonkunlainen toisenlainen pohja ois pitäny olla, tää työttömyys on kyllä oman osansa tehny siinä ett se ei...

PK: Onko se niinku vieny luottamusta sitten?

HAASTATELTAVA: On, joo.

PK: Mites sää koet sitten tän kurssin että onks täällä paljon painotettu sitä yrittäjyyttä tai?

HAASTATELTAVA: Kyllähän siitä puhutaan mutta myö aina tyrmätään se.

PK: Mitä että?

HAASTATELTAVA: On siitä puhuttu mutta ei tuota, myö tyrmätään het se ajatus että ei. Toisaalta tää on pien paikkakunta, tää on niin hirveän vaikealle täellä että, että kannattasko sitten, mistä saatas niitä maksukykyisiä vanhuksia jotka maksas ja. Kuitenkin kun niitä on kiertäny tuolla ja tietää että

paljonko ihmiset saa eläkettä ja näin ni, niin ni, ja niillä on ne lääkekulut ja vuokrat sun muut niin millä ne pystys maksamaan, se vähän arveluttaa. En tiä sitten tulevaisuessa jos tuota, miten sitten, että oisko sitten jo isommat eläkkeet ja.

Naisilla vaikutti olevan myös näkemyksiä, että yrittäjäksi ryhtyessään joutuu vastaan tulevista ongelmista selviytymään yksin, sekä kantamaan suuren riskin ja vastuun lisäksi kohtuuttoman raskaan työtaakan. Kuilu yrittäjyyden ja palkkatyöläisyyden välillä nähtiin useimmiten niin suurena, ettei sen ylittämistä omalla kohdalla pidetty lainkaan mahdollisena.

7.2. Minä, kunnan kansalainen

Palkkatyön merkitys naisille voidaan tiivistää kolmeen tekijään: taloudellinen turvallisuus, tunne normaaliudesta ja kuuluminen yhteisöön. Päälimmäisenä työn merkityksistä tutkimukseni naiset puhuvat nimenomaan työn taloudellisista tekijöistä. Palkkatyö ei tunnu olevan itseisarvo, vaan väline elinkustannusten turvaamiseen perheelle ja itselle. Erityisen voimakkaasti taloudelliset tekijät nousevat ymmärrettävästi yksinhuoltajien puheesta, ovathan he perheen ainoita huoltajia. Perheenemäntien työhön liittämät merkitykset ovat lähempänä Linnakankaan ym. (1994) tutkimustuloksia, joiden mukaan naiset nostavat oman palkan naisen autonomisuutta ja asemaa perheen sisällä vahvistavana tekijänä ylitse muiden merkitysten – eihän perheen elanto ole yksinomaan naisen palkan varassa.

Kaikesta huolimatta palkkatyön merkitys täysivaltaisuuden ja yhteiskunnallisen osallisuuden määrittelijänä on niin vahva, etteivät tutkimukseni naiset, jotka tekevät omaa hiljaista, epävirallista työtään perheen ja muiden lähimmäisten hyväksi, kotona, sukulaisten luona ja satunnaisissa työsuhteissa, välttämättä itsekään osaa korostaa tarpeeksi toimeliaisuutensa merkitystä yhteisönsä elämän sujumisen kannalta ja sen myötä vaatia sille suurempaa taloudellista tukea yhteiskunnalta. Mutta kun heitä hieman johdattelee, nostavat he rohkaistuneina pintaan näkemyksiään kokemistaan epäkohdista, kuten kahden lievästi vammaisen lapsen äiti seuraavassa haastattelutuotteessa.

PK: No mites sitten ihan tämmönen kysymys kun semmonen kunnan kansalainen -käsite tai ideaalikansalainen, niin minkälainen se on sun mielestä tässä yhteiskunnassa, tai sun mielestä ensinnäkin ja sit jos aattelet sitä, niin no kerro vaan ekaks että minkälainen?

HAASTATELTAVA: Kunnan kansalainen?

PK: Niin.

HAASTATELTAVA: No ei ainakaan tee rikoksia... On ystävällinen ja tavallaan mukautuu joukkoon.

PK: Just. Ja mites sitten ajattelet että minkälaisia asioita yhteiskunta tai niin kun ympäröivä maailma odottaa sit semmoselta kunnan kansalaiselta tai minkälaisia velvollisuuksia...

HAASTATELTAVA: Odottaa... no, sehän pitäis olla tietenkin kauheen tehokas, työssäkäyvä, itsenäinen toimeentuleva, tulee semmonen olo että halutaan ett se pitää olla kauheen semmonen ett se ei pyydä mitään ja sille käy kaikki ja...

PK: Niin, että tavallaan tulee ihan itsenäisesti toimeen?

HAASTATELTAVA: Niin toimeen.

PK: Joo, joo, ett siinä on varmaan aika iso taas semmonen törmäys mitä kun ajattelee niin kun sinunkin elämäntilannetta niin?

HAASTATELTAVA: No on joo, ei, ei voi, ei voi tehdä niin kun kaikki haluaa. Tai tietenkinhän se riippuu ite, itestään siitä että minkä, minkä arvonn laittaa etusijalle.

PK: Mm, aivan.

HAASTATELTAVA: Että mää oon laittanu perheen, perhesuhteet etusijalle ja jättäny ne muut sitten, ett ne hoidan jos pystyn. Mutt sehän siinä on ett sit ei niinku, eihän, periaatteessa ei anneta siihen täysin mahdollista, että nytkin koko ajan kauheesti paine siitä ett se toimeentulo loppuu, ett jos mä hoidan perheeni niin toimeentulo loppuu. Ett ei oo mitään semmosta väylää missä vois mennä ja kattoo että, no kun sä haluut kerran hoitaa että sulla on tämmönen tilanne, sä haluut hoitaa sen näin – no, sulle annetaan mahdollisuus siihen.

PK: Aivan, ett joku tämmönen, enempi arvostusta sille semmoselle niin kun palkkatyön ulkopuoliselle työlle?

HAASTATELTAVA: Niin, niin justiinsa, ett sitä ei oo, sitä ei todellakaan arvosteta.

Tulkitsen välitilan käsitettä omaan aineistooni suhteutettuna myös siten, että siirtymävaiheessa muodostuu mahdollisuuksia ja pakkoja löytää identiteetin rakentamiselle ja ylläpitämiseksi uusia kiinnekohtia. Toimijanäkökulma korostaa työttömyyttä yksilön toimintamahdollisuuksia muovaavana, vaan ei määrävänä tekijänä. Ahola (1996) on todennut, että työttömät rakentavat erilaisia toimintamalleja, joilla työttömyystilanteen identiteetille aiheuttamia ristiriitoja voidaan ratkaista. Tutkimukseni naiset halusivatkin vastauksissaan määritellä kunnan kansalaisuutta myös muuten kuin työmarkkinakansalaisuuteen liittyvin määrein, vaikka ne nousivatkin aineistosta kaikkein vahvimmin esille. Palkkatyön itseoikeutettua asemaa kunnan kansalaisuuden määreenä korostavia sisältöjä nousi naisten vastauksissa spontaanisti, kun kysyin heiltä esimerkiksi ”kuka on kunnan kansalainen”, ”millainen on kunnan kansalainen” tai ”kuka sinun mielestäsi on kunnan kansalainen”, mutta toisaalta vasta haastattelijan johdattelemana. Yleensä naiset esittivät aluksi varsin tutuilta kuulostavia, yhteisesti hyväksytyjä määritelmiä.

HAASTATELTAVA 1: No, se on semmonen mitä mää jo aikasemminkin puhuin, rehellinen ja vastuuntuntoinen, ja työtätekevä, toiset huomioonottava, tasapuolinen, semmonen.

HAASTATELTAVA 2: Jaa-a, se on varmaankin semmonen aktiivinen, tietää näistä kaikkennäkösistä niin kun yhteiskunnallisista asioista, ja ehkä se ois hyvä olla just töissä ja, ja maksais veroja, kun olis töissä [epäselvä] tänne näin, ja tota... Ois semmonen yhteiskunnallekin tuottava, omalla tavallaan, niin ni.

Tilanne oli välillä hiukan hämmentäväkin, kun asetin haastateltavalle jatkokysymyksen ”oletko sinä itse mielestäsi kunnan kansalainen”. Haastattelijana pelkäsin, että haastateltava ehkä käsittää minut väärin, että haluan osoittaa häntä sormella ”olet työtön ja siksi et ole kunnan kansalainen”, ja ehkä niin jotkut haastateltavien vastaukset voi näin tulkitakin. Kun edelleen kysyin naisilta, millaisia muita seikkoja he haluaisivat sisällyttää tai lisätä kunnan kansalaisen tai ideaalikansalaisen piirteisiin, oli riitasointu kulttuurisesti jaetun määritelmän kanssa jo ilmeinen.

PK: Joo, no tota, ootko sää omasta mielestäsi kunnan kansalainen?

HAASTATELTAVA 1: Olenhan mä tiietysti, mutt enhän mä nyt näitä kriteereitä täytä mitä mä luettelin että, niin ni.

PK: Onks sun mielestä, oisko jotakin muita semmosia kriteerejä mitä pitäis sun mielestä...

HAASTATELTAVA 1: Minähän olen kasvattanu tähän yhteiskuntaan niin kun mm, tulevia veronmaksajia ja tämmösiä kunnan kansalaisia, siis sillä tavalla että ne on niin kun, mielestäni mä olen kasvattanut ne niin kun semmoseks rehelliseks ja työtätekeväs, ei uusavuttomaks, vaan ihan semmoseks niin kun että ne niin kun osaa ja hallitsee hommia – jo nytten ni saatikka sitten kun ne vielä opiskelee lisää.

HAASTATELTAVA 2: [...] Sehän ei nykyaikana ennää tuo päde että... Mun mielestä se että kuka on kaikista kieroin ja kaikista epärehellisin ja kaikista vähimmän työtätekevä, niin se pärjää täällä Suomen maassa tällä hetkellä kaikista parhaiten, suurinta palkkaa nostaa, ett semmosekshan se on niinku muuttunu.

PK: Ett se on semmonen joku epävirallinen tämmönen hyvän, taikka siis ideaalikansalainen tavallaan silleen, ett semmonen mikä sitten...

HAASTATELTAVA 2: Nii-i, ett senkinhän vois sanoa niin lyhyesti että, että hullu paljon töitä tekee ja viisas pääsee vähemmällä. Että se varmasti tänä päivänä pittää paikkasa. Ett ku aatellaan jotakin noita pamppuja tuolla suuressa maalimassa, niin nehän pystyy sillä epäreilulla, mitä enemmän kiemurtelevat niin pääsevät.

Laajempi kunnan kansalaisuuden määritelmä, samoin kuin laajempi työn määritelmä helpottaa työttömyyden kokemusta ja tarjoaa myös palkkatyön reunoilla eläville mahdollisuuden määritellä identiteettinsä kestäväällä tavalla.

7.3. Oma tie, oma aika

Naisten elämä on siis tilanteessa, jossa he ovat entistä enemmän heränneet toivomaan jostain *omaa*. Individualistisen ajattelun lisääntyminen kuuluu naisten kertomuksissa kaipuuna omaan aikaan, omaan elämään – itsestä huolehtiminen nousee entistä selvemmin muiden huolehtimisen rinnalle. Naiset itse puhuvat *itsekkyyden* lisääntymisestä. Avioliitossa elävien naisten mielissä heijastelee keskiluokkaiselta ja hyvätuloiselta kalskahtava mallitarina keski-ikäisestä pariskunnasta, joiden lapset ovat lähteneet kotoa, ja jotka viettävät lisääntyntä vapaa-aikaansa ja nauttivat pankilta jo lunastetusta omakotitalosta puutarhoineen, huvittelevat ja matkustelevat tuttavapariskuntien kanssa ja toteuttavat itseään harrastusten kautta.

Edellä olen puhunut vapaaehtoistyön ja muun kansalaisyhteiskunnan areenoilla tapahtuvan epävirallisen työn merkityksistä toimeliaisuuden ylläpitämiselle, identiteetin rakentamiselle ja tarpeellisuuden tunteille, kun lapset kasvavat eikä palkkatyötä löydy. Rinnan näiden toiminta-areenojen kanssa naisten elämään mielekkyyttä tuovana ulottuvuutena näen tekijöitä, joihin naiset puheessaan viittasivat usein lisääntyneenä *itsekkyytenä* – ne ovat naisten *omia hommia*.

PK: Niin, ja sää oot tehny kovan päivätyön jo sillä lailla että?

HAASTATELTAVA: No, oon mä oman osuuteni. Mutta menisin kyllä mielelläni vielä, että ei siinä mittään, mutta ei se mikään semmonen kauhea paniikki oo, että voi kauhea ku ei mulla oo töitä. Niitä

töitä kyllä saa ku järjestää ite, joo, kaikkea kivaa. Mulla kesä menee kukkien kans ja, sitten tosiaan että mulla on niitä käsitöitä, ja että en pistoakaan oo ehtiny tämän kurssin aikana tehdä. Se tuntuu että sitä ei kannata ollenkaan ottaa, että jos ei ehi sitten, että olokoon nyt, aina joka päivä aattelee että kyllä pitäs ottaa se esille, ruveta tekemään, mutta ei, ei sillai saa että. [...]

PK: Joo. Onko tuota niin, mites tuo taloudellinen tilannekaan ei sitten oo, on silleen tavallaan jo helpottanu, että vähän niinku voi löysätä, että ei oo niin pakottava...

HAASTATELTAVA: Niin, on se nyt siitä helepottanu mitä, että ku ne kaikki pieniä ol ja kaikki kotona, niin menothan oli varmaan isommat ku tulot, mutta tuota, nythän ne tulee niinkö ite toimeen että, suurimmaks osaks, että ei tarvi enää kun tuota yhtä.

Muutamat naisista näkevät, että he ovat tehneet jo elämässään niin paljon töitä, huolehtineet riittävästi muiden hyvinvoinnista, nyt on aika ajatella myös omaa elämänlaatua. Yksi paremman elämänlaadun merkki on, ettei olisi enää pakko raataa elantonsa eteen. Korostuneimmin tällainen elämänasenne näyttää olevan pinnassa vanhimmilla haastatelluilla. Kaikilla näillä nuorin lapsista on vielä kotona, mutta vanhimmat lapset tulevat toimeen omillaan. Kaikki nämä naiset on maataloustaustaisia, yksi heistä oli itsekin entinen maatalon emäntä. Elämään oli mahtunut paljon työtä, pahimmillaan siihen ei juuri muuta ollut mahtunutkaan.

Näitä henkistä hyvinvointia ja elämänlaatua korostavia naisia yhdistää myös se, että he eivät näe kouluttautumista mielekkäänä vaihtoehtona. Lisäksi he ovat löytäneet itselleen jonkin vaihtoehdoisen harrastuksen tai itsensä toteuttamisen kanavan. Yksi naisista kirjoittaa runoja ja hoitaa puutarhaa, toinen harrastaa vaihtoehtohoitoja ja henkisen kasvun kirjallisuutta, *filosofoi* ja kolmas on löytänyt vaihtoehdoisen elinkeinon asuntojen ostamisella, kunnostamisessa ja myymisessä. Naisten haastatteluissa on kapinahenkeä ja hiljaista irrottautumista protestanttisen työmoraalin aiheuttamasta painolastista, joka aiheuttaa kyvyttömyyttä levätä, kyvyttömyyttä olla tekemättä mitään ilman, että kokisi siitä huonoa omaatuntoa – kyvyttömyyttä asettaa oma etu ja hyvinvointi elämän keskiöön.

HAASTATELTAVA: Ei ihminen oo täällä sitä varten että, ett se niinku että se hirveästi trimmaa ihteäsä ja että, ja käy kuntosalilla ja, ja tuota tekkee hirveästi työtä ja suorittaa koko ajan, ett se on enemmänkin semmosta, että ihmiselle on annettu semmosia henkisiä tehtäviä, että ne niinku, sitä varten on täällä maailmassa niinku kasvamassa, ettei oo että tämä, tämä tämmönen hirveä kiire ja semmonen, se ei oo, se on vaan semmonen sivuseikka, että ihmiset on ite tehny sen. Että se on, nämä tämmöset muut asiat on paljon tärkeämpiä. Ja että sitä voi nautiskella elämästä muutenkin kun, että vaan sen takia että on hirveästi tehny töitä että sitten voi vähän rentoutua.

Omaa tietään kohti asteittaista palkkatyöstä irrottautumista kulkevat naiset näyttävät elämäntietä oppineen, ettei ihmistä ole tarkoitettu raatamaan ja tekemään työtä, vaan nauttimaan elämästä. Kun he ovat tämän opin omaksuneet, ovat he omaksuneet myös uudenlaisen asenteen elämään ja palkkatyön merkitys on muuttunut pelkästään rahalliseksi. Työn tekijälleen maksama hinta näyttäytyy niin kovana, ettei siitä saatu palkka enää tunnu riittävältä. Toisaalta naiset tuovat kovasta työhistoriastaan kertomalla esiin, että ovat sen

myötä jo ansainneet oikeuden ottaa kevyemmin. He eivät myöskään tee työelämään täydellistä pesäeroa, siihen heillä ei välttämättä ole taloudellista mahdollisuutta tai edes halua. He etsivät kuitenkin muita tulonlähteitä ja yrittävät minimoida työmarkkinoiden ja työvoimapolitiittisten säännösten aiheuttamat negatiiviset vaikutukset elämäänsä. Näille naisille osa-aikatyö tai epäjatkuvat työsuhteet sopivat. He eivät enää kovin aktiivisesti panosta työmarkkina-arvonsa ylläpitämiseen tai parantamiseen, vaan rakentavat identiteettiään muiden arvojen varaan. Tavallaan naiset soveltavat työmarkkinapelin sääntöjä oman etunsa mukaisesti, eivätkä suostu enää sen sakkinaappuloiksi. Jotkut naisista esittivät varauksia oman terveydentilansa suhteen, joillakin oli sairauksia, joiden nähtiin olevan esteenä työmarkkinoilla, se sulki pois fyysisesti raskaampia ja kuormittavia töitä. Naiset käänsivät tilanteen kuitenkin siten, että he eivät olleet edes kiinnostuneita sellaisista töistä.

HAASTATELTAVA 1: Mää tykkäisin semmosen hirveen jämpin ja säännöllisen sen työn niin sitten mää voin järjestää mun omankin elämän, sitten on helepomppe ellää sitä ommaakin. Emmää tiä onko mää saanu työelämältä mittään, monta unetonta yötä melekeen, että saa toisten ongelmia pätkällä.

HAASTATELTAVA 2: Mutta en mää nyt enää minnekään pitkille, kouluun lähe en, en lähe jos ei kerran muuten löyvy niin. [...] Eikä enää mihinkään semmoseen kovin hirveän, niinkö mää oisin päässy tuohon oppisopimuksellakin tuohon [yritykseen], mää sanon että mää en lähe siihen, mää oon niin allerginen [...], ja turhahan se on semmoselle alalle ruveta ollenkaan temppuilemaan.

Osittain tulkitsen tästä asennoitumisesta väsymistä ja oman ikääntymisen tuottamaa räsistusta jaksamiselle, terveyttä ei haluta uhrata työn alttarille. Silti naisten puheessa nousee selvästi esille toinen ulottuvuus – työ ja työmarkkinoiden vaatimukset uhkaavat heidän yksilöllistä suvereenisuuttaan, heidän sielunrauhaansa, ulottaen lonkeronsa heidän minuutensa – minää ja omaa tilaa tulee puolustaa tältä hyökkäykseltä. Työ ja elämä halutaan pitää erillään. Vastarintaan asettuminen minuuden kolonialisoivia toimia kohtaan vaatii siis vapaaehtoista asettumista palkkatyön marginaaliin, tämän naiset tuntuvat tiedostavan. Tällaisen elämäntavan valitseminen edellyttää heiltä niukkoihin taloudellisiin reunaehtoihin sopeutumista tai vaihtoehtoisten ansiolähteiden etsimistä. Naiset ovat lisäksi oppineet nauttimaan myös pienistä, halvoista huveista ja itsensä hemmottelusta.

HAASTATELTAVA: Mun ei tarvihteis levveästi ellää vaan että, nykyään ei tarvihtekaan niinku. Se on tuonu semmosenkin mukanaan sitten että ei niinku tarvihte niin ostaa mittään, että mulla voi olla kymmenen vuotta samat verhot ikkunassa, ei se mua häirihte, ett mää en tarvihte niinku sillai ostaa koko ajan, ett on jotenkin, on niinku siitä semmosesta oravanpyörästä päässy hyppäämää pois tai jotenkin. Vai onko sitä jääny niin paljon jällekeen [naurua]. Mutta kuitenkin niin ei tarvihte koko ajan sitä ostaa uutta ja haalia hirveästi tavaraa, ja männä ja vöyhöttää. Jotenkin semmosta tasapainosuutta on tullu hirveesti. Että kun vaan sais semmosen perus, laskut maksettua ja vähän evästä ja sillälaila niin, se ois semmonen – ihanne.

Catherine Casey (1995) on tietotyötä käsittelevässä tutkimuksessaan todennut, miten yritykset pyrkivät työntekijöiden minän valtaamiseen. Hän on tarkastellut jälkimodernin työn

muuttumista entistä diskursiivisemmaksi, ja nämä diskursiiviset käytännöt siis ulottuvat minään saakka, niiden valta laittaa työntekijän toimimaan haluamallaan tavalla, sitoutumaan ja omistautumaan organisaatiolle, tekemään työtä koko persoonalla, valjastamaan minuutensa työnantajan arvomaailman ja imagon mukaiseen muottiin. Julkunen on todennut, miten myös pienipalkkaisessa palvelutyössä työtä tekee kokonainen ihminen, sielulinen ja sydämineen (Julkunen 2000, 227).

Casey (1995) on nimennyt tutkimuksessaan kolme minästrategiaa, joiden kautta yksilöt määrittelevät suhdettaan työhön työuran eri vaiheissa. Julkunen soveltaa typologiaa ja nimittää erilaisia minätyylejä oman minän kanssa tehtäviksi sopimuksiksi ”mukanaolosta”, esimerkiksi sitoutumisesta organisaatioon (Julkunen 2000, 230). Puolustautuvaa minää voi kuvata teollisen yhteiskunnan luokkapohjaisen minuuden jäännökseksi yksilön minästrategiassa suhteessa työhön. Retoriikkaan kuuluu kyynisyys ja kriittisyys työnantajaa kohtaan, epäluottamus organisaation vastavuoroisuuteen suhteessa henkilöstöön. Sovittautunutta minää Caseyn tutkimuksessa luonnehti samanmielisyys, mukautuminen ja ehkä pakonomainekin luottavaisuus työyhteisön tulevaisuuteen. Varautunut minä puolestaan edellyttää uskoa siihen, että halutessaan voi jättää työnsä ja sijoittua muualle. Tämän minästrategian omaksunut henkilö hallitsee sekä organisaatiosta vetäytymisen että siihen samaistumisen.

Casey on todennut, että sama henkilö voi käyttää eri tilanteissa eri minästrategioita. Itse haluan laajentaa Caseyn ja Julkusen näkemyksiä koskemaan luokittelua en vain organisaatioon sitoutumisen strategioina, vaan yleisemmin minän kanssa tehtyyn sopimukseen sitoa identiteettiä palkkatyöhön ja työmarkkinoiden vaatimukseen. Haastattelemani naiset käyttävät puheessaan minästrategioita, jotka ovat enemmän tai vähemmän sovelluksia näistä kolmesta eri minästrategiasta. Yksilöä ei voida yksiselitteisesti nimetä pelkästään yhden strategian mukaisilla ominaisuuksilla varustetuksi, vaikka yksittäisten naisten subjektiiviset näkemykset usein korostavatkin jonkin ensisijaisuutta.

Jaari (2004) on todennut, että suomalaisessa työelämässä on havaittavissa yksilökeskeisten ja ”miehisten” arvojen – itseohjautuvuuden, virikkeisyyden, suoriutumisen, vallan ja työhön sitoutumisen – korostuminen. Perinteillä arvoilla, kuten ahkeruudella, sisukkuudella, vaatimattomuudella, rehellisyydellä, turvallisuudella ja yhteisöllisyydellä, on enää vähäinen merkitys. Sukupuolten väliset erot arvomaailman suhteen ovat kaventuneet. Yksilön itsetunto perustuu työelämässä vahvasti henkilökohtaiseen suoriutumiseen, kyvykkyyteen ja osaamiseen, samalla kun ihmisten kokema hyvinvointi ja elämänlaatu ovat yhteydessä henkisiin ja yhteisöllisiin arvoihin. Jaari kysyykin, onko naisten työelä-

mässä menestymisen hinta naisen rooliin aiemmin liittyneen empaattisuuden ja sosiaalisuuden väheneminen. Tutkimuksen (N=1283) mukaan joka kolmas työntekijä luopuisi työstä, jos se olisi taloudellisesti mahdollista.

PK: No, mites tuota, onkos, oot sää ikinä kokenu olevas työtön?

HAASTATELTAVA: No, kyllähän mä sen niinkö koen että mä työtön oon mutta ei se mua ressa mitenkään.

PK: Niin, ett tavallaan onks se enempi semmonen virallinen tieto vaan että?

HAASTATELTAVA: Joo, minusta se on niinkö enempi semmonen virallinen, koska mulla ei oo semmosta että mä oisin työtön kuitenkaan, siis mulla itellä niin paljon sitä näpertelemistä. Ja sitten, että kun ihan niin teen ku, sittenhän se on kiva mennä vaikka pikku päivänokosille jos siltä tuntuu, välillä. Mutta en mä niinku koe sillai että mä oisin työtön. Ku mä oon huomannu tuolla mejän kurseillakin niin siellä moni het että niillä on kauhee stressi, että ku mä oon työtön. No, tietysti monella on se raha justiin, ja itellekinhän se tekis hyvää se raha, ei siinä mittään, mutta kun sitä on oppinu tulemaan vähemmällä toimeen ni, sitä vaan täytyy sitten tulla. Mutta kyllähän tuota, työtähän kyllä jos haluaa tehdä ni on, vaikkei palakkaa saiskaan. Tosiaan että ei mulla mitään oo semmosia pinttymiä, että no voi kauhea ku mä oon nyt työtön. Ja niinkö moni sanoo että he ei uskalla kävellä esimerkiks tässä, mejän kurssilaisiakin, että he ei uskalla ees tässä kylällä päivällä kävellä ku ihmiset sanoo että eikö tuollakaan muuta hommaa oo. Siis mua ei haittaa yhtään mitä ihmiset sanoo. Jos mä kuulen että joku sanoo niin mä soitan sitten ja kysyn että, niiltä iteltään suoraan että, niin että mä oon nyt uskaltanu sen tehdä, että onko siinä jotakin. Ku mä en oo sitä... Siinä mä oon ainakin tosiaan että, vahvistunu, että minä tohin kyllä nykyään.

Tässä vaiheessa työmoraaalin höltymisestä huolestuneet hyvinvointivaltion passivoivia vaikutuksia kiroilevat henkilöt alkavat merkitsevästi kohotella kulmiaan: Haa, työnvieroksujia! Voidaanko siis sanoa, että tutkimukseni naiset alkavat vieraantua työstä, onko heistä tulossa työnvieroksujia? Tähän kysymykseen naiset esittävät lähes yhdestä suusta äänekään vastalauseen: Ei! Tätä vastalauseetta säästää taustakuorosta myös tutkijan varovainen tulkinta. Ei, naiset eivät ole työnvieroksujia – mutta ehkä työ ei heille kaikille kuitenkaan ole välttämätön elämän sisältö.

Ovatko tutkimukseni naiset sitten eläviä esimerkkejä Beckin luonnehtimista aineetonta elämänlaatua ja oman ajan kontrollia tavoittelevista ”aikapioneereista”, jotka jättäytyvät pois ura- ja tulokilpailusta pitäen aikavaurautta aineellista vaurautta tärkeämpänä? (Ks. Julkunen 2000, 231.) Osaltaan naisten elämäntyyliin ja heidän työlle antamiinsa merkityksiin ovat luonnollisesti vaikuttaneet rakenteelliset tekijät. He ovat enemmän tai vähemmän tietoisesti päättäneet sopeutua vallitsevaan työmarkkinatilanteeseen ja lopettaa elämänsä rakentamisen palkkatyön varaan. Alun perin he eivät ole jättäytyneet työn marginaaliin oma-aloitteisesti, vaan rakenteellisten seurausten vuoksi. Tässä mielessä heidät voisi siis samaistaa paremminkin Lashin (1995) määrittelemiin refleksiivisyshäviäjiin, joilla ei ole riittäviä resursseja rakentaa minuuttaan työmarkkinoille kelpaavaksi ja hyötyä aikamme rajattomista valinnanmahdollisuuksista.

En silti halua nimetä tutkimukseni naisia refleksiivisyys- tai miksikään muiksi-kaan häviäjiksi. Yksikään heistä ei kieltänyt, etteikö heidän elämänsä olisi sisältänyt paljon

rankkuutta ja vaikeita vaiheita, ja että työttömyys ja taloudellinen niukkuus rajoittivat elämän ulkoisia puitteita. Työttömyys ja työmarkkina-asemaan liittyvän epävarmuuden leimaamat tulevaisuuskuvat he kokivat aika ajoin hyvinkin masentavina ja turhauttavina. Silti tutkimukseni naiset olivat tulkintani mukaan onnellisia, he elivät hyvää elämää. He olivat ylpeitä siitä mitä olivat saaneet aikaan ja selvinneet kunniallisesti elämän kolhuista.

Näen myös, että palkkatyön marginaalissa eläminen on avannut useille naisille tilan kyseenalaistaa aiempi kovaan työntekoon ja palkkatyössä ansaittuun toimeentuloon perustunut arvomaailma. Nämä omaa tietään kulkevat naiset ovat kääntäneet työttömyyden avaamaan tilan omaksi voitokseen ja selviytymisen voimavarakseen altistaen vanhan työkeskeisen arvomaailmaansa uudelleenpohdinnolle. He suhtautuvat puolustautuvan minästrategian mukaisesti vastarintaa tehden työmarkkinoiden vaatimuksiin, kieltäytyvät aktiivisesta markkina-arvonsa rakentamisesta ja identiteetin rakentamisesta palkkatyön varaan. Minusta nämä naiset osoittavat merkkejä siitä, että he ovat onnistuneet osittain irrottautumaan identiteetin määrittelystä suhteessa toisaalta agraarisen yhteiskunnan ”raatajakehykseen” ja toisaalta teollisen yhteiskunnan ”palkkatyökehykseen” (ks. Tuohinen 2000).

Kun kysyin naisten käsityksiä hyvästä loppuelämästä, nousivat esiin naisten mielikuvia omasta vanhuusajasta, joissa oli mukana heijastuksia lineaarisesta elämäntavan mallista, jossa eläkepäivät ja vanhuus ovat lepoa ja seestymistä, rauhoittumista koko elämän kestäneen aherruksen jälkeen. Vanhana on vihdoin viimein hyvällä omallatunnolla oikeus olla tekemättä mitään, keskittyä omaan itseen ja omaan hyvinvointiin. Kuitenkin lähes yhtä vahvana hyvään ikääntymiseen liitetään omiin kiinnostuksen kohteisiin liittyvä toimeliaisuus. Luonnonläheisen elämäntavan, oman rauhan, luovuuden ja käsillä tekemisen merkitys nousevat esiin useimpien naisten toiveissa. Monilla ne olivat ilmeisen mietittyjä haaveita, joista naiset puhuivat mielellään lämmin sävy äänessään. Näistä tulevaisuuskuvista naiset tuntuivat saavan voimavaroja nykyhetkeen.

PK: Sitten vielä semmonen, että mitä sää ootat tulevaisuudelta, tai niinku, mitä sää aattelet että sun hyvään loppuelämään kuuluis, millasia asioita, mitkä siellä ois tärkeitä?

HAASTATELTAVA: No, sen mökin sais nyt sinne ja pääsis sinne korpeen ja ostas paan ja rupeais värjäämään lankoja. Mattopuut, ja tekemään mattoja. Eli ei niinkään satsata silleen, palata niinku, kääntää kelloo taaksepäin sinne vuosisadan vaihteeseen. Sitten töitäkin riittää, mulla ei oo koskaan pitkä aika kun tekee, karstaa ja tekee langat ja kaikki, tekemistä riittää.

Agraariin, perinteiseen elämäntapaan ja omavaraisuuteen palaamisesta ja pienesti elämisestä naiset siis haaveilevat. Rauhallisesta kodin ja perheen ilmapiiristä. Niin tärkeää kuin omilla jaloilla seisominen, omillaan pärjääminen ja oma tila naisille, ja erityisesti eronneille naisille onkin, kuuluu tulevaisuuskuvan hyvän elämän malliin kumppanuus miehen

kanssa. Tasavertainen, seesteinen parisuhde, jossa voi olla oma itsensä vikoineen kaikkineen, nykyisen tai vielä haussa olevan elämäkumppanin kanssa. Kaikesta uudesta omaa minää korostavasta puheesta huolimatta edelleenkin vahvana kuuluu myös muista huolehtimisen eetos. Naiset haluavat pysyä vahvoina ja terveinä, jotta voisivat turvata lastensa koulunkäynnin, olla mukana rakentamassa lapsilleen omaa elämää, nähdä heidän perustavan oman perheen ja avustaa lastenlasten hoivaamisessa.

8. Kohti vaihtoehtoista inklusiota

8.1. Näkymätön näkyväksi

Lähdin tässä tutkielmassa liikkeelle kysymällä miten haastattelemani työttömät naiset pienillä paikkakunnilla hahmottavat omaa elämäntilannettaan ja toimintamahdollisuuksiaan, miltä tulevaisuus näyttää ja mitä työ heille merkitsee. Olen halunnut antaa äänen keskikäisille naisille, joiden elämäntavat ja identiteetit kantavat mukanaan perinteisiä agraarisuuteen ja äitikansalaisuuteen perustuvia naiskuvia.

Jokinen (1997, 11–12) kirjoittaa Braidottiin (1994) viitaten erojen hahmottamisesta osana feminististä tutkimusta ja listaa tähän kolme eri näkökulmaa: naisten ja miesten väliset erot, naisten väliset erot ja naisen sisäiset erot. Näen oman tutkimusasetelmani merkityksen tiedon lisääjänä ennen muuta naisten välisistä eroista. Näiden erojen, siis naiseuden moninaisuuden, huomioimisella rikotaan illuusiota ”oikeasta” naiseudesta, kullekin ajalle hegemonisesta naiskuvasta. Alaan liittyvään tutkimuskirjallisuuteen tutustuessani olen havainnut, että tutkimuskohteenani olevat naiseuden muodot ovat jääneet viime aikoina enemmän postmoderneista, yksilöllisistä ja kaupunkimaisista ilmiöistä kiinnostuneessa naistutkimuksessa varsin vähäiselle huomiolle. Myös suomalaisessa maaseudun naisia koskevassa tutkimuksessa tarkastellaan valtaosin sellaisia ilmiöitä kuin uusi emännys, naisyrittäjyys, moninaistuvat ja muuttuvat elämänmuodot – siis enemmän tai vähemmän yksilöllistymisen määrittämiä naiskuvia. Tutkimuksissa korostetaan miten perinteiden merkitys naisten toimintamuodoissa ja elämänkulun valinnoissa vähitellen murenee. (Esim. Härkki-Santala 2002, Högbacka 2003; Sireni 2003).

Maaseudun työttömien naisten arkitodellisuutta kuvaavaa tutkimusta ei sen sijaan merkittävässä määrin ole tehty. Tutkimuksessani kouluttamattomat ja usein kotiäiteinä pitkään olleet naiset kärsivät huonommuudesta verratessaan itseään ”vain kotona” olemisensa kautta kulttuuriseen kuvaan korkeasti koulutetusta, urasuuntautuneesta ja taloudellisesti autonomisesta suomalaisesta naisesta. Tutkimuksellisen tiedon kartuttaminen ja äänen antaminen myös näille perinteisempiä naistoimijuuden muotoja edustaville ihmisille on tärkeää. Naistutkimuksellisten tekijöiden lisäksi aluepoliittiset, maaseudun elinoloja koskevat kysymykset ovat kasvukeskusten ja taantuvien alueiden välisen vastakkainasettelun edelleen kärjistyessä entistä merkittävämpiä.

Lähestyin naisten elämänkulkuja yksilöllistymistä painottavan elämänpoliittisen teoriakehyksen läpi. Tällainen valinnan vapautta korostava tulkintahorisontti vastuullistaa

yksilön omasta kohtalostaan. Tämän ajattelumallin mukaisesti ihminen on oman onnensa ja vastaavasti myös epäonnensa seppä; itse vastuussa omasta työllistymisestään ja itse syyllinen työttömyyteensä. Kärjistäen siis ajatellaan, että kyvykkyys riippuu yksilöstä itsestään ja että yhteiskunnalliset muutokset ovat hallittavissa yksilön ratkaisuilla, esimerkiksi työttömyyttä voidaan taltuttaa aikuiskoulutuksella.

Empiirisesti ja tutkimusmenetelmällisesti lähestyin kohdejoukkoni merkityksenantoja elämäntapa-haastatteluilla. Hahmotin teoriaosassa tekijöitä, joita pidin olennaisesti naisten yksilöllisiä elämäntapuja normittavina ja ohjailevina tekijöinä. Näitä tekijöitä – sukupuolta, naiseuteen liittyviä kulttuurisia malleja, koulutusta, paikkaan ja sosiaalisiin verkostoihin sekä ikään ja ikääntymiseen liittyviä teemoja – käytiin läpi myös haastatteluissa. Analyysivaiheessa syntyi kokonaiskuva niistä elämänhistoriallisista tekijöistä, jotka olivat muokanneet naisten suhtautumista työhön ja sen paikantumista heidän elämäntapaolosuhteissaan.

Naiset olivat eläneet normaalibiografiaa mukailevaa perhekeskeistä elämää ja noudatelleet perinteiseen talonpoikaiseen elämäntapaan perustuvia toimintamalleja. Työuraan liittyvät ratkaisut oli tehty alisteisina perhe-elämälle. Elämäntapojen käännekohtat ja henkilökohtaisen elämän kriisit kuten avioero, pesän tyhjeneminen lapsista tai työmarkkinoiden koventuneisiin vaatimuksiin törmääminen saivat naiset havahtumaan, ettei heidän elämäntapojensa enää edennytkään lineaarisesti heidän omaksumiensa kulttuuristen mallitarinoiden mukaisesti. Elämä oli muuttunut sirpaleiseksi, jolloin työttömyysjaksot, lyhyet työsuhteet ja työvoimapolitiittiset toimenpiteet vuorottelivat naisten elämässä. Tarkastelin naisten elämää tilanteessa, jossa työn epävarmuus oli kestänyt jo vuosia eikä kotirooleihin keskittyminen enää tarjonnut toimeliaisuutta samaan tapaan kuin lasten ollessa nuorempia. Sen sijaan oman työmarkkina-aseman parantuminen tulevaisuudessa avoimilla työmarkkinoilla vaatii naisilta aktiivisia toimia – kouluttautumista, paikkakunnalta muuttoa tai ryhtymistä yrittäjäksi.

Aineistosta tekemäni tulkinnat osoittavat, että naiset ovat mieltäneet kotiin ja lapsiin keskittymisen tilapäisenä elämäntapavaiheena, jolloin lapsien kasvaessa elämän sisältöä haetaan enemmän kodin ulkopuolisista toiminnoista, ensisijaisesti ansiotyöstä. Ansiotyöhön siirtyminen tai palaaminen mielletään myös mahdollisuutena keskittyä entistä enemmän omien taloudellisten ja kuluttajakansalaisuuteen liittyvien tarpeiden tyydyttämiseen sekä mahdollisuutena osoittaa pätevyyttä ja tarpeellisuutta myös muussa kuin kotiäidin työssä. Tämä kulttuurinen mallitarina pesän tyhjetessä työelämään siirtävästä, entistä individualistisemmasta ja omia tarpeitaan työelämässä toteuttavasta keski-ikäisestä perheenäi-

distä ei olekaan osoittautunut mahdolliseksi tai helpoksi toteuttaa omassa elämässä. Usein tutkimukseni naisille vanhasta kotikeskeisestä, familistisiin arvoihin perustuvasta identiteetistä kiinni pitäminen näyttää jäävän ainoaksi vaihtoehdoksi puolustaa identiteettiään työttömyyden jättämää leimaa vastaan kiinni. Tällä puolustellaan yhä omia ratkaisuja tai omia valinnanpakkoja, sitä ettei esimerkiksi haluta tai voida muuttaa paikkakunnalta työn perässä, hakeutua opiskelemaan tai ryhtyä yrittäjäksi.

Naisten kertomuksiin syventymällä olen havainnut, miten heidän elämänhistoriansa ja elämäntapansa törmää usein yhteen yksilöllistymistä, liikkuvuutta ja joustavuutta vaativien työmarkkinoiden pelisääntöjen kanssa. Hegemoninen ”olet oman onnesi seppä” -ajattelu jättää elämänkulkua koskevan päätöksenteon yksilön harteille. Olen huomannut, miten naisiin saattaa vaikuttaa lamaannuttavasti tilanne, jossa toisaalta on selvää, että tulevaisuus työmarkkinakansalaisena on omista valinnoista kiinni, vaikka toisaalta rakenteelliset reunaehdot loppujen lopuksi näyttävät sanelevan johtavatko valinnat toivottuun lopputulokseen. Keski-ikäisiltä työttömiltä vaaditaan usein sellaisia ominaisuuksia ja sellaisten ajattelutapojen omaksumista, joihin heillä ei välttämättä ole valmiuksia. Esimerkiksi kouluttautuminen yksilöllisenä elämänpoliittisena ratkaisuna on alhaisella koulutuksella varustetuille usein vieras. (Silvennoinen 2002.)

Keskeisin tutkimukseni naisia yhdistävä ja samalla heidän työmarkkinakansalaisuuttaan merkittävästi määrittävä tekijä on mielestäni yhteisöllisyys. Naiset kantavat identiteetissään traditioita, perinteisiä ja perhekeskeisiä arvoja, jotka korostavat muista huolehtimisen, läheisten puolesta uhrautumisen sekä vahvoihin sosiaalisten suhteisiin ja kotipaikkakuntaan kiinnittymisen merkitystä. Tuttu asuinympäristö rutiineineen ja toimintamallineen tarjoaa heille turvallisuuden tunteita ja auttaa niukoissakin taloudellisissa oloissa luottamaan omiin mahdollisuuksiin selviytyä.

Tiivis yhteisöllisyys vähentää ulkopuolisuuden tunnetta, vahvistaa naisten omanarvontuntoa ja kestäväää identiteetin määrittelyä palkkatyön marginaalissa. Se merkitsee tunnetta tarpeellisuudesta ja kuulumisesta perheeseen, ystäväpiiriin, sukuun, laajan sosiaaliseen verkostoon ja paikkakuntaan. Paikallaan pysyminen ja vahva ankkuroituminen elämän kiinnekehtiin samaistaa tutkimukseni naiset refleksiivisyysväijäjiin (Lash 1995). Kiinnipitäminen, jääminen ja asioiden jatkuminen ennallaan on tietystä tuttuudessaan seikka, joka luo naisten elämään ennustettavuutta ja hallinnan tunnetta. He kokevat omassa asemassaan ja omia mahdollisuuksiaan työmarkkinoilla arvioituaan tämän vaihtoehdon usein varmempana takeena hyvästä elämästä kuin riskien ottoon ja liikkuvuusvalmiuteen perustuvan aktiivisen työmarkkinakansalaisuuden rakentamisen.

Tutkimuskohteenani olleiden naisten asemaa työmarkkinoilla määrittä monikerroksinen marginaalisuus. He asuivat pienellä paikkakunnalla, maaseutupaikkakunnalla, joissa työttömyys on maan keskitasoa vaikeampi ongelma. Lisäksi he ovat matalasti koulutettuja, keski-ikäisiä ja kotipaikkakuntaansa sitoutuneita työttömiä naisia. Tutkimuksen tuloksena havaitsin, että työmarkkinoihin ja työnhakijoiden väliseen kilpailuun liittyy tekijöitä ja rakenteita, jotka asettavat eri lähtökohdista ja taustoista tulevat yksilöt eriarvoisiksi työmarkkinakansalaisina. Näennäinen vaihtoehtojen runsaus tyypistyy osalle varsin rajalliseksi toimintamahdollisuuksien valikoimaksi. Olen pyrkinyt ymmärtämään ja välittämään myös lukijalle, miksi naiset rajaavat monet ulkoapäin rationaalisilta ja mahdollisilta näyttävät ratkaisumallit konkreettisten toimintavaihtoehtojensa ulkopuolelle. Naiset kokevat monia rakenteellisia, omaan elämäkokonaisuuteensa, arvomaailmaansa, toimintavalmiuksiinsa ja elämänhistoriaansa liittyviä tekijöitä, jotka ohjaavat, pakottavat, velvoittavat tai oikeuttavat heidät toimimaan tietyllä tavalla. Tavoitteeni oli siis kuvata, millaisia seikkoja naiset itse nostavat esiin toimintamahdollisuuksiaan puitteistavina tekijöinä.

Monipuolinen aineistoni tarjosi hyvin vastauksia tutkimuskysymyksiin ja herätti toisaalta myös uusia kysymyksiä. Koko elämäntähtäyksen luotaava tutkimuskäsitelmä osoittautui pro gradu -tutkielman laajuudessa työssä varsin vaativaksi, ehkä jopa hieman ylimitoitetuksi lähestymistavaksi. Tässä tutkielmassa olenkin kyennyt hyödyntämään vain osan naisten elämäntähtäyksen vaiheiden ja teemojen paljoudesta. Esittämäni tulkinnat ovat suodattuneet tutkimuksellisten silmälasieni läpi, oma sosiologinen mielikuvitukseni on niitä värittänyt. Ennakkoluuloni, asenteeni, mieltymykseni, tunteeni, käyttämäni tutkimuskirjallisuus ja yhteiskunnalliset keskustelut ovat vaikuttaneet siihen millaisen kuvan naisten elämästä tuon lukijan arvioitavaksi. Toisaalta tutkimustulosten esittäminen yhteenvedonmaisesti ja teemoitellen häivyttää elämäntähtäyksen ja mahdollisuusavaruuksien katkoksellisuuksien ja jatkuvuuksien henkilökohtaisen kudelman, ja toisaalta ne eivät tarjoa kattavaa kuvaa työmarkkinoiden reunaehtoista moniulotteisuudesta. Uskon kuitenkin, että tulkintani toimivat eräänlaisena yhteenvedona siitä, millaista työttömän, vähän koulutetun 40–50-vuotiaan naisen elämä on ja miten hänen toimintamahdollisuutensa pienellä keskisuomalaisella paikkakunnalla hahmottuvat. Uskon myös, että niistä voidaan löytää yhtymäkohtia tilanteeseen muillakin pienillä maaseutupaikkakunnilla. Vaikka pienten paikkakuntien välillä on eroja, löytyy monia kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin liittyviä yhdistäviä tekijöitä.

Tässä tutkimuksessa olen perehtynyt työttömien äitien elämään. Kiinnostavaa ja tärkeää olisi laajentaa kuvaa maaseudun naisten välisistä eroista edelleen. Jatkotutkimuk-

sisä voitaisiin selvittää esimerkiksi perheettömien ja lapsettomien naisten elämää maaseudulla. Millaisia selviytymisstrategioita ja identiteetin rakentamisen vaihtoehtoja työttömät yksin elävät tai lapsettomat naiset löytävät? Toiseksi maaseudulla on myös paljon keskiikäisten naisten ”piilotyöttömyyttä”. Olisi kiinnostavaa kartoittaa niiden entisten maatalonemäntien, omaishoitajien ym. osuutta ja elämäntilanteita, jotka eivät näy työttömyystilastoissa, työvoimapolitiittisissa koulutuksissa tai työnhakijoina, koska he eivät ole koskaan ilmoittautuneet työttömiksi työnhakijoiksi, mutta eivät ole vielä oikeutettuja eläkkeeseen.

Pätevään identiteetin määrittelyyn täysivaltaisena kansalaisena liittyy työkeskeisessä kulttuurissamme palkkatyö, ammatti ja asema työmarkkinoilla (Beck 1999). Kokeemus palkkatyön ylivoimaisuudesta inklusioon oikeuttavana tekijänä nousee naisten kertomuksissa vahvana esiin. Se ilmenee heidän tarpeenaan selittää parhain päin omaa työttömyyttä, hakea hyväksyntää omalle kansalaisuudelleen. He haluavat osoittaa olevansa kunnan kansalaisia vaikka eivät pystykään elättämään itseään vapailla työmarkkinoilla. He pyrkivät tuomaan itseään esille niissä rooleissa, joissa he ovat päteviä ja joissa he ovat ansioituneet – äitkansalaisina ja muista huolehtijoina, yhteiskunnallisen äitiyden vaalijoina. Haastateltavat toistavat, miten he eivät koe itseään työttömiksi, että heillä on aina tekemistä ja heidän elämänsä täyttyy toimeliaisuudesta kansalaisyhteiskunnan palkkatyön ulkopuolelle sijoittuville julkisilla ja yksityisillä areenoilla. Tämä osoittaa miten työttömät naiset muokkaavat kunnan kansalaisen ja työn käsitettä määrittelyjä siten, että tunne säädyllisestä identiteetistä mahdollistuisi siitä huolimatta, että minuutta määrittää marginaalisuus palkkatyömarkkinoilla.

8.2. Kansalaistyön mahdollisuudet?

Väitän, että työttömyys pysyvänä yhteiskunnallisena ilmiönä asettaa haasteita viralliselle työn käsitteelle ja että joustavalle erilaisten työskentely- ja toimeentulomuotojen yhdistämiselle on tarvetta. Aineistoni johdatti minut pohtimaan vaihtoehtoisen inklusioon liittyviä kysymyksiä ja tutkimuksessa hyödyntämäni teoreettiset lähtökohdat antavat minulle välineitä esittää aineistosta väitteitä, jotka puhuvat kansalaistyön ja kolmannella sektorilla tehtävän työn aseman tunnustamisen ja vahvistamisen puolesta – myös taloudellisen toimeentulon turvaajana (vrt. Beck 1999). Kannanottoni ei ole suoranaisesti kansalaispalkan puolesta, vaan yleisemmin kolmannen sektorin ansaintamahdollisuuksien laajentamisen ja kansalaisyhteiskunnassa tehtävän työn, esimerkiksi lasten kotihoidon, omaishoidon ja vapaaehtoisjärjestöissä tehtävän työn arvostuksen puolesta. Niiden tuominen entistä paremmin yhteiskunnallisen tulojen menetykseen liittyvän kompensaaion ja eläketurvan piiriin

tarjoaisi monille tutkimieni naisten asemassa oleville ihmisille vaihtoehtoisia toimeentulo-
muotoja.

Työttömien työnhakijoiden tulee saada entistä enemmän kunnioitusta omalle tilanteen määrittelylleen, heidät tulisi entistä paremmin tunnustaa oman elämänsä asiantuntijoina ja osoittaa tämä myös entistä paremmin työvoimapolitiisissa toimenpiteissä. Jos työnhakijoilta vaaditaan yksilöllistymistä, tulee heille tarjottavia palveluita myös yksilöllistää ja lisätä henkilökohtaisesti räätälöityjä toimintavaihtoehtoja. Niiden tulisi entistä paremmin huomioida myös vaihtoehtoisia elämäntapoja, joissa yksilön arvomaailmassa ja identiteetin määrittelyssä painottuvat muut kuin palkkatyön areenat ja kilpailukyvyn ylläpitäminen työmarkkinakansalaisena. Äitien asemaa ja perhevapaita työmarkkinoilla tutkineen Lammi-Taskulan (2004) mukaan yhteiskunta jakaa äidit kahteen kerrokseen: Korkeasti koulutetuilla ja vakinaisissa työsuhteissa olevilla äideillä on enemmän liikkumavaraa nykyjärjestelmässä, he voivat esimerkiksi hyödyntää osa-aikaisen työn ja osittaisen hoitovapaan yhdistelmää. Vähän kouluja käyneillä ja epävakaassa työsuhteessa olevilla äideillä puolestaan on vähän vaihtoehtoja sovittaa työelämä yhteen perhe-elämän kanssa. Näille äideille tarjoutuu lähinnä rankkoja, ikäviä ja likaisia töitä tai työttömyyden noidankehä, joiden rinnalla kotiin jääminen ja kotihoidon tuki tuntuvat hyvin houkuttelevilta. Pitkän perhevapaan aikana mahdollisuudet päästä kiinni työelämään vain huononevat.

Högbacka (2003, 305) on maaseudun naisten muuttuvia elämänmuotoja käsittelevässä tutkimuksessaan painottanut, että erilaisten kehittämisprojektien yhteydessä tulisi välttää stereotyyppistä ajattelua, joissa kaikki maaseudun naiset samaistetaan yhteisöllisyyteen, vapaaehtoistyöhön ja kotisfääriin. Hänen aineistossaan yhteisöllisiä naisia olivat nimenomaan maataloustaustaiset palkansaajat, joilla palkkatyöstä huolimatta työn ja kotitalouden sfäärit eivät ole täysin eriytyneet. Hän esittää, että maaseudun yhteisöllisyys on pitkälle näiden naisten varassa. Samat naiset hänen mukaansa huolehtivat vähän koulututtamista vaativista, huonosti palkatuista töistä. He ovat riippuvaisia omasta kylästä, lähikaupunkien työmarkkinoille siirtyminen ei ole realistinen vaihtoehto. Högbacka esittää, että näille naisille pienimuotoinen, tuettu yrittäjyys voisi olla mahdollinen. Naisten jokapäiväisessä arjessa ja elämäkokemuksen kautta syntyviin mahdollisuuksiin tulisi hänen mukaansa kiinnittää erityistä huomiota. Tunnistan myös oman aineistoni naisten arjesta ja taustoista tällaisia mahdollisuuksia.

Rannikko (1997) on puhunut kansalaistyökokeilujen puolesta maaseudulla. Koska kansalaistyöhön ja -palkkaan kohdistuu monenlaisia ideologisia mielikuvia ja ennakkoluuloja, on vaikeaa löytää riittävää kannatusta kansalaispalkkamallien toteuttamiselle tai edes

kokeiluille. Tarvitaan pienimuotoisia, osallistujien vapaaehtoisuuteen perustuvia kokeiluja, joiden avulla saadaan kokemuseräistä tietoa mallien toimivuudesta. Yksi kansalaistyöhön liittyvän epäilyn syistä onkin käsitys, että se kuormittaisi entisestään kuntien palvelurakennetta, kun töitä tulisi järjestellä ja organisoida. Kuten Rannikko on esittänyt, ja mihin tämänkin tutkielman tulokset antavat vahvistusta, on maaseudulla jo valmiiksi ilman erityistä organisointia paljon yhteiskunnallisesti hyödyllistä työtä, jota ihmiset ovat tottuneet tekemään ilman palkkaa. Tätä työtä on kuitenkin vaikeaa organisoida siten, että se tarjoaisi riittävän toimeentulon päätoimiselle yrittäjälle tai palkkatyöläiselle.

Työttömyyskorvaus onkin jossain määrin jo saanut kansalaispalkan luonteen erityisesti maaseudulla. Perustulon ja kansalaispalkan kaltaiset ratkaisut tukisivat Rannikon mukaan näiden hyödyllisten töiden tekemistä luomalla päätoimisen työssäolon ja päätoimisen työttömyyden välille vaihtoehdon. Hän väläyttää vastikkeettoman kansalaispalkan sijaan osa-aikaista kansalaistyötä, johon voisi osallistua kuka hyvänsä 18–64-vuotias, jolla ei ole riittävää pohjatuloa. Osa-aikaisuus ja joustava mahdollisuus ottaa vastaan muuta lisätyötä mahdollistaisi kansalaistyön työajan vähenemisen sitä mukaa kun muusta työstä saatu tulo kasvaa. Korvaavien elinkeinojen kehittäminen maaseudun tarpeisiin on ollut hidasta. Rannikko näkee kansalaistyössä mahdollisuuksia kehittää esimerkiksi valmiuksia yrittäjyyteen, joka on muutoin ollut hyvin epämieluisa vaihtoehto maaseudun ihmisille, myös minun tutkimukseni naisille. Kiinteä perustulo rohkaisisi ehkä kokeilemaan nykyistä järjestelmää paremmin siipiä yrittäjänä, kun riskit ennestään niukkojen tulojen menettämisestä olisivat pienemmät. Nykyisin erilaisissa kehittämishankkeissa luotetaan ehkä usein liian paljon työttömien voimavaraistumiseen ja uskallukseen tarttua heille tarjottuihin ideoihin ilman, että tarjottaisiin konkreettista ja riittävän pitkäaikaista tukea toiminnan suunnittelussa, käynnistämisessä ja toteuttamisessa.

Syrjäisillä seuduilla ja muuttotappiokunnissa, joissa työikäinen väki vähenee ja vanhusväestön suhteellinen määrä lisääntyy, joudutaan kuntien talouden kiristyessä karsimaan palveluja. Monet työt jäävät tällöin maaseudulla elävien naisten vapaaehtoisuuden varaan – niiden perinteisiä, yhteisöllisiä arvoja kantavien naisten, jotka ovat omaksuneet työteliäisyyden ja muista huolehtimisen periaatteet jo lapsuudessa. Nämä tunnolliset ja pyyteettömät ihmiset tekevät työtään palkkionaan usein vain avunsaajan kiitollisuus. Sopii siis kysyä, olisiko yhteiskunnallisesti järkevää tunnustaa näiden naisten tekemän työn arvo muutenkin kuin vapaaehtoistyön arvokkuutta korostavissa juhlapuheissa – siis turvaamalla näille naisille myös toimeentuloon riittävä taloudellinen tunnustus heidän tekemästään työstä. Väestön ikääntyessä on yhteiskunnallisessa keskustelussa kuultu esimerkiksi omai-

sille osoitettuja vetoomuksia vapaaehtoisen hoivan lisäämiseksi. Voidaan olettaa, että vetoomukset otetaan helpommin vastaan, mikäli perinteisestä palkkatyöstä luopumisen riski sosiaalistetaan.

Tulevaisuuden haasteena näen myös epävirallisessa työssä tapahtuvan oppimisen ja osaamisen tunnustamisen ja tunnistamisen. Olisiko mahdollista kehittää koulutusjärjestelmään samankaltaisia toimintamalleja kuin palkkatyössä, jossa hankittua informaalia osaamista jo muunnetaan työmarkkinoiden tunnustamiksi muodollisiksi kvalifikaatioiksi ja tutkinnoiksi. Tällaisia väyliä ja hankkeita ovat tarjonneet esimerkiksi ammattiopistojen järjestämät näyttökokeet, oppisopimuskoulutukset ja Noste-ohjelma. Näiden uusien hankkeiden ja ammatillisen pätevöitymisen kanavien kehittämiselle kaivattaisiin lisäselvityksiä ja tutkimusta, ei vain hallinnon näkökulmasta vaan myös ihmisten omien tarpeen- ja tilanteenmäärittelyjen näkökulmasta.

Väitän, että tutkimukseni naisten työllistyminen ei tapahdu ainoastaan patistamalla heitä kouluttautumaan, muuttamaan työn perässä kotipaikkakunnaltaan tai elättämään itsensä yrittäjänä. Epävirallisen työn yhteiskunnallinen merkitys ja mahdollisuudet erityisesti pienten paikkakuntien asukkaiden elinehtojen ja toimeentulon turvaajana olisi tärkeää selvittää lisätutkimuksilla. Mikäli erityisesti sen kuntien taloudelle aiheuttamista säästöistä saataisiin enemmän tietoa, luotaisiin kenties entistä parempia edellytyksiä tunnustaa sen merkitys myös taloudellisilla kompensatioilla. Lisätutkimusta tulisi edelleen kohdistaa niiden tekijöiden paikantamiseen, jotka estävät ihmisiä näkemästä ja hyödyntämästä toimintaympäristössään avautuvia vaihtoehtoisia mahdollisuuksia työmarkkina-asemansa parantamiseen. Yrittäjyyden ja palkkatyön välistä kuilua voitaisiin pyrkiä kaventamaan kuuntelemalla ihmisten merkityksenantoa ja näkemyksiä omasta tilanteestaan.

Yksilön elämäntilanne tulisi aina nähdä kokonaisuutena. Ihmistä tulisi tukea asettamaan itselleen tavoitteita, joihin pyrkimisen hän voi kokea tilanteessaan realistiseksi ja mielekkääksi. Tulisi vakavasti pohtia, onko esimerkiksi kaikkien keski-ikäisten vähän koulutettujen ja työttömien naisten kouluttaminen uusiin ammatteihin ja houkuttelu kasvukeskuksiin edes järkevää, saati mahdollista, tai merkitsisivätkö nämä toimet heidän työllisyytensä oleellista parantumista. Kaikki tutkimukseni naiset eivät ainakaan itse tunnu kovin kaan luottavaisilta sen suhteen. Heille esimerkiksi muutto kotipaikkakunnalta oli useimmiten vihoviimeinen oljenkorsi, johon turvauduttaisiin vasta siinä vaiheessa kun kaikki muut selviytymiskeinot olisi käytetty. Sen sijaan, että naisia nyt kierrätetään työvoimapolitiisesta toimenpiteestä toiseen, tulisi heitä tukea löytämään itselleen mielekkäitä ratkaisuja oman tilanteensa ratkaisemiseksi. Monien naisien tavoitteena on esimerkiksi löytää nopeita väy-

liä edetä käytännön työhön, mikä vastaa pitkäjänteistä kouluttautumista paremmin heidän vakiintuneita toimintatapojaan. Vain harvalle omaehtoinen kouluttautuminen on taloudellisesti mahdollista ja yrittäjyyteen liittyy ennakkoluuloja ja pelkoja, jolloin epäonnistumisen ja elämönhallinnan menettämisen riskit nähdään liian suurina. Tämän tutkimuksen naisten kaltaisia aktiivisia, osaavia, työkykyisiä ja -haluisia ihmisiä tulisi auttaa hyödyntämään voimavarojaan entistä paremmin kotipaikkakuntiansa kehittämisessä ja maaseudun palveluiden turvaamisessa. Heidän tukemisensa tulisi samalla olla entistä konkreettisempaa, pitkäkestoisempaa ja henkilökohtaisempaa. Tarvitaan lisää tutkittua tietoa siitä, millaista tällaisen tuen maaseudun työttömille naisille tulisi olla.

Lähteet

- Ahlqvist, K. (1996) Työ, työttömyys ja valinnanvapaudet. Teoksessa Ahlqvist, K. & Ahola, A. (toim.) *Elämän riskit ja valinnat. Hyvinvointia lama-Suomessa?* Helsinki: Tilastokeskus, s. 129–148.
- Ahola, A. (1996) Työttömyys kokemuksellisenä tilanteena. Teoksessa Ahlqvist, K. & Ahola, A. (toim.) *Elämän riskit ja valinnat. Hyvinvointia lama-Suomessa?* Helsinki: Tilastokeskus, s. 149–181.
- Alarinta, J. (1998) *Maaseutu innovatiivisena ympäristönä. Verkostot paikallisen elinkeinopolitiikan toteuttajina*. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Seinäjoki. Sarja A:4.
- Alheit, P. (1994) The "biographical question" as a challenge to adult education. *International Review of Education* 40 (3–5), s. 283–298.
- Antikainen, A. & Huotelin, H. (toim.) (1996) *Oppiminen ja elämänhistoria*. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Jyväskylä: Gummerus.
- Apo, S. (1999) Myyttinen nainen. Luonnon ja kulttuurin yhdistäjä. Teoksessa *Suomalainen nainen*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, s. 9–23.
- Bauman, Z. (1993) *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell.
- Beck, U. (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Beck, U. (1995) Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino, s. 11–82.
- Beck, U. (1999) Työyhteiskunnan tuolle puolen. *Janus* 7:3, s. 257–266.
- Bjerrum Nielsen, H. & Rudberg, M. (1993) "Halloj tykke!" Kontinuitetet og forandringer i psykologisk kjønn. Teoksessa Drottner & K. Rudberg, M. (toim.) *Dobbelblikk på det moderne. Unge kvinners hverdagsliv og kultur I Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. Teoksessa Richardson, J. G. (toim.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. & Passeron, J-C. (1977) Reproduction in education, society and culture. *Sage studies in social and educational change*, volume 5. London: SAGE Publications.
- Braidotti, R. (1994) *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press.
- Casey, C. (1995) *Work, Self and Society after Industrialism*. London & New York: Routledge.
- Elder, G. H. (1994) Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course. *Social Psychology Quarterly*, Vol. 57, No. 1 (Mar., 1994), s. 4–5. Saatavilla www-muodossa : <http://links.jstor.org> (Luettu 17.5.2004).
- Elder, G. H. (1997) The Life Course as Developmental Theory. University of North Carolina at Chapel Hill 1997 Presidential Address. Presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development Washington, DC, April 5, 1997. Saatavilla www-muodossa: <http://www.cpc.unc.edu/pubs/presentations/srcd-97.htm> (Luettu 25.8.2004).
- Eskola, J. (2001) Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Teoksessa Aaltola & Valli (toim.) *Ikku-noita tutkimusmetodeihin II – näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, s. 133–157.
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.

- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Granovetter, M. S. (1973) The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6, 1360–1380. Saatavilla [www-muodossa: http://links.jstor.org](http://links.jstor.org) (Luettu 19.5.2004).
- Heiskala, R. (1998) Modernisoitumisen seuraukset ja elämänpolitiikka: Giddensin 1990-luvun tuotanto. Teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, T. (toim.) *Elämänpolitiikka*. Tampere: Gaudemus, s. 110–127.
- Hirdman, Y. (1990) Genussystemet. Teoksessa *Demokrati och makt i Sverige*. Maktutredningens huvudrapport. Stockholm: SOU 1990: 44.
- Hokkanen, L. (2003) *Vapaaehtoisuus – pala elämää*. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskusten julkaisusarja 6.
- Huotelin, H. (1996) Menetelmällisiä lähtökohtia elämäkertatutkimukseen. Teoksessa Antikainen, A. & Huotelin, H. (toim.) *Oppiminen ja elämänhistoria*. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Jyväskylä: Gummerus, s. 13–40.
- Hänninen, V. (1999) *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis 696.
- Hänninen, V. & Polso, L. (1991) *Työpaikan menetys elämänmuutoksena*. Tampereen yliopisto. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Tutkimuksia A:21.
- Härkki-Santala, M. (2002) *Oman elämänsä ehtoisa emäntä*. Maatilan emännän emäntäkuva työn mielekkyyden ja muutoksen näkökulmasta. Kustannus MC-Pilot Oy.
- Högbacka, R. (1995) *Naisena maaseudulla*. Tutkimus naisten asemasta erilaisilla maaseutualueilla. Helsingin yliopisto, maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. Mikkeli.
- Högbacka, R. (2000) Emäntiä, palkansaaajia, työttömiä? Maaseudun naiset ja rakennemuutos. Teoksessa Högbacka, R. & Trast, T. (toim.) *Monessa mukana*. Näkymiä naisten työhön ja elämään maaseudulla. Sisäasiainministeriö, Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu, s. 15–32.
- Högbacka, R. (2003) *Naisten muuttuvat elämänmuodot maaseudulla*. Helsinki: Suomen kirjallisuuden seuran toimituksia 947.
- Ikääntyvät työelämässä*. Ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittäneen komitean mietintö. Helsinki: Työministeriön komiteamietintö 1996:14.
- Ilmonen, K. & Jokinen, K. (2002) *Luottamus modernissa maailmassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi 60.
- Jaari, A. (2004) *Itsetunto, elämänhallinta ja arvot*. Korrelatiivinen tutkimus Morris Rosenbergin itsetuntokäsitteen taustasta suomalaisilla työikäisillä. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Jallinoja, R. (1984) Perhekäsityksistä perhettä koskeviin ratkaisuihin. Teoksessa Haavio-Mannila, E. & Jallinoja, R. & Strandell, H. *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, s. 37–57.
- Jallinoja, R. (1985) *Johdatus perhesosiologiaan*. SHKS. Porvoo: WSOY.
- Jokinen, E. (1997) Vihjeet. Teoksessa Jokinen, E. (toim.) *Ruumiin siteet. Tekstejä eroista, järjestyksistä ja sukupuolesta*. Tampere: Vastapaino, s. 7–18.
- Jokiranta, H. (2003) *Se on miehen elämää*. Maaseudulla asuvia miehiä elämäänsä kertomassa. Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis; 966.
- Juhila, K. (1999) Tutkijan positiot. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.

- Julkunen, R. (1992) *Hyvinvointivaltio käännekohdassa?* Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, R. (1994) Suomalainen sukupuolimalli – 1960-luku käänteenä. Teoksessa Anttonen, A. & Henriksson, L. & Nätkin, R. (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio*, s. 179–201. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, R. (1995) Feministiseen analyysiin. Teoksessa Eräsaari, L.; Julkunen, R. & Silius, H. (toim.) *Naiset yksityisen ja julkisen rajoilla*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, R. (1999) Sukupuoli, työ ja hyvinvointivaltio. Suomi vertailussa. Teoksessa Suomalainen nainen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava. s. 79–100.
- Julkunen, R. (2000) Työelämänpolitiikka. Teoksessa Hoikkala, T. & Roos, JP (toim.) *2000-luvun elämä: : sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Julkunen, R. (2003) *Kuusikymmentä ja työssä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi 73.
- Juntunen, L. (2004) Yhteiskunta jakaa äiditkin kahteen kastiin. *Keskisuomalainen* 11.5.2004
- Kangas, I. & Nikander, P. (toim.) (1999) *Naiset ja ikääntyminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Karisto, A. (1998a) Pirstoutuvan elämän politiikka. Teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, T. (toim.) *Elämänpolitiikka*. Tampere: Gaudeamus. 2000-luvun kirjasto, s. 54-75
- Karisto, A. (1998b) Ikuisesti nuoria? Suurten ikäluokkien elinkaari ja terveys. Teoksessa Rahkonen, O. & Lahelma, E. (toim.) *Elämänkaari ja terveys*. Tampere: Gaudeamus, s. 145–165.
- Kasvio, A. (1994) *Uusi työn yhteiskunta*. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet. Helsinki: Gaudeamus.
- Kauppila, J. 1996. Koulutus elämänsä rakentajana. Teoksessa Antikainen, A. & Huotelin, H. (toim.) *Oppiminen ja elämänhistoria*. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja, 45–108. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura.
- Kiander, J. 2001. *Laman opetukset*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kiili, J. (1998) *Kulutusta niukkuudessa*. Pienituloisten yksinhuoltajaäitien kulutustottumukset ja kulutuksellinen yhteisöllisyys. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma.
- Kilpeläinen, A. (2000) *Naiset paikkaansa etsimässä*. Aikuiskoulutus naisen elämänsä rakentajana. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 163.
- Kinnulan kunnan internetsivut. Saatavilla www-muodossa: <http://www.kinnula.fi/> (Luettu 19.10.2003)
- Kivinen & Rinne (1995) Koulutuksen kentät ja kulku. Teoksessa Takala, T. *Kasvatussosiologia*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, s. 55–81.
- Komonen, K. (2001) *Koulutusyhteiskunnan marginaalissa?* Ammatillisen koulutuksen keskeyttäneiden nuorten yhteiskunnallinen osallisuus. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Korhonen, M. (2003) Omaelämäkerrat elämänsä jäsentäjinä. Teoksessa Vanhalakka-Ruoho, M. (toim.) *Näkymätön näkyväksi: elämänsä kulku, työura ja sukupuolitietoinen ohjaus*. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteellisen tiedekunnan selosteita n:o 87, s. 1-19.
- Kortteinen, M. (1987) *Hallittu rakennemuutos?* Helsinki: Hanki ja jää.
- Kortteinen, M. (1992) *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. (1998) *Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

- Kosonen, U. (2003) *Naisia työn reunoilla. Elämäkokemusta ja ikäsyrrjintää*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi 74.
- Kouvonen, A. (1999) *Ikäsyrrjintäkokeemukset työssä ja työhönotossa*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 157. Helsinki: Työministeriö.
- Käyhkö, M. & Tuupanen, P. (1996) Työläisperheestä opintielle – reproduktion ilmeneminen nuorten arkielämässä. Teoksessa Antikainen, A. & Huotelin, H. (toim.) *Oppiminen ja elämänhistoria*. Jyväskylä: Gummerus, s. 109–158.
- Lammi-Taskula, J. (2004) Äidit työmarkkinoilla – kahden kerroksen väkeä? *Yhteiskuntapolitiikka* 69 (2004):2, s. 203–206.
- Lash, S. (1995) Refleksiivisyys ja sen vastinparit: rakenne, estetiikka ja yhteisö. Teoksessa Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino, s. 153–235.
- Levinson, D.J. & Darrow, C. & Klein, E. & Levinson, M. & McKnee, B. (1978) *Seasons of a Man's Life*. New York: Knopf.
- Linnakangas, R.; Pohjola, A. & Viinamäki, L. (1994) Naiset työn muutoksessa. *Työelämän tutkimus*, vol. 5 (3). Tampere: Työpoliittinen yhdistys, s. 12–18.
- Marin, M. (2001) Aikuisuus ja keski-ikäisyys. Teoksessa Sankari, A. & Jyrkämä, J. (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen – iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, s. 225–265.
- Marin, M. (2003a) Elämän paikallisuus ja paikat. Teoksessa Marin, M. & Hakonen, S. (toim.) *Seniори- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*. Jyväskylä: PS-kustannus, s. 22–43.
- Marin, M. (2003b) Sosiaaliset verkostot. Teoksessa Marin, M. & Hakonen, S. (toim.) *Seniори- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*. Jyväskylä: PS-kustannus, s. 72–93.
- Markkola, S. (1998) *Taidosta toimeentuloa – maaseudun uudet työllistämismahdollisuudet*. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Seinäjoki. Raportteja ja artikkeleita 54.
- Mikkonen, I. (1995) *Työvoimapolitiittiseen aikuiskoulutukseen hakeutuminen ja koulutuksen kokeminen*. Koulutusmotivaatio, koulutukseen kohdistuneet odotukset ja niiden toteutuminen. Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus nro 95.
- Nikander, P. (1999) Elämänkaaresta elämänkulkuun: iän muuttuva merkitysmaailma. Teoksessa Nummenmaa, A. R. (1996) *Koulutus, sukupuoli ja elämänkulku*. Nuoruudesta aikuisuuteen yhteiskunnallisessa muutoksessa. Työpoliittinen tutkimus nro 149. Helsinki: Työministeriö.
- Nätkin, R. (2003) Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Forsberg, H. & Nätkin, R. (toim.) *Perhe murroksessa*. Jyväskylä: Gaudeamus, s. 16–38.
- Operation Work -projektin kansallinen kumppanuussopimus
- Operation Work -projektin projektihakemus
- Pahl, R.E. (1984) *Divisions of Labour*. Oxford: Basil Blackwell.
- Perho, H. & Korhonen, M. (1993) Elämänvaiheiden onnellisuus ja sisältö keski-ikäisyyksellä. *Gerontologia* 7:3, 271–285.
- Pohjola, Anneli (1994) *Elämän valttikortit*. Nuoren aikuisen elämänkulku toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa. Lapin yliopisto. Acta Universitas Lapponiensis 5.
- Poutanen, V-M (2000) *Elämänhallinta ilman työtä*. Tutkimus pitkäaikaistyöttömyyden seurauksista ja niiden hallinnasta Suomussalmella. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 84.

- Puhakka, H. (1998) *Naisten elämäntilanne nuoruudesta aikuisuuteen – koulutuksen merkitys elämäntilanteissa*. Joensuu: Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja n:o 42.
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling alone*. The Collapse and Revival of the American Community. New York : Simon & Schuster, 2000.
- Pylkkänen, A. (1999) Suomalainen tasa-arvo. Agraarinen perintö ja valtioon kiinnittynyt yksityisyys. Teoksessa *Suomalainen nainen*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, s. 9–23.
- Rannikko, P. (1997) Kansalaistyö kokeiluun maaseudulla. *Helsingin Sanomat* 9.4.1997, s. A2.
- Rantalaiho, L. (1994) Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa Anttonen, A. & Henriksson, L. & Nätkin, R. (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino, s. 9–30.
- Rantamaa, P. (2001) Ikä ja sen merkitykset. Teoksessa Sankari, Anne & Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen – iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, s. 49–95.
- Roos, J. P. (1987) *Suomalainen elämä*. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Roos, J.P. & Hoikkala, T. (toim.) (1998) *Elämänpolitiikka*. Tampere: Gaudeamus.
- Saarenheimo, M. (1997) *Jos etsit kadonnutta aikaa*. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen. Tampere: Vastapaino.
- Salmi, A. (2003) *Ylhäältä annettu todellisuus*. Leaderin ja ohjelmallisen aluekehityspolitiikan jäljillä. Acta Wasaensia, no 118, aluetiede 8. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Sennett, R. (2003) *Respect. The Formation of Character in a World of Inequality*. Lontoo: Penguin Books.
- Siisiäinen, M. (1999) Sosiaalinen pääoma, valta ja kolmas sektori. Teoksessa Hokkanen, L. & Kinunen, P. & Siisiäinen, M. (toim.) *Haastava kolmas sektori*. Pohdintoja tutkimuksen ja toiminnan moninaisuudesta. Jyväskylä: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Sikkelä, Raimo (1997) Elämäntilanteen merkityksiä punomassa. Opettajaksi opiskelevien elämäntilanteet. *Nuorisotutkimus* 15 (1997): 2, s. 4–14.
- Silvennoinen, P. (2002) Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät ja ohjaava koulutus. *Aikuiskasvatus* 2002:2, s. 124–133.
- Simonsen, K. (1991) Towards an Understanding of the Contextuality of Mode of Life. *Environment and planning D: Society and Space* 9, 417–431.
- Simonsen, K. (1996) Family, Gender and Urban Life: Stability and Change in a Copenhagen Neighbourhood. Teoksessa Garcia-Ramo, M. D. & Monk, J. (toim.) *Women of the European Union: the Politics of Work and Daily Life*. London: Routledge, s. 229–246.
- Sireni, Maarit (2003) Vanha työnjako – uusi emännöisyys. Perhekeskeisyys maaseudun naisen valintana. *Naistutkimus* 2/2003, s. 35–46.
- Storhammar, E. (1992) *Aikuiskoulutus ja työelämän muutos*. Tietoja aikuiskoulutukseen hakeutuneista ja heidän koulutusratkaisuksistaan sekä arvioita aikuiskoulutuksen vaikutuksista työmarkkina-asemaan. Jyväskylän yliopisto, Keski-Suomen taloudellinen tutkimuskeskuksen julkaisuja 123.
- Strandell, H. (1984) Kolmen naissukupolven kokemuksia työstä ja perheestä. Teoksessa Haavio-Mannila, E. & Jallinoja, R. & Strandell, H. *Perhe, työ ja tunteet*. Ristiriitoja ja ratkaisuja. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, s. 203–293.
- Sundin, Elisabeth (1989): Kvinnors liv och arbete och regional utveckling – en mångtydig bild. *NordRfo* 1989:1, 68-84.
- Toimiva maaseutu* (1996). Maaseutuohjelma. Helsinki: Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisuja 1.

- Tolkki-Nirkkonen, M. (1990) *Parisuhde, perhesuhde, olosuhde: mikä pitää avioliiton koossa 15 vuoden jälkeen?* Helsinki: Gaudeamus.
- Tolvanen, K. (2004) Lähihoitajan koulutus houkuttaa aikuisia. *Helsingin Sanomat* 11.9.2004.
- Touraine, A. (2000) A Method for Studying Social Actors. *Journal of World-Systems Research*, VI, 3, Fall/Winter 2000, s. 900–918, Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein – Part II. Saatavilla www-muodossa: <http://jwsr.ucr.edu/archive/vol6/number3/pdf/jwsr-v6n3-touraine.pdf> (Luettu 10.9.2004.)
- Tuohinen, T. (2000) Heinäsirkka vai muurahainen? Suomalaisen työhalun psykologisilla juurilla. Teoksessa Hoikkala T. & Roos, J.P. (toim.) *2000-luvun elämä : sosiologia teorioita vuosituhannen vaihteesta*. - Helsinki : Gaudeamus, s. 238-266.
- Vaaranen, H. (2002) Kenttätöystä kriittiseen kirjoittamiseen – kommentteja etnografian postmoderniin kritiikkiin. *Nuorisotutkimus* 1/2002, s. 17–31.
- Vilkko, A. (1998) Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista. Teoksessa Hyvärinen, M. & Peltonen, E. & Vilkko, A. (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*, s. 27–72. Tampere: Vastapaino.
- Vilkko, A. (2001a) Elämänkulku ja elämänkerronta. Teoksessa Heikkinen, E. & Tuomi, J. (toim.) *Suomalainen elämänkulku*. Helsinki: Tammi, s. 74–85.
- Vilkko, A. (2001b) Koti mielessä. Teoksessa Jarva, V. & Korvela, P. (toim.) *Koti tieteiden risteyksessä : 100 vuotta kotitalousopettajien koulutusta. Juhlaseminaari 15.1.2001*. Helsingin yliopiston kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen julkaisuja, 1456-4912 ; 9, s. 53-63.
- Virtanen, M. (1999) Sukupolven tasot, fraktiot ja elämänkaari. *Sosiologia* 36 (2), s. 81–94.
- Virtanen, V. (2003) *Valta- ja vastavirtaan*. Selvitys maassamuuttajien elinoloista, uuteen kiinnittymisestä ja arvotaustasta Suomessa. Helsinki: Sisäasiainministeriön julkaisu 14/2003.
- Vuorela, M-R (2003) Hyvä synnyinkuntani, minä en lähtenyt. *Keskisuomalainen* 12.10.2003, s. 13–14.
- Vuorela, M-R (2004) Maaseudun moninaiset. *Keskisuomalainen* 25.1.2004, s. 2, 19–20.
- Vähämäki, J. (1998) Elämänpolitiikka ja biopolitiikka. Teoksessa J.P. Roos & Hoikkala, T. (toim.) *Elämänpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus, s. 128–151.

Liitteet

Liite 1. Haastattelujen ennakotehtäviin liittyvä tehtävänanto

Nimi: _____

Haastatteluajankohta: _____

Olen iloinen osoittamastasi kiinnostuksesta tutkimustani kohtaan ja siitä, että mahdollistat sen edistymisen omalla äänelläsi. Pysin siis opinnäytetyössäni valottamaan, millaista on elää naisena palkkatyön ulkopuolella pienellä paikkakunnalla. Tulen haastattelussa kartoittamaan elämäntilanteitasi, kokemuksiasi, nykytilannettasi ja tulevaisuusnäkömiäsi elämän eri osa-alueilla.

Toivoisin, että tekisit ennen haastattelua kaksi ohessa olevaa pientä tehtävää. Niiden tarkoituksena on auttaa Sinua haastatteluun valmistautumisessa. Toisaalta ne ohjaavat mi-nua keskittymään asioihin, jotka tuntuvat Sinusta tärkeiltä, ja ovat tutkimuksen kannalta keskeisiä. Niiden tekeminen on tietenkin vapaaehtoista, pääasia on, että tapaamme haastat-telussa.

- 1) Tee oheisella paperiarkilla olevasta viivasta elämänviiva, joka kuvaa Sinun elämäsi tapahtumia, menneisyyttäsi ja tulevaisuuttasi. Merkitse viivalle kohta, jossa olet nyt. Merkitse sille myös siirtymät elämänvaiheesta tai roolista toiseen, sekä erilaiset käännekohtat, tärkeät tapahtumat ja tekemäsi valinnat, joiden koet muovanneen elämääsi. Kirjoita niiden kohdalle, minkä ikäinen kulloinkin olit. Toivon, että jatkat elämänviivaa myös nykyhetkestä eteenpäin pohtien millaiseksi elämäsi voisi muodostua tulevaisuudessa. Voit myös miettiä, millaisia kiinnekohtia, tärkeitä asioita tai ihmisiä Sinulla on ollut eri elämänvaiheissa. Voit tarvittaessa jatkaa viivaa toi-selle paperille.
- 2) Toisen tehtävän (ympyrät) avulla on tarkoitus muodostaa yleiskuva Sinua ympäröi-västä sosiaalisten suhteiden verkostosta – toisin sanoen ihmissuhteistasi, harrastuk-sistasi, muista mielenkiinnonkohteistasi ja toimistasi sekä ylipäätään elämääsi kuu-luvista ryhmistä, yhteisöistä tai vaikkapa viranomaisista paikkakunnallasi. Tällä selvitetään siis millaisten tahojen kanssa olet tekemisissä.

Voit soveltaa ohjeita vapaasti niin, että ne sopivat Sinun elämääsi ja tilanteeseesi. **Ota piir-tämäsi kuvat mukaan haastatteluun.** Käytämme piirroksiasi keskustelun runkona. Toi-von myös voivani nauhoittaa haastattelun. Äänite jää vain tutkimukselliseen käyttöön. Jos Sinulla on kysyttävää ennen haastattelua tai haluat muuttaa haastatteluajankohdan, ota mi-nuun yhteyttä. Tavoitat minut numeroista: 050-564 5483 tai 014-607 556 sekä sähköpostit-se osoitteella ptkivela@cc.jyu.fi.

Tapaamisiin,

Päivi Kivelä

Liite 2. Ennakkotehtävä 1 haastateltaville. Elämänviiva

Minun elämäni – nykyisyys, menneisyys, tulevaisuus

Merkitse viivalle kohta, jossa olet nyt. Merkitse viivalle elämäsi eri asiat ja vaiheet niin, että saan yleiskuvan elämäntarinastasi. Voit sijoittaa viivalle esimerkiksi:

- * lapsuuden perheeseen, parisuhteisiin ja asumiseen liittyvät asiat, muutot
- * opiskelut ja tutkinnot, työelämän tapahtumat, työsuhteet ja työtehtävät, työttömyys
- * muut elämäkulun tärkeät tapahtumat, käännekohdat, ratkaisevat valinnat tai ihmiset eri elämänvaiheissa, erilaiset siirtymät elämänvaiheesta tai roolista toiseen
- * Muista, että yllämainitut ovat vain vinkkejä siitä, millaisia asioita voit elämänviivallesi sijoittaa. Arvioi itse niiden ja muiden tekijöiden merkitystä omassa elämässäsi. Jatka tarvittaessa toiselle paperille.

Nimeni: _____

Ikäni: _____

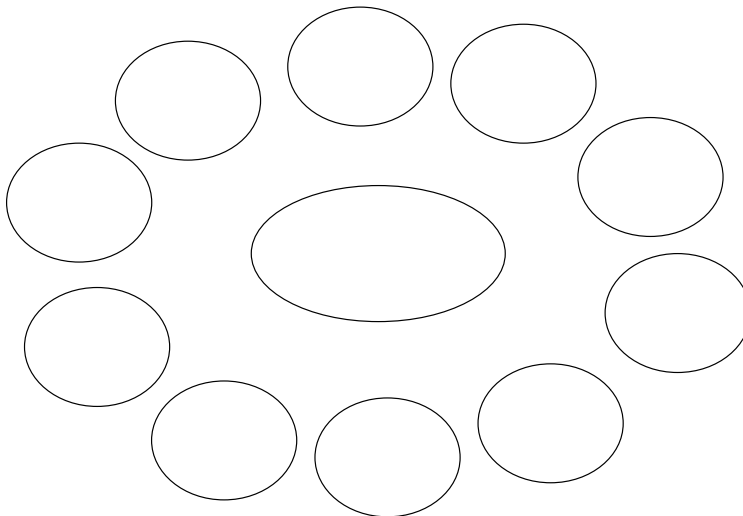
Liite 3. Ennakkotehtävä 2 haastateltaville. Suhdeverkosto

Minä ja muut

Nimeni: _____

ihmissuhteeni, harrastukseni, mielenkiinnonkohteeni, toimintani ja yhteiskunnallinen osallistumiseni ryhmät, yhteisöt, järjestöt, yhdistykset, viranomaiset ym. tahot, joiden kanssa olen tekemisissä

- * Sijoita itsesi keskipäähän ympyrään, merkitse siihen perheenjäsenesi, jotka asuvat samassa taloudessa kanssasi
- * Merkitse muihin ympyröihin niitä yhteisöjä, ryhmiä ja tärkeitä ihmisiä, joiden kanssa olet tekemisissä
- * Voit merkitä myös sellaisia yhteyksiä, jotka ovat aikaisemmin olleet tärkeitä, mutta joiden merkitys on nyt vähentynyt tai välit ovat kokonaan katkenneet. Halutessasi voit piirtää lisää ympyröitä tai piirtää uuden kuvion paperille, jolla tilaa on enemmän.

* Piirrä itsestäsi kuhunkin ympyrään suhteen voimakkuutta kuvaava viiva:

———— vahva suhde

- - - - heikko suhde

————> yksipuolinen suhde, yhteydenpito nuolen suuntaisesti

————<— vastavuoroinen suhde, yhteydenpito molempiin suuntiin

välit katkenneet tai ei yhteyttä : ei viivaa

* Mieti myös suhteiden laatua, motiivia ja merkitystä elämässäsi

Liite 4. Haastattelurunko

HAASTATTELURUNKO

1. Kerro oma elämäntarinasi.

(Käydään läpi elämänviivapiirrosta ja sosiaalisten suhteiden verkostoa sekä käsitystä omasta itsestä, omasta elämäntilanteesta ja tulevaisuudennäkymistä.)

2. Lapsuus

- Kerro lapsuuden perheestäsi
- Kasvatus
koulutuksen ja työn merkitykset
mitä on hyvä elämä
millainen on hyvä ihminen, kunnon kansalainen
naisen malli, naisen työ, naisen tehtävät
omat näkemykset silloin, miten muuttunut?
- Koulunkäynti, kiinnostuksen kohteet, ammatinvalinta, toiveammatti – toteutunut ammatti, muut tulevaisuuden suunnitelmat ja haaveet, mitkä tekijät vaikuttivat alanvalintaan?
- Odotukset elämälle yleensä ja työelämälle

3. Itsenäistyminen, lapsuuskodista irtautuminen

- opiskelu
- työelämään siirtyminen
- oma talous ja oma koti/asunto

4. Perhe-elämä

- avio/avoliitto, parisuhteet, avioerot
- nykyinen parisuhde, puolison tilanne
- lapset
- lasten iät ja tämän hetkiset tilanteet
- lasten kotoa lähtö
- avioliiton tai lapsien syntymän vaikutus puolisoitten rooleihin tai työnjakoon
- muuttuiko oma suhde työhön?
- perheen ja työn yhdistäminen
- Millaista hyvän elämän, hyvän ihmisen/kunnon kansalaisen, naisen ja miehen mallia haluat välittää lapsillesi?
- työn ja koulutuksen merkitys kasvatuksessa

5. Työelämä

- Työhistoria
- Ammatti/työidentiteetti?
- Työelämän vaatimukset

6. Työttömyys

- työttömyyshistoria
- miksi, millaisessa tilanteessa joutunut työttömäksi ensi kerran
- pätkätyöt, työllistämistyöt, työvoimapolitiittinen koulutus tms.

- Miten työttömyys muutti elämääsi vai muuttiko se?
- Miten työttömyys vaikuttaa elämääsi tällä hetkellä?
- perheenjäsenet ja muut ihmissuhdeverkostoon kuuluvat suhtautuminen haastateltavan työttömyyteen osallistuminen tälle kurssille ja kouluttautuminen ammattiin
- työn merkitys, miksi on tärkeää että saisit töitä juuri nyt
- millaisia odotuksia, vaatimuksia tai haaveita työhön tai opiskeluun liittyen

7. Kotipaikkakunta, asuinympäristö, ihmissuhdeverkostot

- muut sukulaiset, ystävät, harrastukset, verkosto
- Millainen rooli sinulla on omassa ihmissuhdeverkostossasi?
- itsenäisyys/riippumattomuus muista ihmisistä
- Millaista elämä kotipaikkakunnalla on? Hyvät ja huonot puolet
- sitoutuminen paikkakuntaan
- Asuisitko mieluummin jossain muualla?
- työllistymismahdollisuudet

8. Viranomaissuhteet ja Operation Work -projekti

- Millaista kurssilla on ollut?
- arviot vaikutuksista työllistymiseen tms., hyöty omassa elämäntilanteessa
- projektityöntekijät ja toimintatavat
- muut viranomaissuhteet

9. Oma asema yhteiskunnassa ja kansalaisena

- Millainen on ideaalikansalainen/kunnan kansalainen?
- naiseus, naisen kansalaisuus
- ikä ja kansalaisuus, ikääntyminen
- kilpailu, syrjintä
- riippumattomuus/riippuvaisuus
- naiset ja työmarkkinat
- työttömän asema
- Lievestuore/Kinnula ”Suomen kartalla”, kinnulalaisen/liepeeläisen asema yhteiskunnan jäsenenä
- koettu epäoikeudenmukaisuus eri elämänalueilla

10. Tämän hetkinen tilanne

- tyytyväisyys/tyytymättömyys, onnellisuus
- käsitys omasta minästä, elämäntilanteesta ja hyvästä elämästä
- minä työmarkkinakansalaisena
- minä naisena, eri rooleissa
- mikä ohjaa elämässä eteenpäin, suuntaa tulevaisuuden suunnitelmia

11. Tulevaisuus

- tavoitteet, suunnitelmat, haaveet
- koulutus, työelämä, yleensä elämässä
- unelmat
- minkä varaan rakentuu, mistä tuki ja luottamus tulevaan

Liite 5. Naisten elämäntalon käännekohtat kyselylomakkeiden perusteella.

	Myönteiset käännekohtat	Kielteiset käännekohtat
1	kumppanin löytyminen lasten syntymät	ero vanhempien kuolema veljen kuolema
2	lapsien syntymät	miehen sairaus tytön kuolema
3	avioero	
4	lasten syntymät	avioero muutto Kinnulaan
5	lasten syntymät työpaikat uusi koti (omakotitalo)	työpaikkojen menetykset läheisten kuolemat
6	lasten syntymät lasten onnistumiset yo- kirjoituksissa	avioero ja äidin kuolema (samana vuonna) työttömyys
7	ammattikoulu avioero	
8	pystyn tekemään suoria päätöksiä nopeasti, vaistot kehittyneet (1980–95)	osittainen invaliditeetti
9	kun pääsin töihin 18-vuotiaana tehtaaseen lasten syntymät	tehtaan loppuminen
10	oma perhe	liian kipeitä
11	kotoa pois muuttaminen	lasten vammaisuuden toteaminen
12	lasten syntymät	